

Kulturmiljöanalys och antikvarisk konsekvensbeskrivning

Munsö 1 och Våldö 6, Farsta, Stockholm

Granskningsversion 2024-10-31 rev. 2024-12-06

UPPDRA

Uppdrag	344984
Titel på rapporten:	Kulturmiljöanalys och antikvarisk konsekvensbeskrivning, Munsö 1 och Våldö 6, Farsta, Stockholm
Version:	Granskningsversion
Datum:	2024-10-31 rev. 2024-12-06

MEDVERKANDE

Beställare:
Kontaktperson:

Konsult: Tyréns Sverige AB
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren
Handläggare: Martin Lagergren, Sandra Pettersson
Kvalitetsgranskning:

ÖVRIGT

Rapport:	Rapporten läses vid utskrift i liggande A3.
Bilder:	Bilder och illustrationer är skapade av Tyréns Sverige AB om inget annat anges.

Länk: O:\STH\344984\DB\InDesign\Text\Munsö 1 och Våldö 6

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLL

Inledning.....	4
Bakgrund och syfte	4
Avgränsningar	4
Tidigare utredningar	4
Närliggande aktuella projekt	4
Disposition	4
Orientering	5
Metod	6
Metod för kulturhistorisk värdering	6
Förutsättningar	7
Översiktsplan för Stockholms stad	7
Stockholms byggnadsordning	8
Stockholms Arkitekturpolicy	9
Gällande program	10
Aktuella lagrum	11
Gällande detaljplaner	12
Historik	15
FARSTAS ÄLDRE BEBYGGELSE	15
EFTERKRIGSTIDENS FÖRSTÄDER.....	18
GENERALPLAN FÖR FARSTA 1955	19
PLANLÄGGNING AV FARSTA.....	20
BEBYGGELSEN	23
Typritningar för barnstugor inom Stockholm	25
Munsö 1	26
Våldö 6.....	27
NATUROMRÅDENA DÄLDEN OCH FARSTAÄNG	31
Holger Blom (1906 - 1996).....	35
FÖRÄNDRINGAR OCH FÖRTÄTNINGAR INOM FARSTA	36
Miljö- och byggnadsbeskrivning.....	38
BEBYGGELSESTRUKTUR	38
BYGGNADSBESKRIVNING	45

Kulturvärden	50
FARSTA – PLANERING I FRONTLINJEN MÖTER VACKER SÖRMLANDSNATUR	50
I närheten av en värdefull helhetsmiljö	50
Del i en karaktäristisk struktur	50
Parkavdelningens kreativitet och standardlösningar.....	50
GRÖNSKA OCH EKAR OMGER LEKEN	50
Tidstypiska förtätningar gjorda med omsorg	50
Parken i första rummet.....	51
Planförslaget.....	52
Konsekvensanalys	56
Källförteckning	58
Källor.....	58
Arkiv	58

Bakgrund och syfte

Stadsbyggnadsnämnden beslutade den 17 mars 2023 att påbörja ett planarbetet med fastigheterna Munsö 1, Våldö 6 och del av Farsta 2:1 med diarienummer 2022-05568. Syftet med detaljplanen är att möjliggöra nya byggrätter för byggnation av bostäder på Munsö 6, utveckla skolverksamheten inom Våldö 6 med en ny skolbyggnad samt nya byggrätter för byggnation av bostäder på del av fastigheten Farsta 2:1.

Fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6 är i dagsläget redan detaljplanelagda. För att möjliggöra ny byggrätt inom Munsö 1 ska delar av den gällande detaljplanen ändras och ersättas med en ny detaljplan. Inom Våldö 6 råder det idag delvis planstridighet, vilket den nya detaljplanen ska förändra samtidigt som den ska reglera ny byggrätt för skolverksamheten. Tyréns Sverige AB har fått i uppdrag av Samhällsbyggnadsbolaget i Norden AB (SBB i Norden AB) att ta fram en kulturmiljöanalys och sedan en antikvarisk konsekvensbeskrivning för fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6.

Det aktuella ritningsunderlaget som arkitekterna AndréFogelström har tagit fram för fastigheten Munsö 1 avser ny byggnation av ett lamellhus i fem våningar som placerats i souterräng. För Våldö 6 har samma arkitekter tagit ritningar för en tillbyggnad av befintligt skolhus med fyra våningar som placerats i souterräng. Tillbyggnaden placeras ut mot Färnebovägen.

Avgränsningar

Utredningen har sitt fokus på fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6 och dess omgivande miljöer i sådan omfattning att fastigheterna kan sättas in i en områdeskontext.

Fastigheten del av Farsta 2:1 ingår inte i denna rapport.

Tidigare utredningar

Inga tidigare antikvariska utredningar är kända för fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6.

Vad är en kulturmiljöanalys?

Syftet med en kulturmiljöanalys är att fungera som underlag i planeringsprocesser och vid projektering. Kulturmiljön är en tillgång i planeringen som bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Vi kan aktivt välja vilka mänskliga spår och avtryck som blir avläsbara i framtiden. Kunskap om samhällets utveckling och de historiska processerna är en förutsättning för att kunna avläsa varför landskapet ser ut som det gör idag. Bärande berättelser identifieras, liksom även de fysiskt avläsbara uttrycken som återspeglar dem. Genom att belysa vad som är kännetecknande för en miljö ges underlag för bedömning av områdets möjligheter och begränsningar för förändring. För att förstå hur dessa avspeglas i landskapet och är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling lyfts de fram som värdebärande karaktärsdrag.

Värdebärande karaktärsdrag är de strukturer, funktioner, samband och egenskaper som starkt präglar och upprätthåller landskapets/platsens/bebyggelsemiljöns karaktär. Kulturmiljöanalysen skapar förutsättningar för att göra medvetna förändringar som tar avstamp i miljöns kulturmiljökväligheter.

Syftet med en kulturmiljöanalys är också att skapa underlag för god miljöanpassning. Kulturmiljövärden ska tillvaratas, negativ påverkan ska minimeras och skador ska så långt som möjligt förebyggas. För att det ska kunna ske, behöver projektet underlag om vilka kulturmiljövärden som finns, hur dessa karaktäriserar området, och hur områdets karaktär kan bibehållas eller stärkas.

En kulturmiljöanalys följs ofta av en antikvarisk konsekvensanalys. Det är en utredning och analys av hur kulturvärdena påverkas och vilka konsekvenserna blir för området vid en föreslagen ändring av en byggnad eller ett område.

Närliggande aktuella projekt

I närområdet finns flera pågående detaljplaner:

- 2024-09135 – Detaljplan för del av fastigheten Farsta 2:1 vid Ekebergabacken. Detaljplanen ingick till och med granskning i detaljplanen för Karlsviks strand, dnr 2012-13613. Detaljplanen 2024-09135 omfattar en ny fördelningsstation för el som ska ersätta en befintlig station i närområdet. Utöver detta omfattar planområdet ytor för trafik, parkering samt park. Status – Godkännande/Antagandeskede.
- 2023-13319 – Oxnö 1 m fl. Detaljplanen syftar till att möjliggöra en komplettering inom fastigheterna Oxnö 1, Ingarö 2 och Möja 2 med ny bostadsbebyggelse och lokaler. Status – Startskede.
- 2014-13908 – Telestaden. Detaljplanen syftar till att möjliggöra en omvandling av det före detta televerksamhetsområdet i Farsta till en levande stadsdel med bland annat bostäder, skolor, förskolor, handel, kontor, parker med mera. Status – Planskede.
- 2012-13613 – Karlsvik strand, söder om Hökarängsbadet. Detaljplanen syftar till att möjliggöra nya bostäder, arbetsplatser, skolor, parker och torg i en blandad stadsmiljö. Status – Granskning.
- 2011-16053 – Del av fastigheten Farsta 2:1 m.fl., område vid Lingvägen (Samsö). Detaljplanen syftar till bland annat att möjliggöra nya bostäder, utbyggnad av Kvickenstorpsskolan samt uppförandet av en ny fristående förskola. Status – Godkännande/Antagandeskede.

Disposition

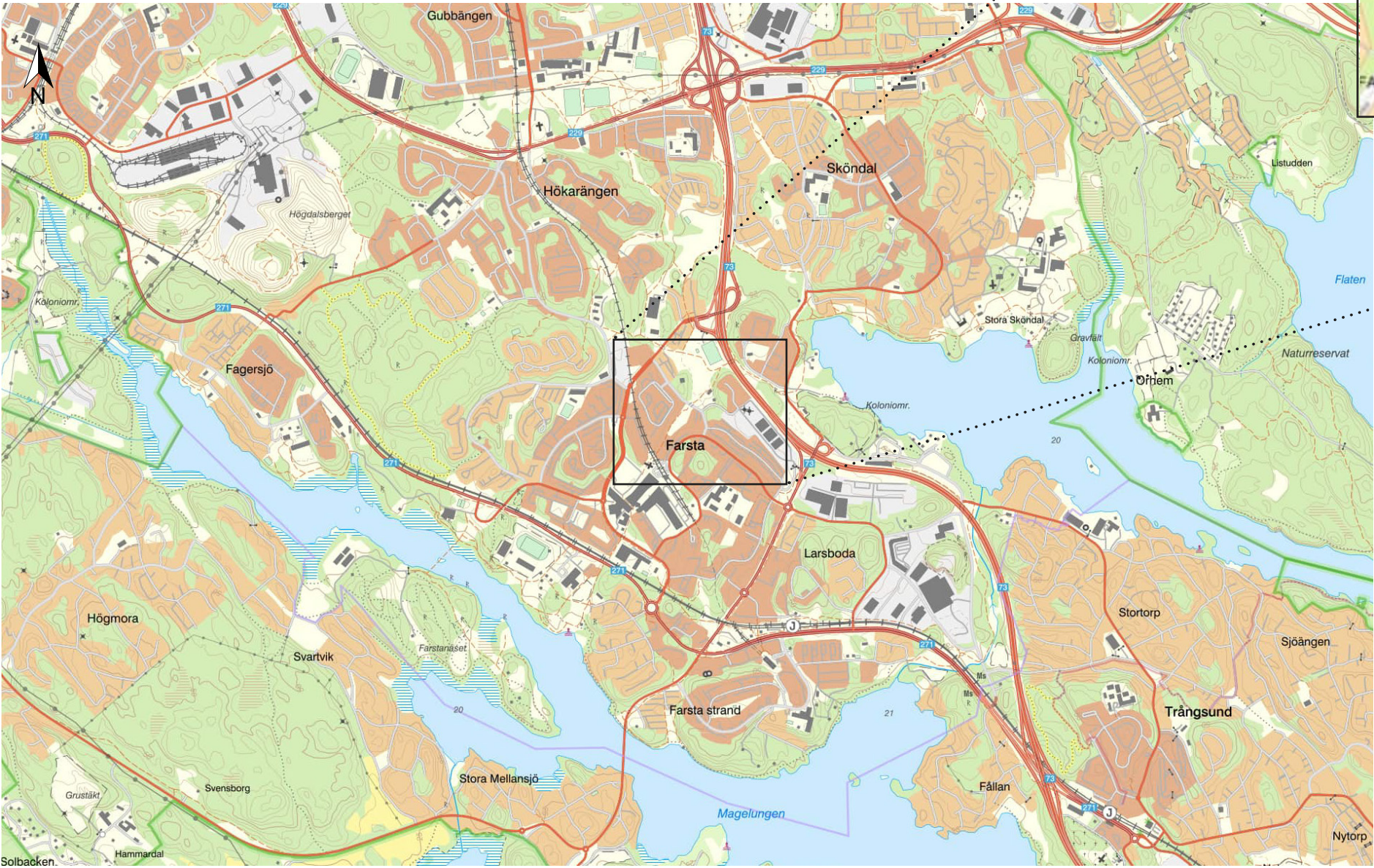
Rapporten inleds med ett förutsättningskapitel där vägledande dokument och aktuella lagrum beskrivs. Därpå följer beskrivning av områdets bebyggelsehistoria. I kapitlet Nuläge och karaktär beskrivs befintliga förhållanden. Därpå följer en redogörelse för områdets och fastigheternas kulturvärden, värdebärande delar och karaktärsdrag samt ett medskick inför fortsatt planering. I kulturmiljöanalysen växlar huvudtext och tematexter om särskilda företeelser. Rapporten avslutas med en konsekvensbedömning där planförslagets konsekvenser för kulturmiljön beskrivs och analyseras.

Orientering

Stadsdelen Farsta är beläget i Söderort inom Stockholms stad. I norr angränsar området mot Hökarängen och Sköndal, i söder mot Farsta strand, Farsta gård och Magelugnen, i väst mot Fagersjö och i öst mot Larsboda och Drevviken.

Aktuell fastigheter, Munsö 1 och Våldö 6, är som längst belägen ca. 500 meter från Farsta station. Fastigheten Munsö 1 är belägen längs med Färnebogatan 51 invid Farstaången och Våldö 6 är belägen vid Färnebogatan 79.

Markeringen utgör ungefärligt utredningsområde. Lantmäteriet.

Inzoomad karta, aktuella fastigheter är markerade med lila. Del av Farsta 2:1 ingår inte i denna rapport. Stockholms stad.

Metod

Föreliggande utredning har utförts av byggnadsantikvarisk kompetens. Den bygger på befintligt kunskaps- och planeringsunderlag, fältbesiktning, arkivmaterial samt studier av historiskt kartmaterial. Inledningsvis sammanställs förutsättningar såsom gällande planer, program och aktuell lagstiftning.

Utredningsområdets historik beskrivs och området sätts i ett kulturhistoriskt och geografiskt sammanhang. De historiska processer och förutsättningar som utgör grunden till de fysiska uttryck och funktioner som präglar dagens landskap förklaras.

Slutligen beskrivs byggnadernas kvaliteter och värden som är betydelsefulla att ta hänsyn till vid förändring och utveckling av området.

Utredningens metodik tar stöd i Riksantikvarieämbetets plattform Kulturhistorisk värdering och urval (2015) och Boverkets byggregler (2011:6) - föreskrifter och allmänna råd, BBR (BFS 2011:6 med ändringar till och med BFS 2020:4, 1:221).

Metod för kulturhistorisk värdering

Riksantikvarieämbetets (RÅA) "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" från 2015 ligger till grund för den antikvariska värderingsmetodiken. Enligt plattformen (s.37) kan kulturhistoriskt värde definieras enligt följande:

"Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".

All fysisk miljö är trots detta inte lika värdefull. Kulturhistoriska värden kan i varierande grad tillskrivas enskilda byggnader, anläggningar och fornlämnningar såväl som hela miljöer eller stora landskapsavsnitt. RÅA förklarar vidare:

"Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjlig-heterna att utvinna och kommunicera kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde".

En kulturmiljö kan även värderas utifrån andra aspekter än rent kulturhistoriska. Det kan till exempel vara estetiska och stadsbildsmässiga värden eller sociala aspekter som handlar om människors personliga relationer till en plats eller att en bekant och historisk miljö bidrar till upplevelse av samhörighet och trygghet.

I begreppet kulturmiljö ligger en värdering av kulturmiljöns kulturhistoriska värde, som kan bedömas vara högt eller lågt. Värderingen är i sin tur kopplad till lagrum där hänsyn till kulturmiljön är lagstadgad, bland annat kulturmiljölagen och plan- och bygglagen. Plattformen/metoden ger förhållningssätt och riktlinjer i arbetet med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturmiljön.

Denna kulturmiljöanalys innefattar de två inledande stegen enligt figur nedan, som innebär det beskrivande och analyserande momentet. Genom att kartlägga dessa moment kommer denna antikvariska konsekvensbeskrivning kunna ge råd inför det tredje steget, det planerande momentet. Steg fyra enligt figuren nedan, det beslutande momentet, syftar till att ta ställning till framtida hantering av kulturhistoriska värden.

A) Beskrivande

I det beskrivande delmomentet sker inventering och beskrivning av de kulturhistoriska värden som återspeglas.

Svarar på frågorna: Vad har hänt? Vad finns? Vad återspeglas?

B) Analyserande

I det analyserande delmomentet görs den egentliga värderingen, vilka värden finns och i vilken hög grad återspeglas de? I analysen studeras vilka möjligheter till kunskap och förståelse platsen/objektet har, hur fullständig den förmedlade bilden blir, samt hur relevant den förmedlade kunskapen är.

Svarar på frågorna: Vilka är värdena? Vilka är de höga värdena?

C) Planerande

I det planerande delmomentet förs en prioritering och planering, med avseende på eventuella hot och förutsättningar för bevarandet och utvecklingen av de kulturhistoriska värdena.

Svarar på frågorna: Vad krävs? Vad är möjligt?

D) Beslutande

I det sista delmomentet beslutande sker val av styrmedel. • regelverk & bestämmelser • finansieringsformer • åtgärder för vård- och utveckling • kommunikationsinsatser samt • metoder för uppföljning och utvärdering.

Svarar på frågorna: Vad ska göras? Hur ska det göras?

Stockholms stadsmuseums beskrivning av processen för kulturhistorisk värdering och urval, grundad i RÅA:s "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" (2015).

Översiktsplan för Stockholms stad

I aktuell översiktsplan (2018) redogör Stockholms stad för hur kulturmiljöer ska tas tillvara i utvecklingen av staden, under rubriken *Kulturmiljö i en växande stad*. Relevant i detta fall är bland annat att:

- Bebyggelse som är kulturhistoriskt värdefull och har betydelse för stads- och landskapsbilden ska ses som en resurs i stadsutvecklingen.
- Att väva samman ny bebyggelse med befintliga värden är angeläget i stadsbyggandet. Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden.
- När staden förändras krävs ett medvetet förhållningssätt till topografi, stadssiluett och mötet med vattnet. Högre byggnader ska infogas med omsorg om stadslandskapets helhetsverkan. Grönska, parker och naturområden ska utvecklas så att kulturvärden tas tillvara samtidigt som nya estetiska och sociala värden tillförs.
- Stadsbyggandet ska ta sin utgångspunkt i kunskap om stadsdelarnas olika karaktär, hur de samspelar med landskapets förutsättningar, deras olika stadsplanemönster och hustyper. Ett medvetet förhållningssätt till befintliga kvaliteter är därför en förutsättning vid tillägg och omvandlingar.
- Kulturmiljöns värden ska fortlöpande identifieras, säkerställas, tas omhand och utvecklas.
- Ny bebyggelse, ändringar och tillägg i befintliga miljöer ska utföras omsorgsfullt, med konsekventa karaktärsdrag och genomarbetade detaljer grundade på en gedigen analys.
- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Utvecklingsmöjligheter för Farsta

Aktuellt planområde ligger inom stadsdelsområdet Farsta i Söderort inom Stockholms kommun. Farsta ingår i utvecklingsområdet Farsta tillsammans med stadsdelarna Farsta, Larsboda, Farsta strand, Farstanäset, Fagersjö, Sköndal, Hökarängen, Gubbängen, Svedmyra och Tallkrogen.

Farsta är utpekad i översiktsplanen som ett av Stockholms fyra fokusområden, en så kallad utbyggnadsstrategi för stadsbyggandet. Genom att fokusera på planering som förbättrar och bygger samman fokusområdena med hela staden möjliggörs förutsättningar för att öka bostadsbyggande, vilket i förlängningen ska bidra till att stärka kultur- och idrottsanläggningar, arbetsplatser, utbildning och service. För Farsta gäller följande:

Farsta har ett strategiskt läge i söderort med stora stadsutvecklingsmöjligheter och många kvaliteter som ska tillvaratas och utvecklas. Stadsdelen är viktig i utvecklingen av söderort där 2013 års Stockholmsförhandling och satsningar på tunnelbanan möjliggör omfattande bostadskompletteringar. Det är viktigt att skapa levande stadsmiljöer och att tydliggöra och utveckla kopplingar till omkringsliggande stadsdelar och grannkommuner.

I översiktsplanen beskrivs Farsta som ett område med utvecklingsmöjligheter för nya bostäder och arbetsplatser. I översiktsplanen anges följande för Farsta, Larsboda, Farsta strand och Farstanäset:

Farsta byggdes ut under 1950-talet med arbetsplatser, bostäder och centrumfunktioner. Farsta är en knutpunkt med goda kollektivtrafikförbindelser med pendeltåg, tunnelbana och bussar, och ligger naturskönt mellan Magelungen och Drevviken. Farsta angränsar till Huddinge kommun.

Ett program som tagits fram för Tyngdpunkt Farsta visar att stadsdelarna har mycket stora stadsutvecklingsmöjligheter med fler bostäder, arbetsplatser och verksamheter, vilket är viktigt för att skapa en levande stadsmiljö och fler arbetstillfällen. Larsboda verksamhetsområde kvarstår som renodlat verksamhetsområde. Ett nytt, modernt livsmedelscentrum planeras i området i och med att företag ska flytta från Slakthusområdet.

Centrala Farsta kan genom omfattande komplettering utmed områdets huvudgator tillföras nya stadskvaliteter som ger ökad orienterbarhet och en mer levande stadsmiljö. Det skulle också innebära ett positivt nyttjande av det goda serviceutbudet och kollektivtrafiknära läget. Det är angeläget att utveckla befintliga parker och grönområden. Längs Drevviken finns möjlighet för bostäder, service och att utveckla en strandpark. Ett sammanhängande rekreatiionsstråk längs Magelungen, Forsån och Drevviken kan anläggas.

Farstavägen och Magelungsvägen kan utvecklas till urbana stråk med ny bebyggelse och bättre kopplingar mellan olika stadsdelar. Omkring 5 000 nya bostäder kan tillkomma i anslutning till Nynäsvägen, dels genom att omvandla Teliaområdet till en levande stadsdel med

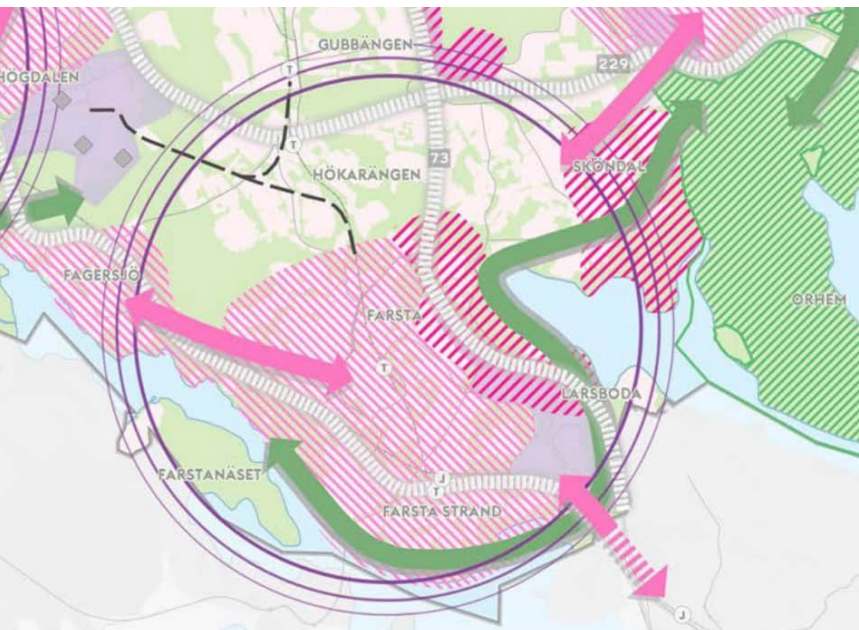
blandat innehåll, dels genom ny bebyggelse längs Perstorpssvägen. Flera nya kopplingar bör utvecklas över Nynäsvägen mellan till exempel Farsta och Perstorp/Sköndal, mellan Hökarängen och Sköndal samt Gubbängen och Norra Sköndal.

Ur Översiktsplan för Stockholms stad (2018), s. 158-159.

Till översiktsplanen för Stockholm finns en övergripande stadsutvecklingskarta som täcker hela Stockholm. På kartan, nedan, finns utpekade gränser, dessa fungerar mer som schematiska indelningar för stadsutvecklingsområden, stadsgator och utvecklingsområden med mera. Gränserna är ungefärliga områden, som kommer av Stockholm stad att detaljstuderas i senare planeringsskeden.

Farsta är utpekad som stadsutvecklingsområde med komplettering.

- Område som föreslås omvandlas till blandad stadsbebyggelse med bostäder, verksamheter, service, gator, parker, kultur och idrottsytor. Att utveckla de gröna kvaliteterna och säkerställa funktioner som skolor och förskolor, är en viktig del i stadsutvecklingen. Omvandlingen kan innebära helt eller delvis ändrad markanvändning.
- Område med blandad stadsbebyggelse där omfattande komplettering föreslås. Området kan kompletteras med bostäder, service, verksamheter, gator, parker, kultur och idrottsytor. Att förstärka de gröna kvaliteterna och säkerställa funktioner som skolor och förskolor, är en viktig del i stadsutvecklingen. Komplettering ska göras med utgångspunkt i kunskap om nuvarande karaktär, kvaliteter och behov. Inom området kan finnas delar där större strukturförändringar föreslås.

Utsnitt från stadsutvecklingskarta över Farsta. Stockholm stad - Stadsutvecklingskarta.

Inkom till Stockholms stadsbyggnadskontor - 2024-12-06, Dnr 2022-05568

Stockholms byggnadsordning

Stockholms byggnadsordning kan ses som ett tematiskt tillägg till översiktsplanen som förtydligar planens delar om allmänna intressen: Kulturmiljö i en växande stad och Arkitektur och gestaltning. *Stockholms arkitektur-policy* är ytterligare kunskapsunderlag, tillsammans med översiktsplanen, riksintressebilagan och byggnadsordningen. I den övergripande strategi Stockholms stad har för stadens arkitektur.

Byggnadsordningen inleds med följande utgångspunkter när Stockholm utvecklas:

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Byggnadsordningen beskriver hur staden har vuxit fram historiskt, stadslandskapets förutsättningar och stadsdelarnas karaktärer. Den innehåller också vägledningar och processtöd för stadens fortsatta utveckling.

Farsta

Stadsdelen Farsta är en del av utbyggnaderna av de så kallade tunnelbanestäderna under 1950- och 60-talen. Farsta är även en av Stockholms ABC-städer som uppkom under 1950- och 60-talen. Grundtanken med ABC-städerna var att utforma en självförsörjande stadsdel som integrera arbetsplatser, bostäder och centrumfunktioner. Stockholms ABC-stadsdelarna skiljer sig åt beroende på naturlandskapet och rådande planeringsideal. Farsta planerades i stor utsträckning efter bilismen med parkeringsytor i anslutning till centrum, vilket gav stadsdelarna en öppen struktur.

Följande vägledande punkter för Tunnelbanestäderna redovisas i byggnadsordningen:

Vägledningar - Tunnelbanestad

Utveckla tunnelbanestäderna med utgångspunkt ur de centrala parkstråken, de gestaltningsmässigt sammanhållna husgrupperna som utgörs av höga punkthus kring centrum, flerfamiljshus i tre till fyra våningar och områden av småhus i stadsdelarnas utkanter. Beakta punkthusens skulpturala verkan i stadslandskapet.

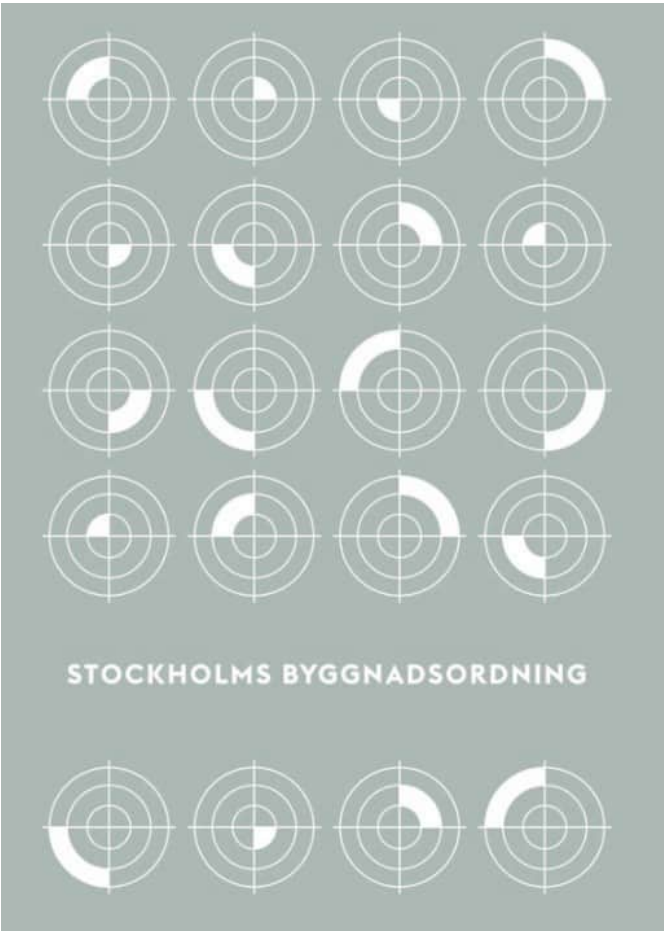
Utforma nya byggnader inom befintlig struktur utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och närliggande bebyggelse. Utforma grupper av nya hus utifrån en sammanhållen gestalningsidé.

Utforma kompletteringsbebyggelse i anslutning till tunnelbanestäderna utifrån ett helhetsperspektiv. Beakta närliggande bebyggelse.

Utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse, verksamhetslokaler och arbetsplatser där så är möjligt. Ta tillvara befintliga lokaler för handel, verksamheter och kultur. Undvik omvandling av lokaler till bostäder.

Ta tillvara och utveckla den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och de centrala parkstråkens samband med omgivande grönstruktur som skapar ett nätverk av gröna promenader. Undvik parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar.

Utgå från de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer vid ombyggnader och renoveringar. Ta tillvara eller återskapa karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer i så stor utsträckning som möjligt. Förändra sammanhållna grupper av småhus med hänsyn till helheten i gestaltning och utformning.

Framsida på boken *Stockholms byggnadsordning*. Tidskriften *Arkitektur*, arkitektur.se.

Stockholms Arkitekturpolicy

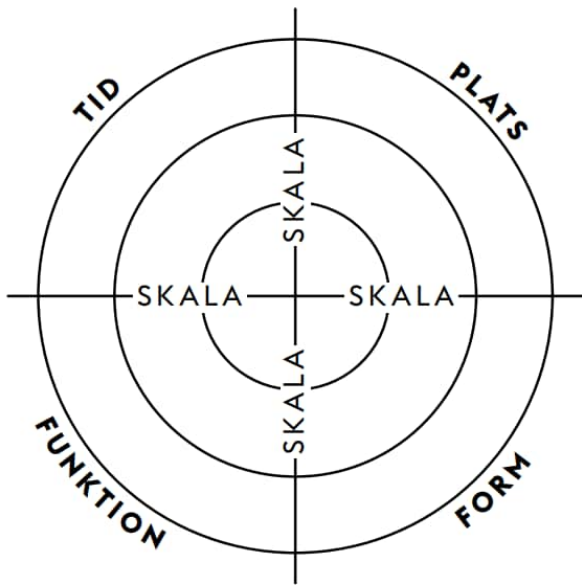
Med utgångspunkt i översiktsplanen utgör Stockholms arkitekturpolicy tillsammans med Stockholms byggnadsordning och kommande vägledningar en familj av dokument som bidrar med kunskap, strategier och arbetssätt till stöd för stadens gestaltning. Andra dokument som kopplar till Arkitekturpolicy är Vision 2040, Stockholms stads klimatmål, Agenda 2030, Gestaltad livsmiljö, Stockholms Framkomlighetsstrategi och Stockholms Miljöprogram.

Arkitekturpolicy redogör för förhållningssätt inom arkitektur och samhällsutveckling samt ger konkreta metoder för ett kvalitativt byggande. Policyen omfattar planering av alla skalor, från staden som helhet till utformning och gestaltning av enskilda byggnader och detaljer.

I kapitlet *Identitet* finns riktlinjer för hur arkitekturen ska bidra till att "stärka, bekräfta och utveckla stadens karaktär och identitet" med grund i Byggnadsordningen. Här framförs bland annat vikten av att identifiera värdebärare, utveckla Stockholms särart och att gestalta med en Stockholmsk prägel.

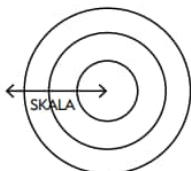
Under kapitlet *Byggstenar* beskrivs de delar som tillsammans bildar staden, från den stora skalan ner till byggnadens komposition och detaljering.

I policyen finns *Verktyg för stadens gestaltning* som, genom att kombinera ett antal frågeställningar med byggnadsordningen, ska inbringa kunskap om projektets arkitektoniska förutsättningar och möjligheter. Verktøget är tänkt ska finnas med i alla faser under ett byggprojekt och hos alla inblandade. Verktøgets grafiska presentation utgörs av en genomkorsad cirkel rymmer de olika aspekterna tid, plats, form och funktion.

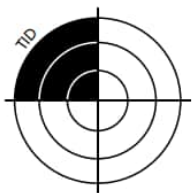

Den grafiska representationen av verktøget. *Stockholms Arkitekturpolicy.*

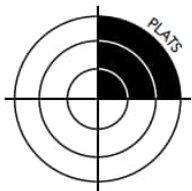
Följande frågeställningar kan ställas inom verktøgets respektive tema:

Skala - Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.

Tid - Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling? Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal? Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?

Plats - Vilken betydelse har projektet i stadens siluett? Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer? Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?

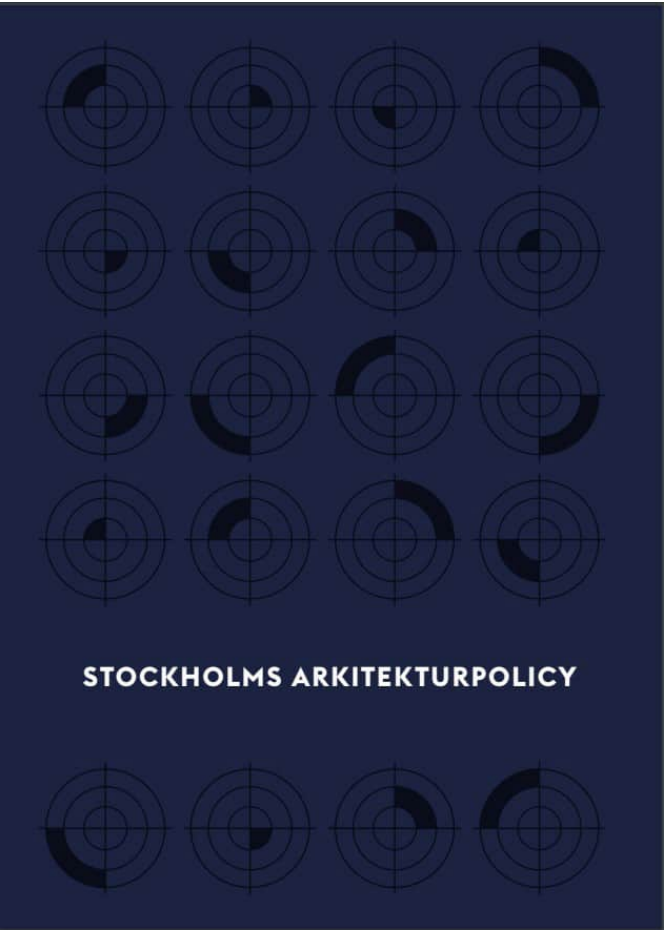

Form - Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär? Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer? Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?

Funktion - Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt? Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum? Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

Figurer och text hämtade från Stockholms Arkitekturpolicy (2021).

Framsidan på boken *Stockholms Arkitekturpolicy*. *Stockholm stad.*

Gällande program

Under 2007 antog kommunfullmäktige visionen 2030, *ett Stockholm i världsklass*. Det var ett dokument som pekade på åt vilken riktning staden skulle utvecklas mot. I samband med översiktsplanen för Stockholm, *Promenadstaden* från 2010, fanns fyra strategier, vilka skulle vara ledstjärnan mot en tätare och mer sammankopplad stad. En av strategierna var att ta fram attraktiva tyngdpunkter, som bland annat skulle bidra till en stad som var flerkärnig. Reslutatet blev att nio stadsdelar identifierades, vilka alla ansågs ha god potential till att utvecklas. Dessa nio stadsdelar blev så kallade tyngdpunkter i den dåvarande översiktsplanen, var av en av stadsdelarna var Farsta.

Program för Tyngdpunkt Farsta

Samtliga fastigheter, Munsö 1 och Våldö 6, omfattas av Program för Tyngdpunkt Farsta, *Farsta – analys av tyngdpunkten, 2012-06-25*.

Programmet berör hela Farsta som är beläget mellan Drevviken och Magelungen, vilket innefattar stadsdelarna Farsta, Farsta strand och Larsboda. Syftet med programmet är att skapa ett underlag som tar ett helhetsgrepp över de rumsliga förutsättningarna som Farsta har för att kunna skapa en stadsmässig utveckling som möjliggör arbetsplatser, bostäder, kultur, idrott samt annan kommunal service inom Farsta. Programmet för Tyngdpunkt Farsta godkändes av Stadsbyggnadsnämnden den 16 maj 2016.

Programförslagets stadsbyggnadsprinciper

I *Program för Tyngdpunkt Farsta* finns tre övergripande stadsbyggnadsprinciper som ska beaktas för att uppfylla visionen om tyngdpunkt Farsta. Dessa är följande:

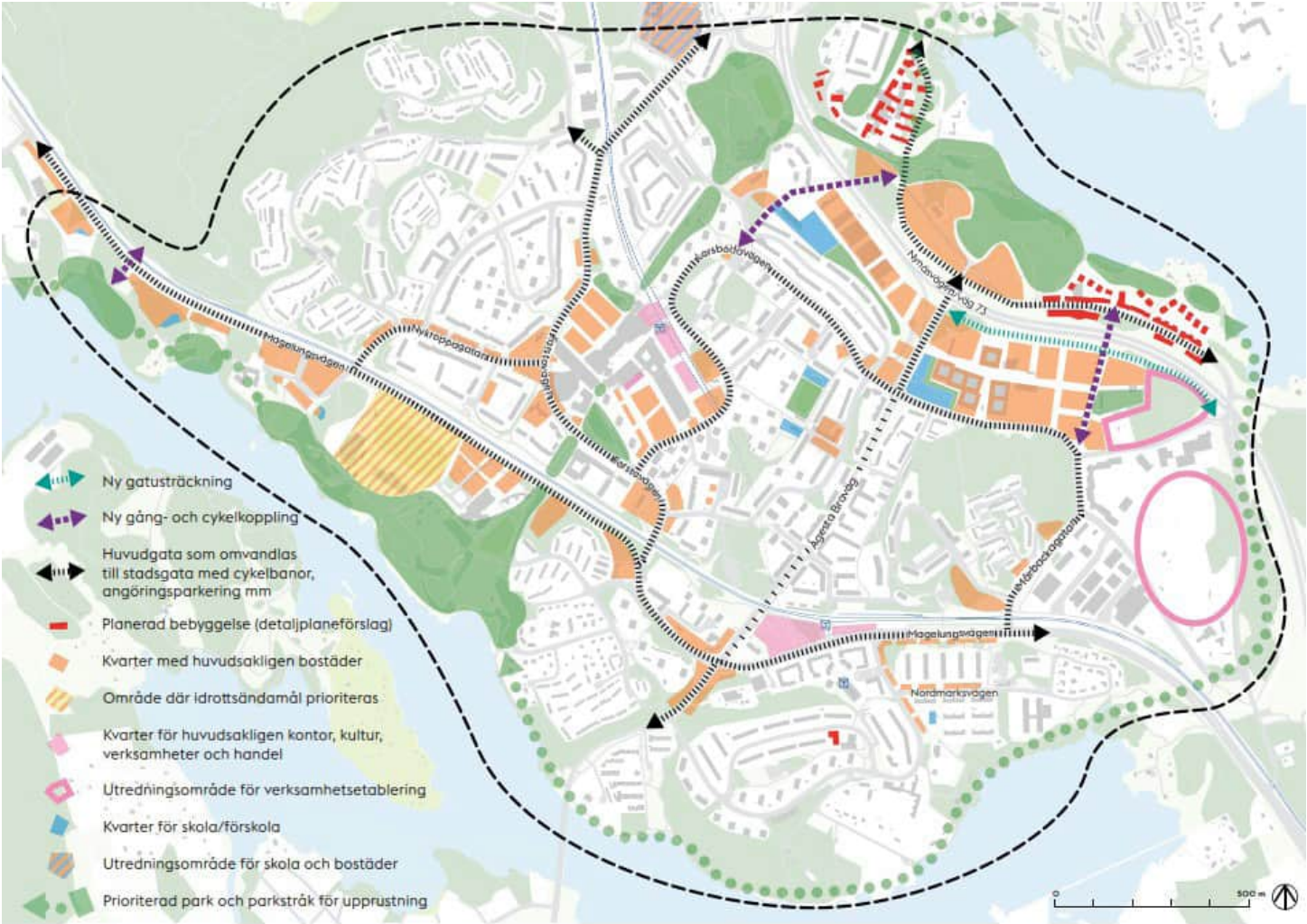
- Utgå från lokala kvalitéer
- Skapa tydliga tillägg som tillför nya värden
- Skapa en levande och sammanhållen stadsmiljö

Stadsbyggnadsprincipen, *Utgå från lokala kvalitéer*, beskriver under rubriken "Karaktärsstark arkitektur och värdefull kulturmiljö" följande:

Några platser i Farsta bidrar särskilt till Farstas identitet. Kulturmiljön runt Farsta gård minner om Farstas tidiga historia och är särskilt uppskattad av många Farstabor. Centrums särpräglade och varierade bebyggelse är inte bara värd att bevara, utan kan också genom sin fantasifulla utformning vara en inspiration för ny bebyggelse. Teliaområdet har stor betydelse för Farstas historia och rymmer både byggnader och offentliga rum med stark egen identitet och hög arkitektonisk klass. Bland Farstas bostadsbebyggelse finns grupper av såväl lågmäld, enkel putsarkitektur som mer karaktärsstarka, tidstypiska byggnader med höga arkitektoniska kvalitéer. I synnerhet några av de högre bebyggelsegrupperna utgör viktiga landmärken i området.

Riktlinjer för den kommande planeringen för stadsbyggnadsprincipen, Utgå från lokala kvalitéer, är följande:

- Använd Farstas värden medvetet i planeringen för att skapa nya boende- och stadsmiljökvalitéer.
- Värna den bostadsnära naturen. Inpassa ny bebyggelse med hänsyn till befintliga träd och bergknallar. Undvik underbyggda och hårdgjorda bostadsgårdar där bostäder planeras på naturmark.
- Synliggör naturmark längs gatorna, bitvis även i tätare bebyggda områden. Värna de starka landformerna där skogklädda bergskanter möter öppna partier.
- Stärk de urbana kvalitéerna i och runt centrum genom att skapa möjlighet till tät bebyggelse med ett bredare innehåll: bostäder, service och mer kultur.
- Utveckla tanken om ABC-staden utifrån vår tids behov och värderingar. Planera för god tillgång till service och arbetsplatser i strategiska lägen.
- De platser som är av särskild betydelse för Farstas identitet skall lyftas fram i stadsbilden och ges god tillgänglighet.
- Skalan i tillkommande bebyggelse skall relatera till omgivningen så att den tar stöd i landskapet och värnar upplevelsen av de befintliga bebyggelsegrupperna.
- Inom områden med byggnader som är särskilt kulturhistoriskt värdefulla skall stor hänsyn tas till det som är tidstypiskt, såväl helhetsmiljön som de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värde.

Karta över program tyngdpunkten - Farsta. Program för tyngdpunkt Farsta, 2016-06-01.

Aktuella lagrum

Plan- och bygglagen (2010:900)

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och samt hur markanvändningen skall utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller bestämmelser om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning enligt denna lag ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden, andra miljöaspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden. Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i PBL:s 8 kapitel och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt Plan- och bygglagen är även 2 kap. 6 § tillämplig.

PBL 2 kap. Allmänna och enskilda intressen

1 § Vid prövningen av frågor enligt denna lag ska hänsyn tas till både allmänna och enskilda intressen.

3 § Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder,
2. en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper,
3. en långsiktigt god hushållning med mark, vatten, energi och råvaror samt goda miljöförhållanden i övrigt,
4. en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens, och
5. bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet.

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

6 § Tredje stycket

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.

PBL 8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Plan- och bygglagens åttonde kapitel reglerar krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser. Vid en bygglovsprövning omfattas byggnader som bedöms ha särskilt högt kulturhistoriskt värde av förbud mot förvanskning av kulturvärden, 8 kap. 13§. För alla byggnader gäller även varsamhetskrav och särskilda krav vid underhåll enligt 8 kap. 17§ och 14§.

13 § Förvanskningsförbud

En byggnad eller som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Enligt 13 § 1 st. p.4 ska förvanskningsförbudet även tillämpas på bebyggelseområden.

14 § Underhåll och varsamhet

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Varsamhet och ändringar

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

- A - Allmänt ändamål, byggnadskvarter - Barnstuga
- II - Max två våningar
- Prickad mark- område får inte bebyggas

- A - Allmänt ändamål, byggnadskvarter - Barnstuga
- I - Max en våning
- k - Sluttningsvåning
- Prickad mark- område får inte bebyggas
- Korsad mark får bebyggas i mindre omfattning

Utsnitt ur gällande stadsplan för fastigheten Våldö 6 - PI 8129. Stadsbyggnadsnämndens plan- och byggtjänst.

Vid bedömning av bygglov och åtgärder enligt Plan- och Bygglagen har Stockholms stad antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan. *De tre klassificeringar som Stadsmuseet använder sig av är:*

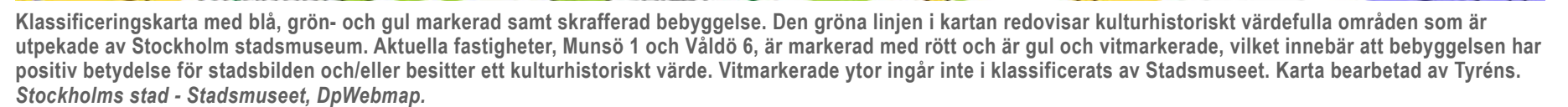
Grön - högt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Fastighet markerad med grått går inte att hänföra till någon av ovanstående kategorier. Det finns även fastigheter som är markerade med streck vilket betyder att de ännu inte är klassificerade, alternativt att fastigheten är obebyggd. Fastigheter som inte är klassificerade kan ha stora kulturhistoriska värden, även om Stadsmuseet ännu inte tagit ställning till dessa värden.

Väldö 6, Munsö 1 och del av Farsta 2:1 ingår i Stadsmuseets inventering av bebyggelse i stadsdelen Farsta 2004 – 2007. Syftet med inventeringen är att den bland annat ska ligga till grund för en kulturhistorisk klassificering av all bebyggelse uppförd före 1990 samt att tillgängliggöra information om Stockholms ytterstads bebyggelse.

Inventeringsår 2005. Beskrivning: Daghem från slutet av 1970-talet på parkmark med asfalterade gångvägar, i den östra delen av Farsta. Mot norr gränsar kvarteret mot ett radhuskvarter. Byggnaden ligger i souterräng på den kuperade tomten, med berg i dagen. På den staketomgärdade tomten finns några mindre bodar, lekplatser och växtlighet av ek och tall.

Inventeringsår 2005. Beskrivning: Daghemsbyggnad från 1980-talet med ändrad funktion samt en paviljong från slutet av 1990-talet, på en sluttande tomt i östra Farsta. Anläggningen nyttjas som skola och fritidshem. Byggnaderna ligger i nordöst-sydvästlig riktning och omges mot nordöst av en brant skogssluttning, mot sydöst av en slänt upp mot Färnebogatan, mot sydväst och nordväst av en allmänning med gångvägar samt en parklek. Anläggningen inhägnas delvis av ett grönt trästaket. På gården finns mot sydost en asfaltsplan med lekredskap och trätappa upp till en grind och en parkeringsplats. Där finns två bodar av trä, den ena beige och den andra grön, under sadeltak täckta med svart trapetskorrugerad plåt. Mot sydväst finns några sittbänkar och bord samt ett plank av brunt trä.

Kulturmiljölagen (1988:950)

Kulturmiljölagen (KML) reglerar skydd av värdefulla byggnader (byggnadsminnen), fornfynd, kyrkliga kulturminnen, vissa kulturföremål och fornlämningar.

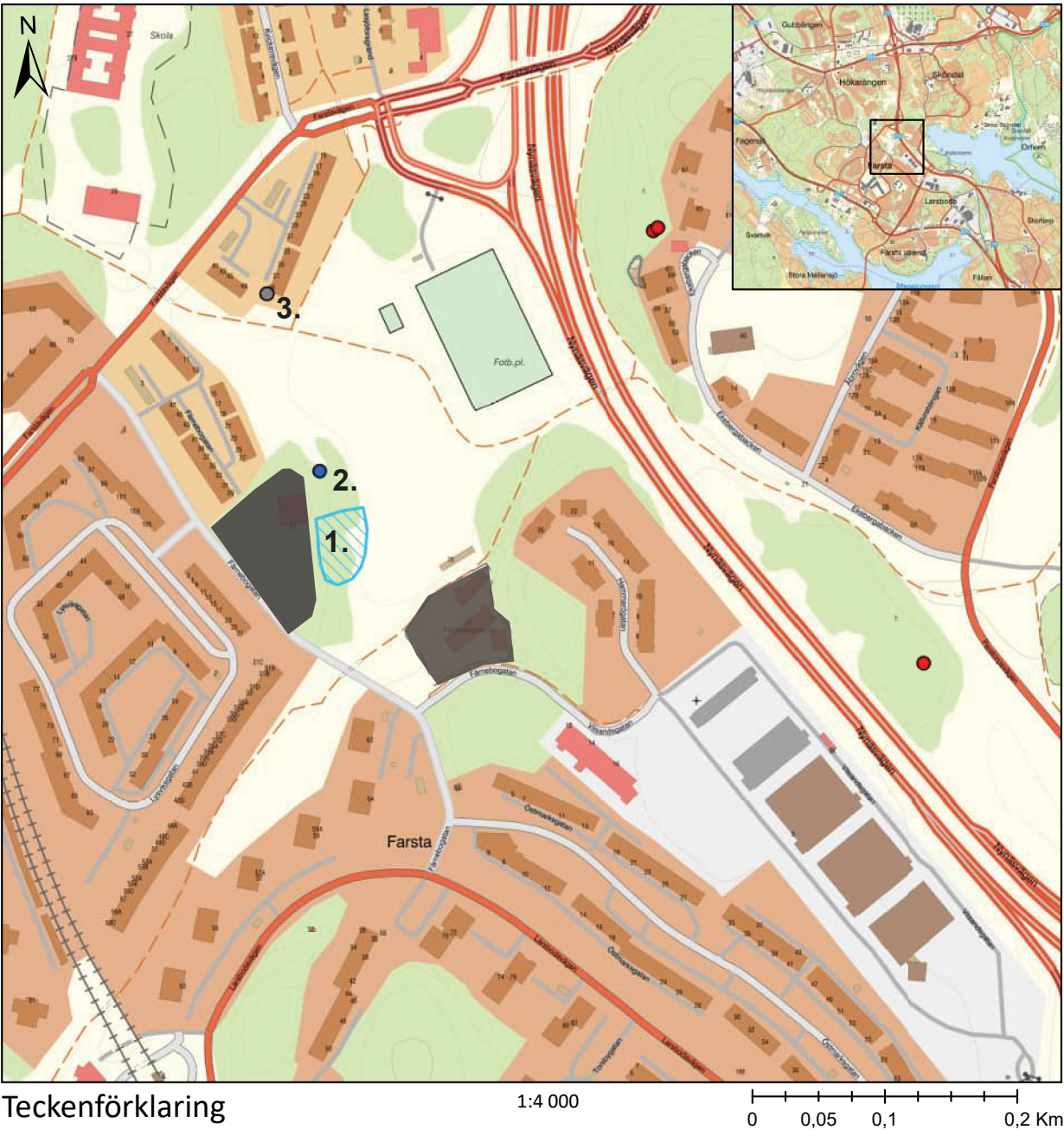
Fornlämningar och fornfynd regleras i 2 kap. KML. Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Det är enligt KML förbjudet att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Lagen har alltså ett bevarandesyfte och ingrepp i fornlämning är en tillståndsprocess. Länsstyrelsen har bara rätt att lämna tillstånd till ingrepp/borttagande av fornlämningar om samhällsintresset väger tyngre än fornlämningens betydelse.

Övriga kulturhistoriska lämningar, som inte uppfyller alla kriterier för att bedömas som fornlämningar, omfattas inte av det direkta skyddet i 2 kap. KML, men omfattas av den inledande skrivningen i kulturmiljölagen:

”Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.” (KML 1 kap. 1 §).

Munsö 1 och Våldö 6

Inom närområdet vid aktuella fastigheter förekommer tre registrerade lämningar. De tre lämningarna ingår i kategorierna, övrig kulturhistorisk lämning, möjlig fornlämning och ingen antikvarisk bedömning.

Karta över fornlämningar, svarta fält redovisar ungefärlig fastighetsindelning för Munsö 1 och Våldö 6.

Övrig kulturhistorisk lämning

1. Lämningsnummer: L2013:1104, RAÄ nummer: Brännkyrka 181:2. Lämningstyp - terrassering av stensättning, synlig ovan mark.

Möjlig fornlämning

2. Lämningsnummer: L2013:1714, RAÄ nummer: Brännkyrka 181:1. Lämningstyp - Stensättning, synlig ovan mark.

Ingen antikvarisk bedömning

3. Lämningsnummer: L2013:1785, RAÄ nummer: Brännkyrka 110:1. Lämningstyp - Husgrund, historisk tid, synlig ovan mark.

Karta bearbetad av Tyréns. Lantmäteriet.

HISTORIK

FARSTAS ÄLDRE BEBYGGELSE

Området som utgör stadsdelen Farsta tillhörde tidigare Farsta gård. Själva gården som ligger i den angränsande stadsdelen Farsta strand har anor från 1300-talet. Området har varit bebott åtminstone sedan yngre järnålder, vilket ett järnåldersgravfält och en runsten strax söder om Farsta gård vittnar om. Farsta som namn är känt sedan medeltiden genom ett pergamentbrev från 1384, då Bo Jonsson Grip var ägare till den stora jordbruksgården Farsta. Namnet Farsta kommer från Farlasta och anses betyda Farles plats.

FARSTA GÅRD

Den vid Magelungen vackert belägna gården är känd sedan 1384. Den nuvarande timrade mangårdsbyggnaden i karolinsk stil, uppfördes under 1600-talets andra hälft. Gården byggdes om på 1700-talet varvid manbyggnaden i stort fick sin nuvarande utformning. Under 1700-talet tillkom de tre flyglarna. Nedanför den vackra gårdsanläggningen sträcker sig en stor terrasserad trädgård ned mot sjön. Stockholms stad köpte gården 1912, som efter köpet arrenderades av olika familjer som drev lantbruk och djuruppfödning på gården.

På 1950-talet började planerna ta form på den nya stadsdelen Farsta vilket innebar slutet för lantbruk i trakten. 1967 lämnade den sista arrendatorn Farsta gård. I samband med exploatering av Farsta lämnades den närmaste gårdsmiljön och till viss del grönområdena kring gården intakta.

Farsta gård fotograferad 1914 eller 1915. *Digitala stadsmuseet.*

SÖDERTÖRNS VILLASTAD

Farsta gårds ägor köptes vid förra sekelskiftet av två välkända affärsmän, Fredrik Althainz och Carl Bengtsson, vars intention var att grunda en exklusiv villastad här. Frisk luft och vacker natur lockade vid denna tid den mer välbeställda medelklassen av tjänstemän, butiksägare och hantverkare till de nya villaområden som uppstod längs det utökade järnvägsnätet. 1901 öppnade Nynäsbanan mellan Stockholm och Nynäshamn, och samma år bildades AB Södertörns Villastad. Man hoppades från exploatörernas sida att de goda kommunikationerna skulle locka till sig många köpare. En ny stationsbyggnad öppnades samma år. Stationen låg på platsen för dagens pendeltågsstation Farsta strand. Strax efter sekelskiftet såldes det villatomter för 10-18 öre, det senare priset avsåg sjötomter. Villatomterna bebyggdes inte efter någon stadsplan utan utomplansbestämmelser gällde.

Man lyckades dock inte sälja särskilt många tomter, i alla fall inte i det som utgör dagens Farsta. Affärsidén var inte lukrativ eftersom kommunikationerna med Stockholm var dåliga. När järnvägen till Nynäshamn drogs fram 1901 stannade tågen vid Södertörns villastads station, men med inte alltför tät turtrafik. Därmed kom endast ett fåtal byggnader att uppföras mellan sekelskiftet 1900 och 1920-talet på marken norr om Magelungen.

År 1912 såldes bolagets återstående 645 hektar stora markområde till Stockholms stad "för stadsområdets utvidgande". Det skulle dröja ända till 1950-talet innan området exploaterades och fram till dess bestod

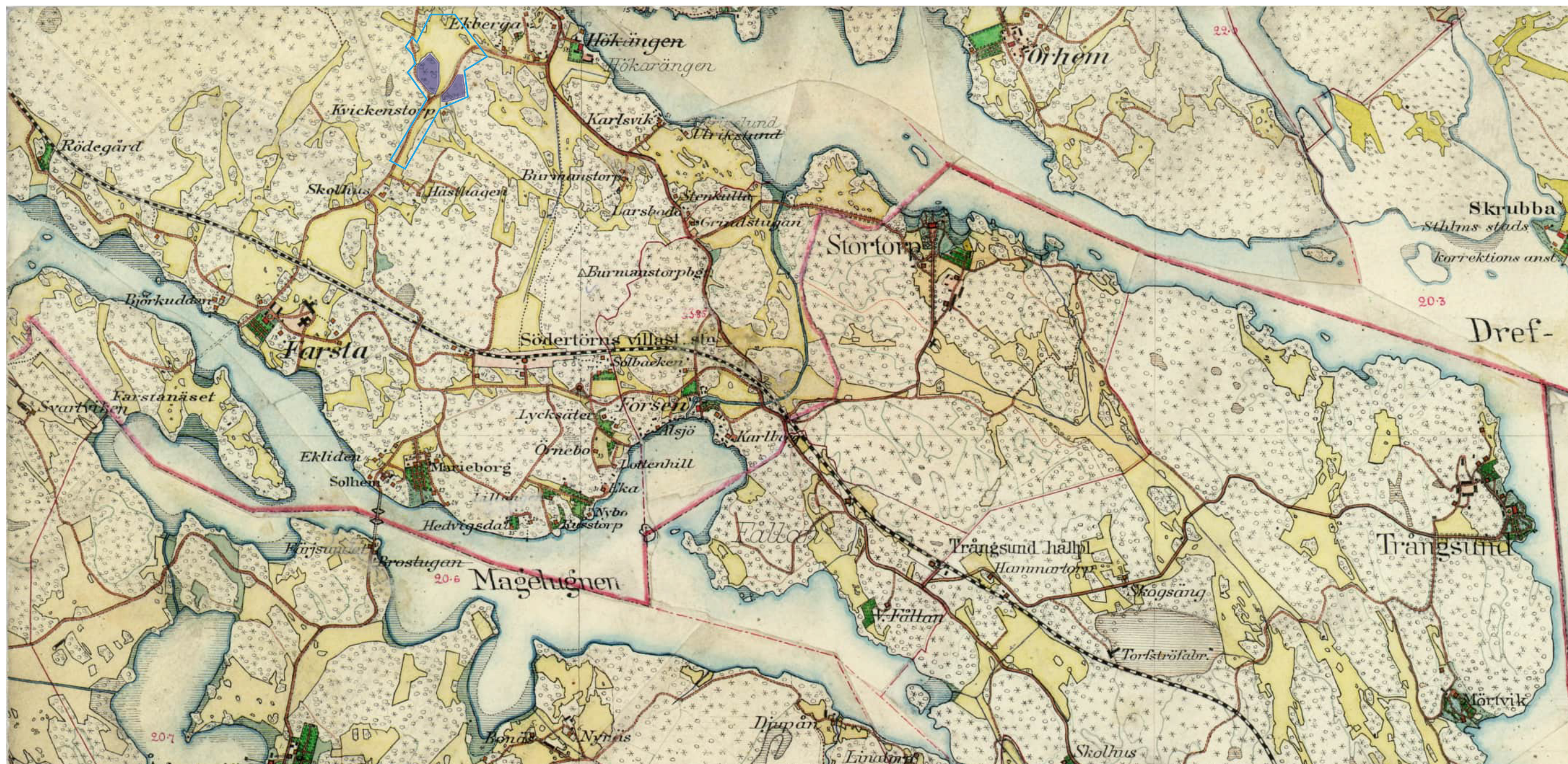
Södertörns villastads station omkring 1950. *Digitalt museum.*

bebyggelsen i nuvarande Farsta av de uppförda villorna, några torp och Farsta gård. Under 1950- och 60-talet revs många av villorna i samband med att de moderna stadsdelarna Farsta Strand och Fagersjö växte fram och endast ett tiotal villor är idag bevarade.

Fram till 1950-talet var Farsta en lantlig trakt som till största delen bestod av jordbruksmark, och bebyggelsen av några torp och Farsta gård samt efter sekelskiftet uppförda villor söder om järnvägen. I fotot taget 1956 ses Farstavägen norr om järnvägen. I bakgrunden ses banvallen med vägen söderut mot Farsta Gård. *Digitalt museum.*

Häradsekonomska kartan över Farsta och Södertörns villastad, upprättad 1901-06. Bebyggelsen kring Farsta var förhållandevis oexploaterad. Villabebyggelsen inom Södertörns villastad var vid denna tidpunkt uppförd norr om sjön Magelungen och i anslutning till den nya Nynäsbanan. Järnvägen drogs i nära anslutning till Farsta gård. Växtligheten i det kuperade landskapet bestod främst av löv- och barrskog av olika täthet med åkermark i dalgångarna. I vänstra övre hörnet kring trakten Ekberga finns en ljusblå markering vilket indikerar läget för blivande Farstaäng med Dälden. De mörka fälten innanför den ljusblåa markeringen är ungefärlig placering av de blivande fastigheterna Munsö och Våldö, vilka under denna tid var trädbevuxna höjder och slänter. Lantmäteriet, bearbetat av Tyréns.

Den ekonomiska kartan över Farsta och Södertörns villastad tidigt 1950-tal, flygfotografering verkställdes 1945 och 1950. Kartläggningen slutfördes 1951. Landskapet under denna tid var förhållandevis oexploaterat och bestod främst av skogs- och åkermark. I trakten kring ovanför Farsta i norr har bostadsområdena Hökarängen och Sköndal byggts ut. Öster om Farsta har områdena Stortorp och Sjöängen planlagts för villatomter. I mitten av kartan kring trakten Ekberg finns en ljusblå markering vilken indikerar läget för Farstaäng med Dälden, ännu disponerade som åkermark. De mörka fälten innanför den ljusblåa markeringen är ungefärlig placering av de blivande fastigheterna Munsö och Våldö. *Lantmäteriet, Södertörns villastad, 1014g65.*

EFTERKRIGSTIDENS FÖRSTÄDER

“DET FRAMTIDA STOCKHOLM”

Bostadsbyggandet var under krigsåren återhållsamt och staden låg efter med ungefär en hel årsproduktion bostäder samtidigt som hushållsbildningen hade varit intensivare än vanligt. Bostadsbristen i efterkrigstidens Stockholm var därför alarmerande och affischer som varnade för den svåra bostadssituationen med budskapet “Sök er ej till Stockholm” sattes upp vid järnvägsstationerna runt om i landet.

1945 slog den bostadssociala utredningen fast att det var dags för kommunerna att ta ett större ansvar för bostadsbyggandet som kom i gång igen mot slutet av decenniet. Med statliga lån i ryggen började de kommunala bostadsbolagen bygga och förvalta hyresrätter i större skala.

I Stockholm hade det året innan beslutats att upprätta en generalplan som tillgodosåg att stadens mark utnyttjades på bästa sätt och att nya trafikleder byggdes. Under ledning av Sven Markelius bildade Yngve Larsson, dåvarande stadsplanedirektör, tillsammans med civilingenjören Sven Lundberg och Carl Fredrik Ahlberg från Göteborgs stadsplanekontor den grupp som arbetade fram generalplanprogrammet. Titeln blev “Det Framtida Stockholm”. Frågor som rörde social differentiering var centrala och diskuterades med då moderna termer som integration och segregation. Vikten av att känna samhörighet och gemenskap framhölls som central samtidigt som en allt för tydlig social uppdelning inte var önskvärd.

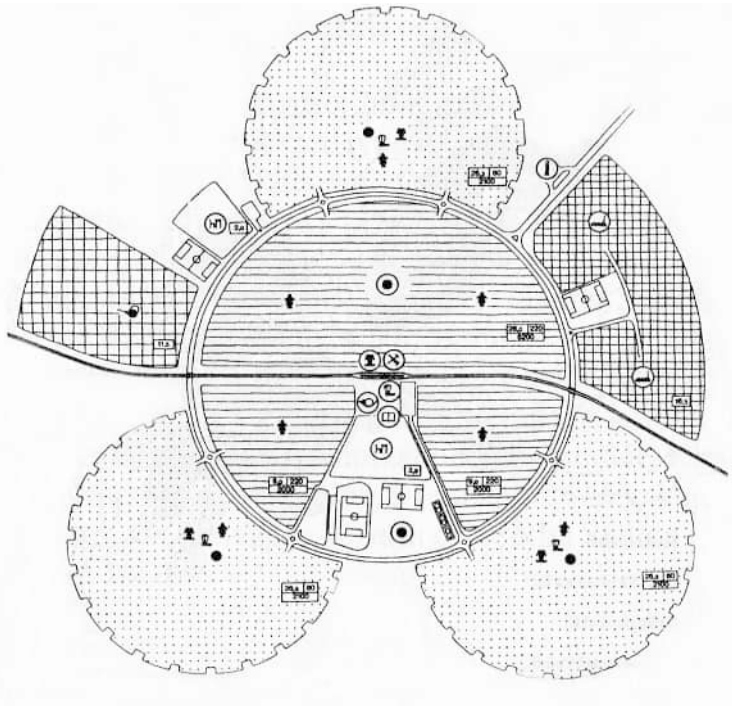
I generalplanen rekommenderades en befolkningsmängd på max 10 000–15 000 per stadsdel, för att en naturlig gruppbildning skulle kunna uppstå. Stadsdelarna skulle planeras kring en “förortsbana” med intilliggande centrum, folkskola och idrottsplats. För de boendes trivsel erfordrades att varje stadsdel försågs med gemensamhetsanläggningar vilka med fördel koncentrerades till stadsdelens centrum. Önskvärt var att det i varje stadsdel skulle finnas en skola, daghem, tvätteri med maskintvätt, restaurang eller konditori, butiker, postkontor, bibliotek, biograf, samlingslokaler och lokaler för kyrkliga ändamål. En stor bakomliggande inspiration till utformningen av de nya tunnelbanestäderna var de självförsörjande New Towns som planerades i Londons ytterområden. Neighbourhood planning/ grannskapsplanering myntades första gången i början av 1920-talet av den amerikanske sociologen Clarence A. Perry och växte fram ur modernismen men baserades även på sekelskiftets trädgårdstadsideal där bostäder, arbetsplatser och social service integrerades i mindre enheter.

Målet var att främja social gemenskap och forma den demokratiska medborgaren. I grannskapsenheten skulle allt för det dagliga livet finnas i form av butiker, skolor, kyrka och rekreationsutrymmen. I Sverige blev ABC-staden (Arbete, Bostad, Centrum) den nya idealstaden där demokrati, jämlikhet och gemenskap låg som grund. Tanken var att de nya stadsdelarna skulle bilda egna livegna samhällen, självständiga gentemot innerstaden, liksom Englands New Towns. De mest konsekvent genomförda ABC-städerna i Sverige är Vällingby och Farsta i Stockholm där arbetsplatser och storcentrum förlades inom stadsdelen, men framför allt skulle det röra sig om mindre närförorter där viss grad av service rymdes. De nya stadsdelarna växte successivt under perioden vilket avspeglades i detaljhandeln. Under 1940-talet var områdena ofta relativt små och lokaler

för handel fanns då vanligen i bostadshusens bottenplan eller i en mindre butikslänga. Under 1950-talet ökade områdena i storlek där det fanns torg med butiker, medborgarservice och gemensamhetslokaler, grannskapsplaneringen hade nu slagit igenom.

Vy över ABC-staden Vällingby med låg centrumbebyggelse omgiven av lamell- och punkthus. Foto Oscar Bladh, 1961. Stockholms stadsmuseum Nr R-193, Fa 13933.

Schemaskiss ur “Generalplan Stockholm 1952” som visar den principiella uppbyggnaden för en tunnelbanestad. Centrumfunktioner i mitten och arbetsplatser till höger. Tunnelbanan går tvärs genom området. den vita sektorn i den inre ringen visar parkstråk som når hela vägen från centrum till periferi och som rymmer ytor för idrott.

GENERALPLAN FÖR FARSTA 1955

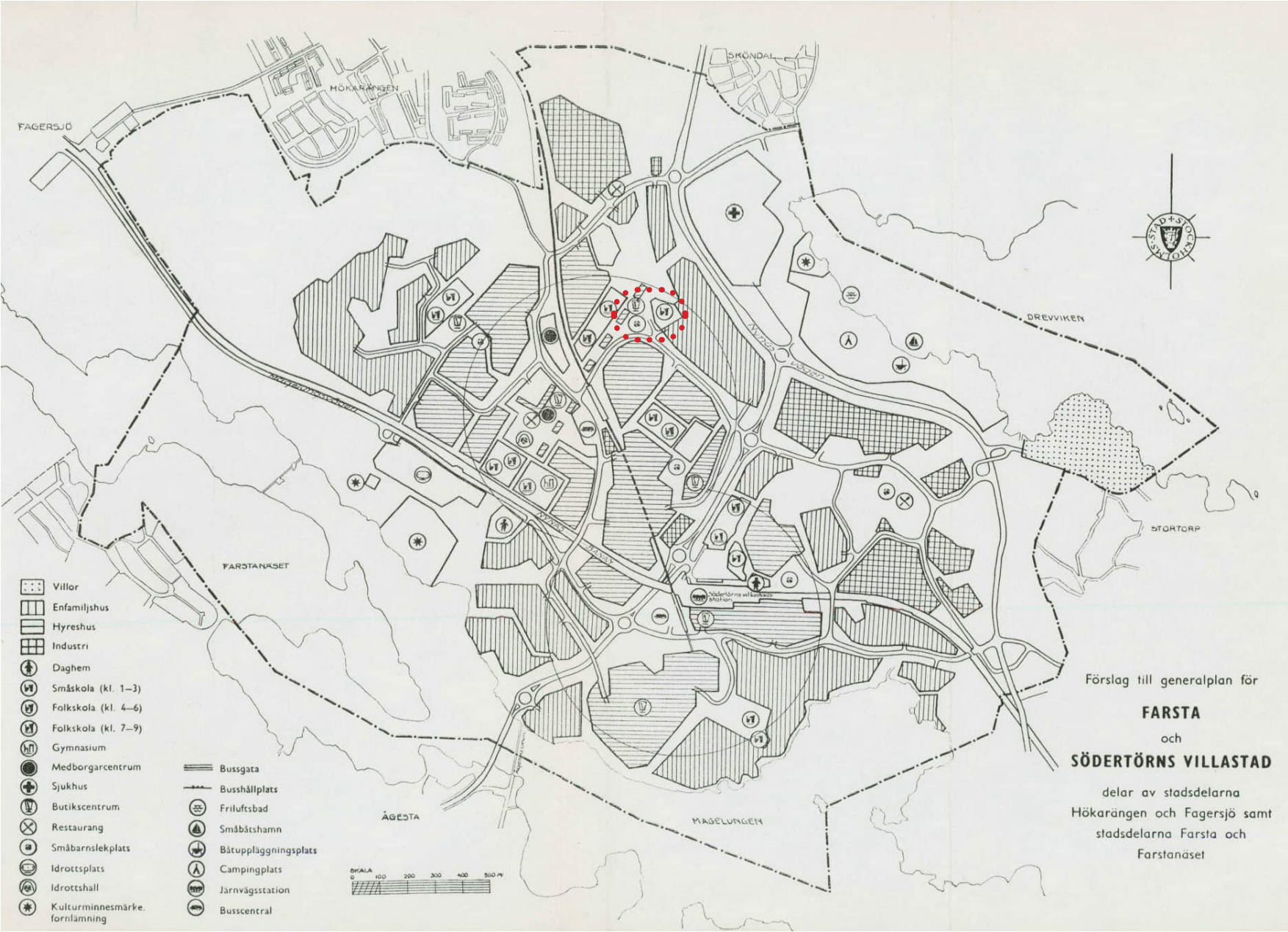
Generalplanen för Farsta som utarbetades av Sven Markelius, Göran Sidenbladh och Bertil Karlén innebar att Farsta skulle förse med ett storcentrum av samma karaktär som Vällingby och Högdalen. Läget i närheten av Nynäsbanans och tunnelbanans planerade korsning ansågs vara lämpligt för ett storcentrum, men grundförhållandena var mindre gynnsamma där, varför storcentrumet lades inom området mellan Ågestavägen (dagens Ågesta Broväg), Nynäsvägen och Nynäsbanan. Här fanns ett område med 500 meters radie (den övre cirkeln på plankartan) från den planerade tunnelbanestationen som möjliggjorde en stor koncentration av bebyggelse för bostadsändamål. Ett mindre lokalcentrum placerades i anslutning till Södertörns Villastads station (i mitten av den nedre cirkeln på plankartan).

Nynäsbanan gjorde att man räknade med att de föreslagna industrierna som placerades i planområdet östra delar kunde få direkt möjlighet till järnvägstransport. Därför beaktades i planen utrymmen för Nynäsbanans utbyggnad till dubbelspår och planen förutsatte att tunnelbanan skulle bli utdragen ytterligare ett stationshåll till Farsta strand. Därmed kunde trafikaparaters kostnader minska, då mängden anslutande busstrafik skulle minska, samtidigt som man skulle få till en större exploatering.

Bostadsbebyggelsen inom planområdet uppdelades i sex mindre enheter, vardera med en befolkning av mellan 5 000 och 7 000 personer. Varje delområde skulle förse med ett butikscentrum, en större lekplats, ett daghem och ett idrottsområde med bollplan. Ovannämnda gemensamhetsanläggningar lades intill varandra och intill huvudgångstråken genom delområdena. Närmast storcentrumet planerades storskalig bebyggelse främst i hyresform. Det ansågs vara arkitektoniskt värdefullt att genom användning av högre hus i centrum skärpa kontrasten mellan centrumet och de kringliggande områdena med sin lättare bebyggelse.

Förslaget innehöll bostäder med cirka 35 000 rumsenheter, varav omkring 3/4 i hyreshus och 1/4 i enfamiljshus. Bebyggelsen omkring storcentrumet fick en större koncentration än föregångaren Vällingby. Ambitionen var att större del av befolkningen skulle få bostad inom gångvägsavstånd från centrum. Erfarenheterna från Vällingby ledde också till att man ianspråk tog större utrymmen för parkeringsplatser intill centrumanläggningen. Största delen av de friliggande enfamiljshusen föreslogs inom de bebyggda delarna av Södertörns Villastad, med en avsevärd förtätning. Den nya bebyggelseformen radhus inom Södertörns Villastad väckte motstånd hos de enskilda villaägare och stadsarkitekten som förespråkade friliggande villor på delområdet och påtalade risken för förstörelse av områdets naturvärden:

"Generalplaneområdet är till sin karaktär starkt kuperat med kraftigt markerade höjdpartier, omväxlande med leende, lövskogsklädda dalgångar, och utgör i sin helhet ett stycke av den vackraste Sörmlandsnaturen. --- Det är emellertid angeläget, att man härvid icke anstränger sig till den grad att Stockholm offrar natursköna marker, vilka icke skulle behöva spolieras, om Stockholmsregionen i sin helhet vore bättre rustad för att mottaga bostadsbebyggelse."

Generalplan för Farsta, 1955. Planområdet markerat med en punktprickad röd ring. Inom den högra delen av markeringen finns symbolen för en småskola (klass 1-3). Skolor för större barn avsågs byggas intill blivande parken Dälden. Inom markeringen finns även symbolerna för butikscentrum och småbarnslekplats. Stockholms stadsarkiv, senare markeringar av Tyréns.

PLANLÄGGNING AV FARSTA

Stadsdelen Farsta bildades 1926. Det var i det närmaste en namnändring från det tidigare Södertörns villastad. År 1957 utbröts Larsboda och Farsta strand och 1962 fastställdes stadsdelarnas nuvarande gränsdragning. Från att Stockholms stad 1912 förvärvade området med AB Södertörns villastads gamla ägor tog det ungefär 45 år innan tiden var mogen för att bygga det moderna Farsta. Farsta centrum invigdes i oktober 1960.

KOMPLETT ABC-STAD?

Att Farsta skulle byggas ut enligt efterkrigstidens principer för Stockholms utbyggnad stod klart under 1940-talet. Farsta skulle bli en självförsörjande stadsdel och ingen sovstad. Generalplanearbetet påbörjades men gick i stå då det länge var oklart hur tunnelbanan skulle dras. Generalplanen färdigställdes samtidigt som Vällingby, Stockholms första så kallade ABC-stad, var under uppförande. Att Farsta skulle komma att uppföras enligt liknande principer var självklart.

Stockholms stadsmuseum sammanfattar i Stockholm utanför tullarna – nittiosju stadsdelar i ytterstaden (2004) ABC-stadens huvuddrag såhär: Kring ett centrum (C), som i Farsta avsågs betjäna 65 000 människor, skulle det uppföras både bostadsbebyggelse (B) och arbetsplatser (A), i första hand industrier.

Kritik framfördes mot att etableringen av arbetsplatserna skulle dröja jämfört med bostadsbebyggelsen. Så hade även skett i Vällingby och detta var något som motverkade att det verkligen blev fråga om en komplett och självförsörjande stadsdel.

Farsta centrum invigdes i oktober 1960 och den nya stadsdelen fick sin uppvärmning från Sveriges första kommersiella kärnkraftverk, Ågestaverket. Farsta utgör en milstolpe inom svensk stadsplanering från en tid då Sverige ansågs ligga i stadsplaneringens framkant.

FARSTAS TOPOGRAFI

När nya bostadsområden planerades i Stockholm, där ibland Farsta, var ett viktigt inslag att bostadsområdena skulle omges av vegetation som anslöt till den ursprungliga platsen. Strävan var att ge byggnader ett intryck att det nya stadslandskapet hade en anknytning till den ursprungliga landskapstypen.

Topografin i Farsta har en landskapsform som ett sprickdalslandskap. Vid stadsplanens framväxt har landskapet haft en betydande roll där bebyggelsen placerades på höjd partierna medan vägarna, gångstigar och rekreationsområden placerade i dalstråken. Invid Farsta centrum grupperade höga punkthus och stjärnhus i kombination med lägre skivhus. Bortanför centrumbebyggelsen byggdes lamellhus, punkthus och radhus. Mellan byggnaderna lämnades stora ytor med naturmark enligt principen om hus i park. Farsta stadsdel inspirerades av folkhemsarkitekturen där bostäder placerades i grannskapsenheter som var anpassade till rådande terräng.

VÄRDEFULL, VACKER NATUR

Det fanns en tveksamhet till att exploatera Farsta, särskilt med höga hus. Politiker och tjänstemän inom stadsbyggandet våndades eftersom "naturvärdena till väsentlig del bliva förstörda" vid en utbyggnad i detta "stycke av den vackraste Sörmlandsnaturen".

Stora sammanhängande områden mellan Nynäsvägen och Drevviken liksom mellan Nynäsbanan/Magelungsvägen och Magelungen avsattes därför som reservat för friluftsändamål med bla bad. Vid Farsta gård avsattes mark för en stor idrottsplats, idrott och motion fick allt mer inflytande på samhällsplaneringen.

Erfarenheterna från Vällingby anpassades också till den allt starkare tron på bilismen, vilken påverkade såväl planarbete som arkitektur. Trafiksystemet planerades mer ingående än tidigare med en differentiering av gatorna. Ågestavägen utgjorde stadsdelsgruppens huvudtrafikled och förband Nynäsvägen med Magelungsvägen.

Den befintliga Magelungsvägen utnyttjades som matargata genom stadsdelens sydligaste delar. Farstavägen anlades som ny matargata med koppling till Hökarängen och avsågs betjäna länsbussarnas genomfart.

Bostadsbebyggelsen inom Farsta, Farsta strand och Larsboda byggdes ut 1956-65. Tunnelbanan drogs ut till Farsta 1958 och till Farsta strand 1971.

Farsta uppmärksammades för att byggnaderna till stor del värmdes upp av Sveriges första kommersiella kärnkraftverk, Ågestaverket. Farsta sattes också på kartan genom utlokaliseringen av det växande Televerket (då ännu Kungliga Telegrafstyrelsen) som blev Farstas motsvarighet till Vattenfallsstyrelsens etablering i Vällingby-Räcksta. Även Folksam's långa kontorshus i anslutning till tunnelbanestationen bidrog till A:et i ABC-staden.

Sett till arkitektur och stadsplanering var kanske den nya centrumanläggningen, invigd 1960, det mest uppmärksammade inslaget.

Flygfoto över Farsta 1958. Blivande fastigheterna Munsö och Våldö är markerade med rött. Bostadsbebyggelsen inom Farsta var under denna tid under uppförande. Lamellhusen vid Lysviksgatan tillhörde de först färdigställda bostadskvarteren. Utbyggnaden av Farsta centrum har inte påbörjats. Öster om Munsö och Våldö slingrar Nynäsvägen ännu fram som en landsväg fram i landskapet. *Lantmäteriet*.

Flygfoto över Farsta ca 1975. Blivande fastigheterna Munsö och Våldö är markerade med rött. Här är Farsta centrum färdigbyggt och tunnelbanan dragen genom stadsdelen. Den före detta landsvägen öster om fastigheterna Munsö och Våldö har byggts om till motorvägsstandard med planskilda korsningar. Farstaängen har försetts med parklek, fotbollsplan och tennisbanor. *Lantmäteriet*.

BEBYGGELSEN

HÖGHUSEN

Enligt planerna skulle centrum, Farstas hjärta, synas på långt håll genom markering med några höghus strax norr respektive söder om Farsta torg. Kritik framfördes från många håll mot planerna att bygga just höghus, en bostadstyp som ansågs olämplig för barnfamiljer och dessutom dyr att bygga. Borgarrådet Hjalmar Mehr framförde i stadsfullmäktigedebatten att "Därtill kommer att man genom en sådan manhattanbebyggelse skulle fördärva Farsta, det kanske vackraste av allt vackert kring Stockholm". Trots denna kritik placerades intill Farstaplan tre 16–17 våningar höga hus, symboliskt framvuxna ur den bergknalle de står på. Arkitekterna Backström & Reinius ritade 1958–59 dessa höghus för HSB i vilka de utvecklade den stjärnform som de arbetat med tidigare, bland annat i Gröndal. De utanpåliggande balkongerna ger dem en nästan skulptural form. De tre 15–16 våningar höga husen vid Storforsplan, söder om torget, har en betydligt mer traditionell form med putsade fasader och indragna balkonger. Arkitekt till det mittersta huset är Björn Näswall, medan de två andra är ritade av Archibald Frid, alla tre med byggåret 1959.

ALLMÄNNYTTANS OCH KOOPERATIVENS BOSTÄDER

Utanför själva centrum finns grupper med punkthus och skivhus i 7–12 våningar, ofta placerade på höjder, vilket gör dem till mycket påtagliga inslag i stadsbilden. Ännu längre ut tar lamellhus i tre våningar vid. Till skillnad från Farsta centrum var byggherrarna för bostadsbebyggelsen i huvudsak allmännyttiga bostadsföretag som Familjebostäder, Svenska Bostäder och Stockholmshem. Kooperativ som HSB och SKB samt en del privata byggherrar finns också representerade i Farsta. Familjebostäder anlidade här oftast arkitekten Curt Strehlenert, som till exempel ritade samtliga hus uppe på Molkomsbacken intill centrum. Strehlenert var knuten till HSB:s arkitektkontor och ritade också den grupp med putsade lamellhus som HSB lät uppföra på Nykroppagatan/Ölmevägen. Svenska Bostäders arkitekt här i Farsta var Sverker Feuk. Det var han som stod för ritningarna till lamellhusen på Kristinehamnsgatan, söder om centrum. De utskjutande balkongpartierna med sidoskärmar av betong har givit husen ett speciellt uttryck. Arkitekt till SKB:s hus på Östmarksgatan i rött tegel är Lars Bryde. Merparten av alla dessa bostadshus började byggas 1957–58. Just kring 1960, då både centrum och större delen av bostadsbebyggelsen var under uppförande, torde byggnadsverksamheten här ha varit som intensivast. Något senare, under senare hälften av 1960-talet, uppfördes intill Farsta sjukhem och ganska isolerat från resten av Farsta, ett litet bostadsområde med Stockholmshem som byggherre och Åke Ahlström och Kell Åström som arkitekter. Området rymmer både traditionella lamellhus och loftgångshus med tidstypiska inslag av obehandlad betong.

BOSTADSOMRÅDEN KRING DÄLDEN

I september 1957 godkände byggnadsnämnden en planändring för kvarteren Revskär, Eriksö och Lisö. Förslaget innebar främst att kvarteret Eriksö hade planbestämmelsen allmänt ändamål – skola. Den tilltänkta skolan hade fått en ny lokalisering inom kvarteret Rågö, norr om planområdet och kvarteret Eriksö skulle istället bebyggas med bostäder. De föreslagna byggnaderna avsågs få fyra våningar mot Lysviksgatan och fem mot dalgången. För kvarteren Revskär och Lisö sydväst om dalen innebar planändringen att avsedd bebyggelse ändrades från tre skivhusbyggnader i 14 våningar till sex punkthus med nio våningar mot gatusidan och tio våningar mot dalen.

Bostadsområdena kring Dälden uppfördes 1958 efter ritningar av Leif Reinius och Sven Backström. Landskapsarkitekt för markplaneringen var Walter Bauer.

Eriksö 2 och 3

Loftgångshusen på Lysviksgatan 31 - 59 uppfördes med fem våningar varav en souterräng våning. Byggnaderna placerades i landskapet längs en slänt ned mot Dälden med en svag förskjutning i sidled mellan byggnadskropparna.

Revskär 4

Punkthusen på Larsbodavägen 53, 55, 57A och 59A och B uppfördes slutligen med 12 våningar. Punkthusen placerades i en bågformad grupp, bestående av fyra byggnadsvolymer som lokaliserades utefter landskapet rådande terräng.

Revskär 4, fotat från tunnelbaneperrongen, 2005-05-26. Fotograf: Johan Stigholt. *Stockholm stadsmuseum.*

Lisö 1

Punkthusen på Färnebogatan 62 och 64 uppfördes med 12 våningar. De två byggnadsvolymer placerades något förskjutna mellan varandra och placerades i landskapet efter den rådande terrängen.

Eriksö 2 och 3, fotograferat från Dälden, 2005-05-26. Fotograf: Johan Stigholt. *Stockholms stadsmuseum.*

Lisö 1, fotograferat från Dälden, 2005-05-26. Fotograf: Johan Stigholt. *Stockholms stadsmuseum.*

BYGGEN FÖR BARNEN

När nya moderna stadsdelar byggdes i Stockholms utkanter fylldes de av barnfamiljer. Behovet av skolor var stort redan från början vilket var en utmaning för staden att hantera. Den successiva utbyggnaden av bl a radhusområden gjorde att det kunde tillkomma nya skolor efter hand. Skolorna i stadsdelsgruppen tillkom mellan 1960 och 1970.

Farsta läroverk, senare gymnasium och numera Farsta grundskola, belägen i ett grönstråk intill Nynäsbanan stod klart 1963. Rödkindaskolan som var belägen intill har rivits och ersatts av bostäder (Kv. Fårö).

UTBYGGNAD AV BARNOMSORGEN

I Sverige var det konstaterat att barnomsorgen i samhället inte var tillräcklig utbyggd, i regerings propositionen 1975/76:92, gavs ett förslag om att barnomsorgen skulle bli lagstadgad och vara en kommunal angelägenhet. Kommunen blev således skyldig att svara upp till behovet. Med barnomsorg under denna tid omfattade det både barn i förskoleålder och yngre skolbarn, vilket innebar behov om daghem, deltidsförskola, familjedaghem och fritidshem. I propositionen föreslogs även att fritidshemmens verksamhet enligt tidigare förslag från barnstugeutredningen 1968 skulle ges en ny utformning.

Mellan regeringen och kommunförbundet fanns vid denna tid en överenskommelse och propositionen formade ett förslag om ett utbyggnadsprogram för barnomsorgen som skulle vara under en femårsperiod (1976 – 1980). Detta innebar bland annat 100 000 nya daghemsplatser och 50 000 nya fritidshemsplatser.

Typbarnstuga från 1979, Jämlikheten 7, foto från söder, 2005. Fotograf Mauro Rongione. *Stockholms stadsmuseum.*

GENOMFÖRANDEGRUPPEN FÖR BARNSTUGEUTBYGGNADEN

För att tillgodose regeringens krav om utökade barnomsorgsplatser, ställdes krav på byggnadsnämnden att lokalisera lämplig mark att bebygga nya barnstugor på. Barnstugeutbyggnaden var ett av de prioriterade arbetsuppgifterna inom Stockholms stad. Och Staden tillsatte en grupp "Genomförandegruppen för barnstugeutbyggnaden". I denna grupp fanns representanter från kammarkontoret, socialförvaltningen, skolförvaltningen och parkförvaltningen. Deras ansvar innebar bland annat att redovisa behovet av barnstugeplatser efter varje stadsdel, ta fram tillgängliga markresurser inom aktuell stadsdel eller förvärv av ny mark. Efter utredningen kunde behovet av fritidsverksamhet lösas i omedelbar anslutning till skolor, varvid genomförandegruppen kommer främst att hantera daghemsutbyggnaden.

Daghem var ännu 1960 en inte särskilt utbredd företeelse. I Farsta såg staden till att det fanns några daghem redan tidigt men i takt med att allt fler kvinnor började arbeta växte behovet. Daghemmen blev med tiden fler och större.

Barnstugesituationen i Farsta var under slutet av 1970-talet otillfredställd och över 400 barn stod i kö för en plats 1987. Behovet om flera barnstugor var stor. Att påbörja nya stadsplaner ansågs inte vara lämpligt eftersom dessa fördröjde barnstugeutvecklingen. Istället skulle gällande stadsplaner genomgå en stadsplaneändring. Barnstugorna byggdes i stadens egen regi och utgjordes fram till- och med 1980-talet av typhus. HSB såg också till att denna samhällsservice fanns på plats bland punkthusen i kvarteret Gränö. Daghemmen placerades vanligen i anslutning till park eller sparad natur.

Typbarnstuga av 1960-talsmodell, Perstorp 2, foto från söder, 2005. Fotograf Mauro Rongione. Förskolan är idag riven och ersatt av Ekbackens förskola. *Stockholms stadsmuseum.*

Typbarnstuga av 1950-talstyp, Hammarö 11, foto från söder, 2005. Fotograf Johan Stigholt. *Stockholms stadsmuseum.*

Typbarnstuga från 1960-talet, Smördritteln 1, foto från sydost, 2005. Fotograf Johan Stigholt. *Stockholms stadsmuseum.*

Typritningar för barnstugor inom Stockholm

Hämtat från Reichmann Antikvarier AB's rapport från 2017.

I Stockholm antogs en generalplan för barnstugor 1950 och de första typbarnstugorna togs fram av fastighetskontorets bygnadsavdelning. Under 1960-talet utvecklades detta och byggnaderna blev alltmer standardiserade i sitt utförande.

Eftersom många kvinnor under denna tid hade börjat heltidsarbete ökade också behovet av barnomsorg under 1970-talet. Enligt Barnomsorgslagen 1976 skulle det finnas en daghemsp plats för varje barn, om föräldrarna önskade. Kommunerna blev skyldiga att möta behovet och statsbidragen höjdes för att de skulle kunna klara utbyggnaden.

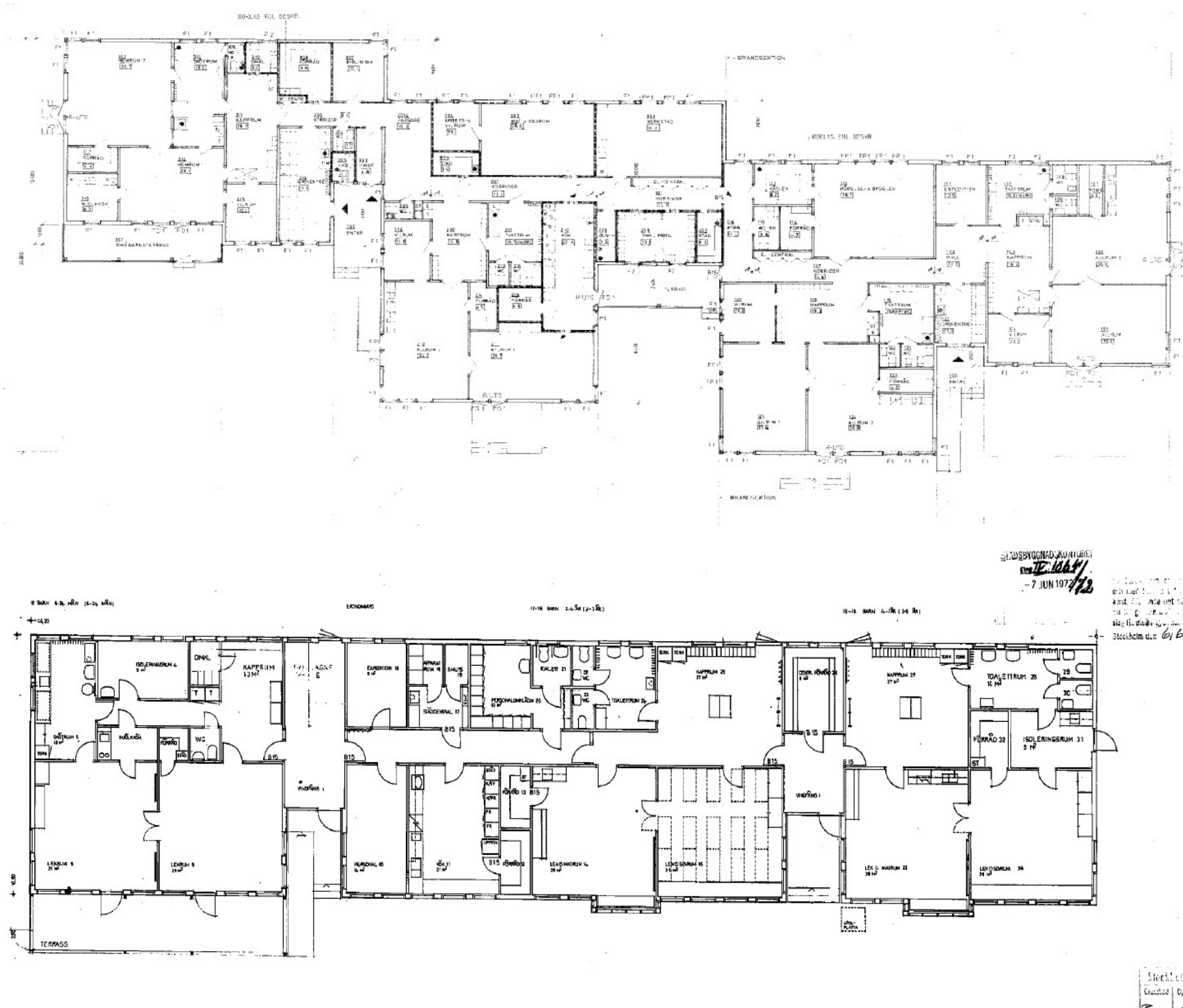
I Stockholm fick en programgrupp i uppgift att bland annat göra lokalprogram och granska ritningar utifrån tidigare erfarenheter. Byggnaderna som uppfördes skulle vara flexibla och utan ombyggnad kunna användas för olika typer av barngrupper, äldre och verksamhet som daghem, fritidshem och deltidsskola. Denna typisering, med ett tjugotal olika plantyper med variationer som togs fram, var en förutsättning för att klara av att möta kravet på antalet platser. Såväl volymer som fönstertyper och material återanvändes. Tanken var också att den enkla formen skulle passa in överallt i stadslandskapet och fasadfärg och material anpassades till den omgivande miljön. Mellan 1974 och 1984 byggdes ca 350 typbarnstugor.

Typritningarna för förskolor uppförda inom Stockholms stad är huvudsakligen utförda av Stockholm stads fastighetskontor/Arkitektbyrå eller tillsammans med HOB Arkitekter samt av Abramson Arkitektkontor. Abramson började utveckla typhusritningar redan under 1960-talet.

Typerna littererades efter ett särskilt system, på två olika sätt av de respektive kontoren. Ett exempel är Abramson som kategoriserade typerna genom en tresiffrig kod, t ex 2.65.39. Den första siffran, 2, står för en grundtyp medan den andra siffran är året för ritningen, 1965. Den tredje, 39, står för antalet barn som förskolan är anpassad för. Ibland finns en bokstavsbezeichnung på slutet vilket innebär att typen är densamma men med variation, t ex att planen är spegelvänd eller att en del är något förskjutet.

Det finns även vissa av förskolorna som fick andra kortare typer av beteckningar, såsom t ex E19 eller E41. Hur dessa beteckningar är uppbyggda har inte kunnat utredas inom ramen för detta projekt.

Stockholms stads litterering är uppbyggt genom bokstäver och siffror eller en blandning av romerska siffror och bokstäver, exempelvis D2:31 eller II:4.

MUNSÖ 1

Byggnaden inom Munsö 1 uppfördes som en barnstuga 1978-80 med fyra avdelningar, efter ritningar av Abramson Arkitektkontor AB. Arkitektkontoret hade tidigare anlitats av Stockholms stad för att utforma typbarnstugor.

Byggnadsnämnden beslöt i december 1977 att ändra stadsplanen för området vid Färnebogatan söder om kv. Kampö. Planförslaget innebar att mark som tidigare betecknats som parkmark ändrades till mark för allmänt ändamål med en reglerad byggrätt. Planområdet omfattade ca 4 500 kvm och var ett trädbevuxet höjdparti. Planändringen möjliggjorde en ny barnstuga med högst två våningar innehållande fyra avdelningar. Byggnaden förutsågs uppföras som slutningshus.

I ett yttrande från miljö- och hälsovårdsförvaltningen tillfördes följande kommentar: "Utnyttjande av obebyggd mark för bebyggelseändamål innebär en mycket långsiktig bindning av mark- och naturresurser och i allmänhet också en oåterkallelig förändring av miljön".

Innan godkännandet av den ovanstående lokaliseringen fanns även ett annat område som ansågs vara lämpligt att bebyggas med en barnstuga, vilket var i anslutning till Farstaängens lekplats. I skrivelsen nämns att detta område kan i framtiden bli aktuellt att bebygga med en barnstuga då behovet av barnomsorgsplatser är hög. Den aktuella platsen som omdiskuterades var invid kvarteret Våldö.

Nybyggnadsår: 1978 – 1980

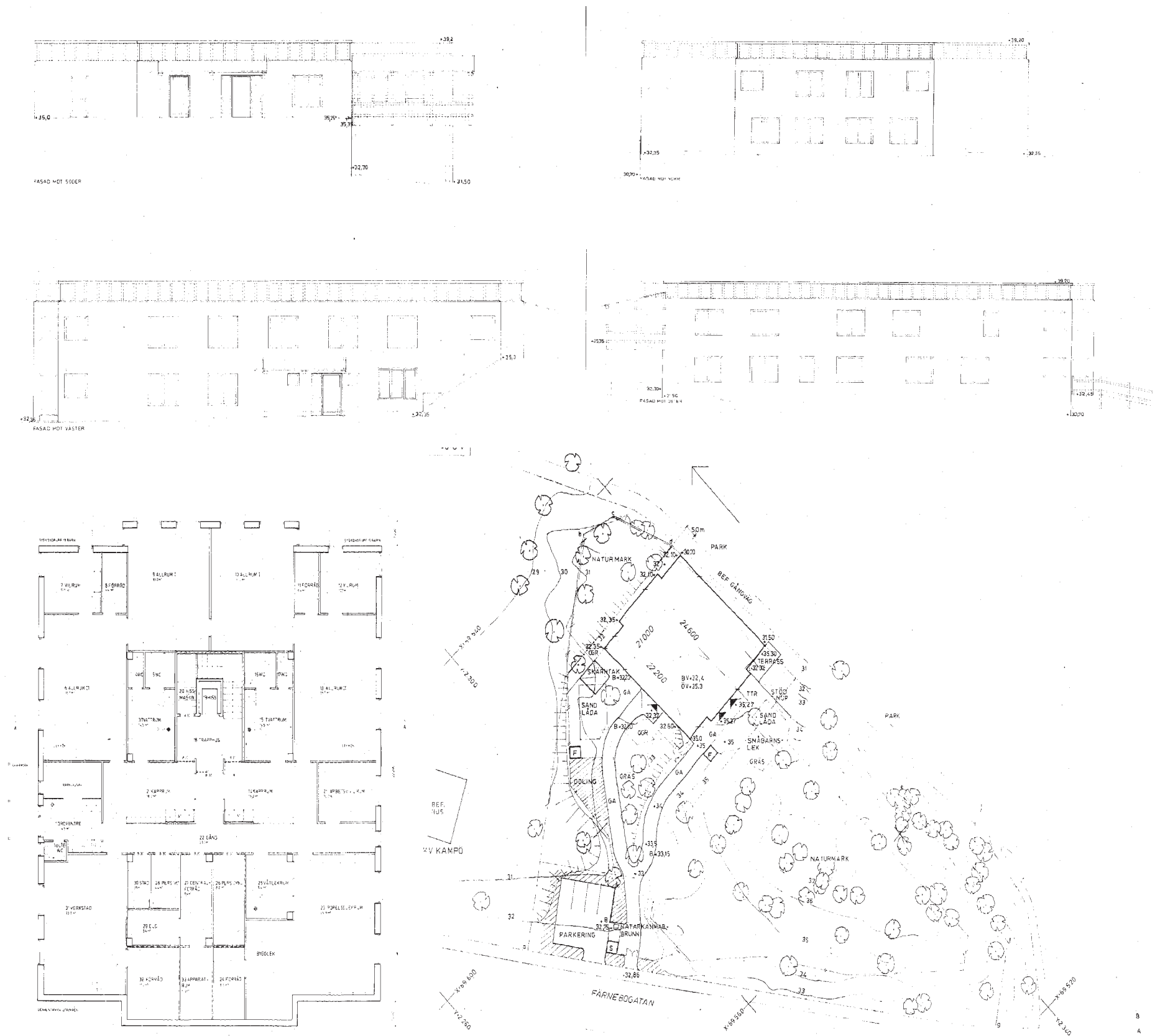
Användning: Uppförd som daghem/barnstuga med fyra avdelningar. På tomten uppfördes i samband med nybyggnationen även en sopbod, två förrådsbodar samt ett fristående skärmtak.

Arkitektkontor: Abramson Arkitektkontor AB

Byggherre: Stockholms fastighetskontor, Byggavdelningen

Registrerade bygg- och anmälningsärende från stadsbyggnadsnämndens arkiv som är relevanta för fastigheten:

- Inga kända bygg- eller anmälningspliktiga åtgärder finns registrerade i Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

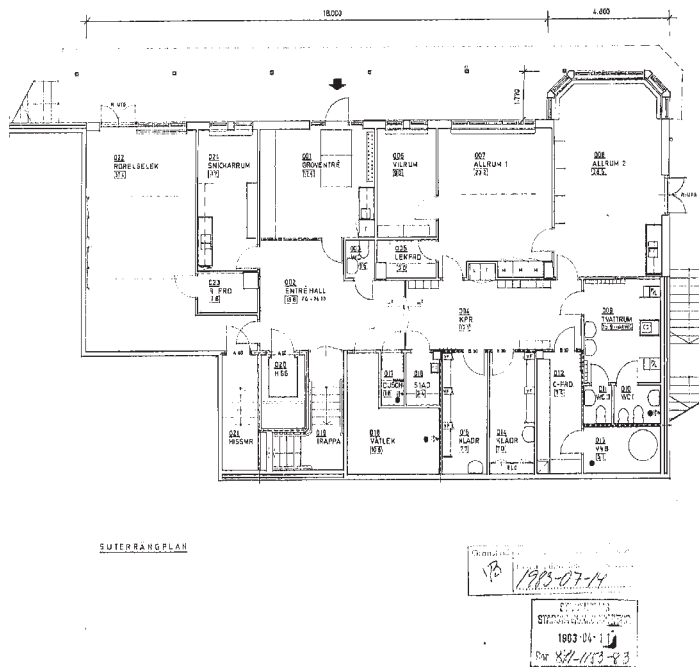
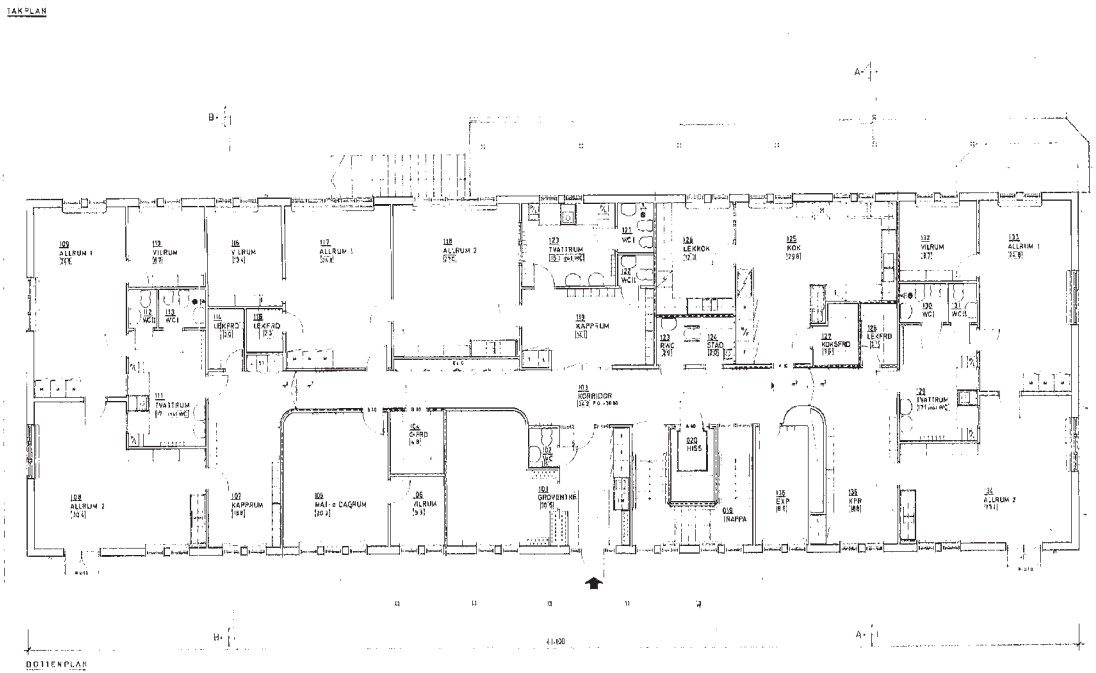
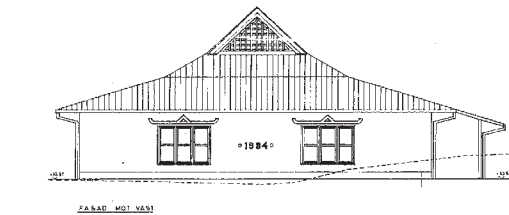
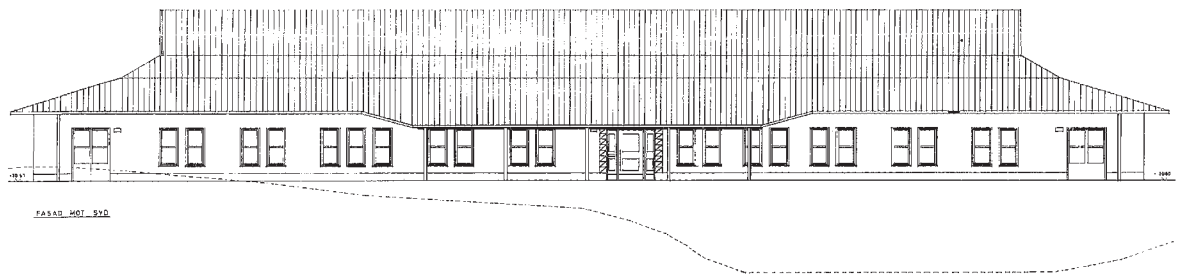
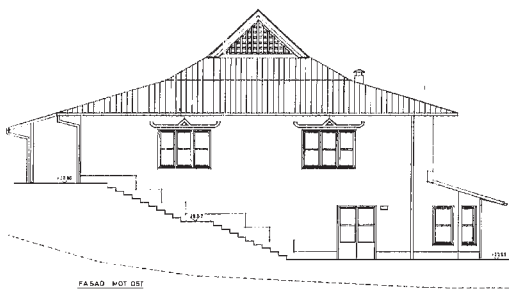
Nybyggnadsritningar över barnstuga, 1978. Fasad- och planritning (entréplan) samt situationsplan. Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.

VÅLDÖ 6

Byggnaden inom Våldö 6 uppfördes som barnstuga 1983 med tre avdelningar, efter ritningar av Stockholms stads fastighetskontor, Byggavdelningen, Arkitektbyrån.

I november 1982 godkändes planförslaget om ändrad stadsplan vid kvarteret Våldö. Planförslaget omfattade ca. 4000 kvm parkmark som skulle tas i anspråk för allmänt ändamål. Genom ändring av stadsplanen möjliggjordes uppförandet av en ny barnstuga med tre daghemsavdelningar. I planbeskrivningen beskrivs att den avsedda tomten bestod av en sluttande ravin på med ett 40-tal ekar och mindre inslag av tallar. För att möjliggöra en barnstugebyggnad anpassades byggrätten till en specialritad barnstugeutbyggnad av slutningstyp så att endast ett fåtal träd behövde avverkas.

Nybyggnadsår: 1983 - 1986

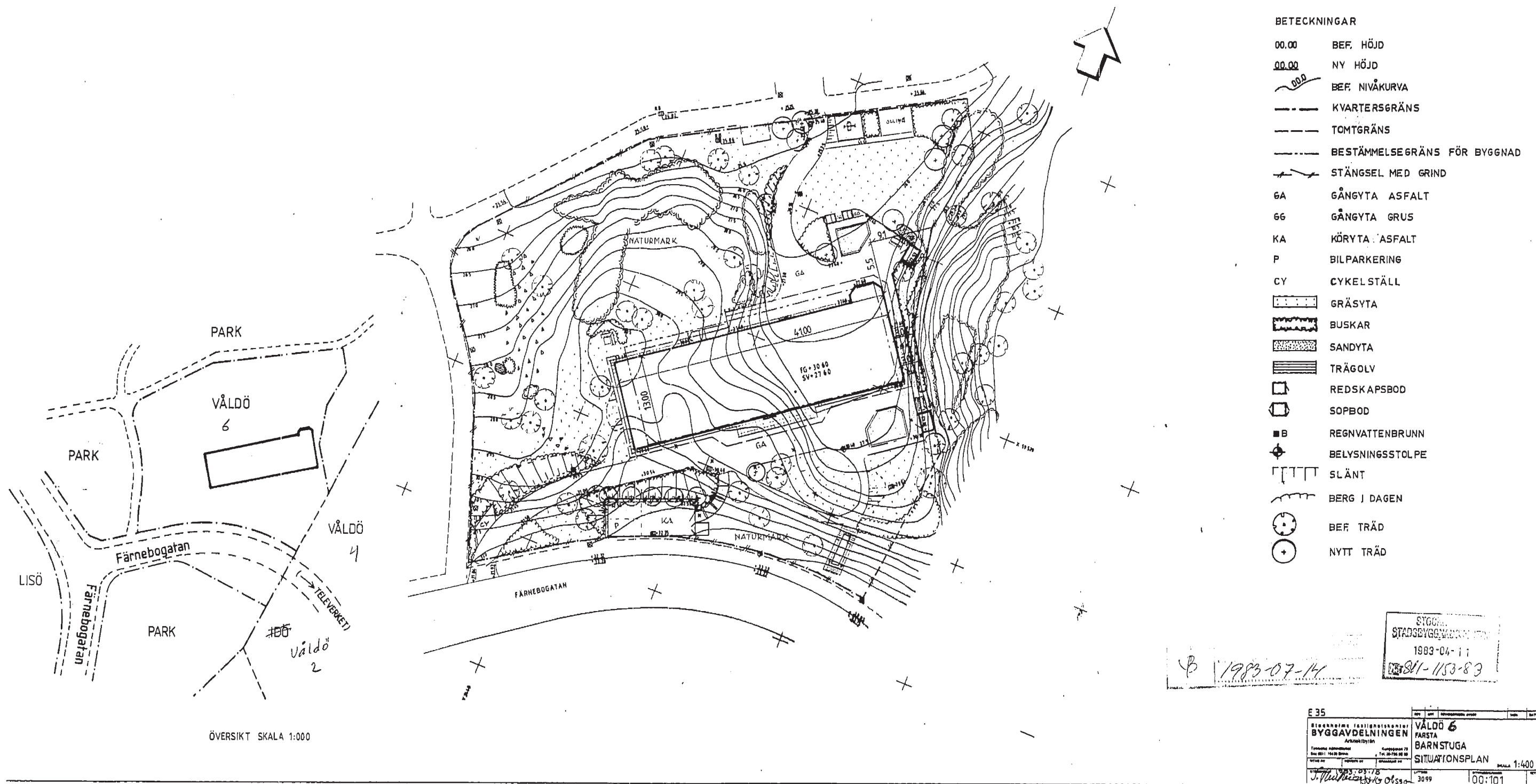
Användning: Uppförd som daghem/barnstuga.

Arkitektkontor: Stockholms stads fastighetskontor, Byggavdelningen, Arkitektbyrån

Byggherre: AB Stockholmshem och Stockholms stads fastighetskontor, Byggavdelningen

Nybyggnadsritningar, fasad- och planritning över daghem/barnstuga 1983. Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.

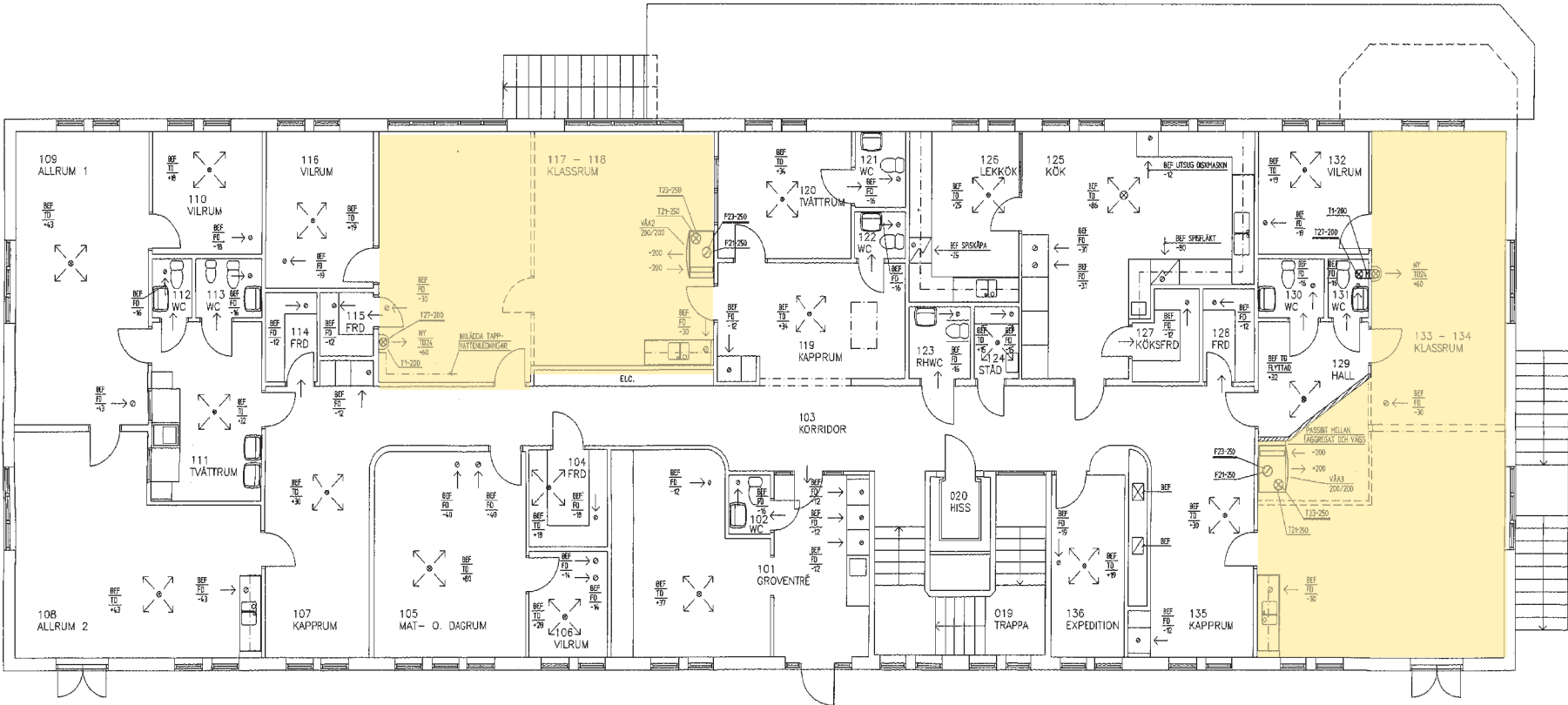

Nybyggnadsritningar, situationsplan över daghem/barnstuga 1983. Ut mot norr finns ett gångstråk med access ut mot Farstaäng och parkleken. Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.

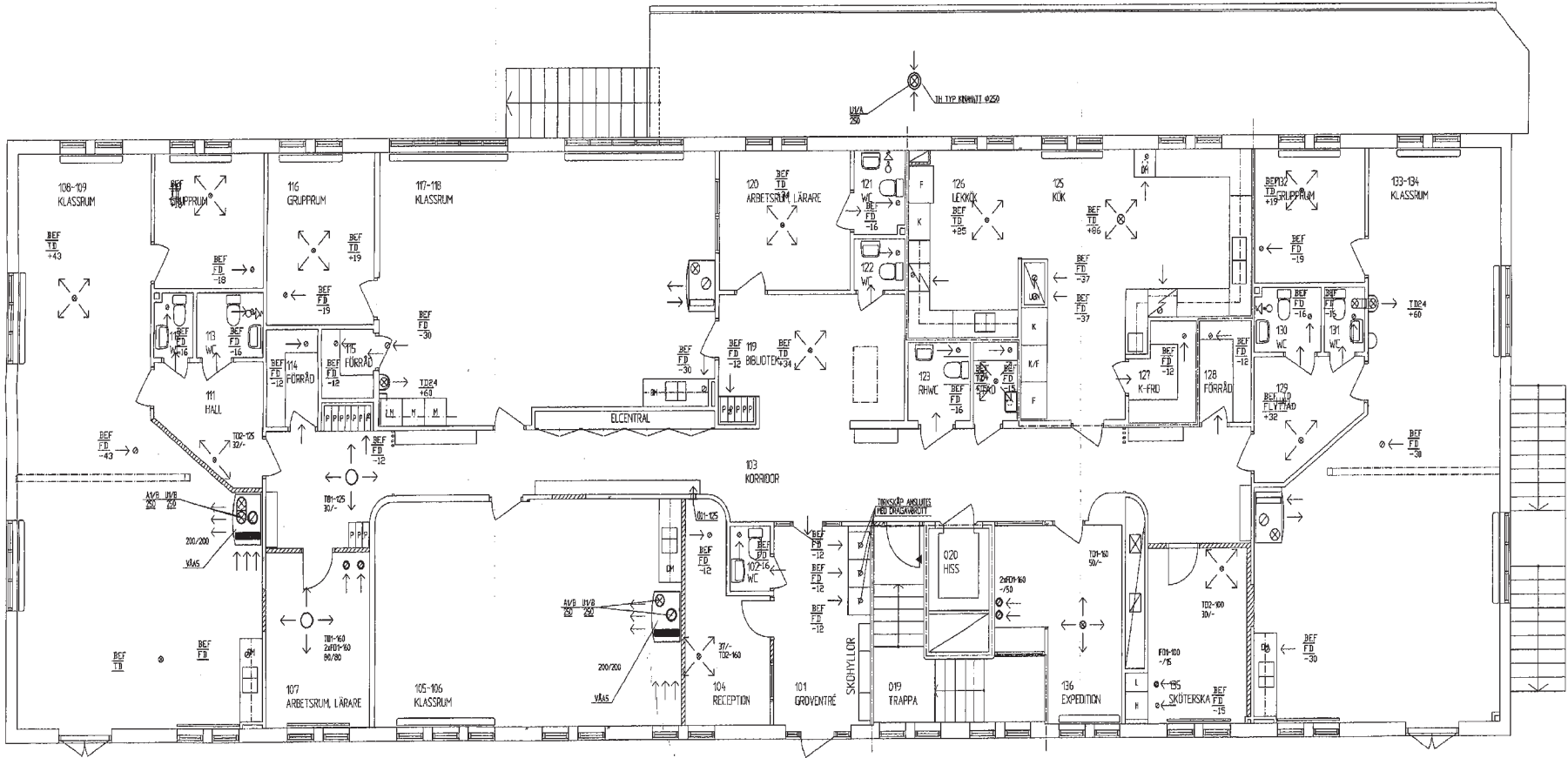

Registrerade bygg- och anmälningsärende från stadsbyggnadsnämndens arkiv som är relevanta för fastigheten:

- 1997 – Ändrad användning från daghem/barnstuga/fritidshem till skola-fritidshem. Befintlig barnstuga med fyra avdelningar har delvis ändrat verksamhet till skola och fritidshem de senaste 5 åren.
- 1997 – År 1998 försvann den sista daghemsavdelningen och byggnaden kommer då helt att användas som skola-fritidshem. Hemvistrum i f.d. daghem-fritidshem slås samman till två klassrum samt rivning av bärande innervägg som ersätts med en limträbalk. Befintlig ventilationsanläggning justeras och kompletteras. Arkitekt: Owe Lindh Arkitektkontor AB.
- 1998 – Ändring planlösning bottenvåningen. Suterrängvåningen genomgår mindre ändringar. Komplettering av ventilation till de nya rummen. Utbyggnad av bjälklag ovanför trapphus. Nya brandceller (kök, suterrängvåning och bottenvåning). Färdigställt 1999.
- 1999 – Uppförande av temporär skolpaviljong modell temporent standardmoduler, innehållande tre klassrum med grupprum. Arkitekt: Temporent Modulsystem Kubik.
- 2000 – Påbyggnad av skolpaviljong med en våning. Arkitekt: Temporent Modulsystem Kubik.
- 2009 – Uppförande av temporär skolpaviljong, plats för två klassrum med tillhörande grupprum. Arkitekt: Temporent Modulsystem Kubik.

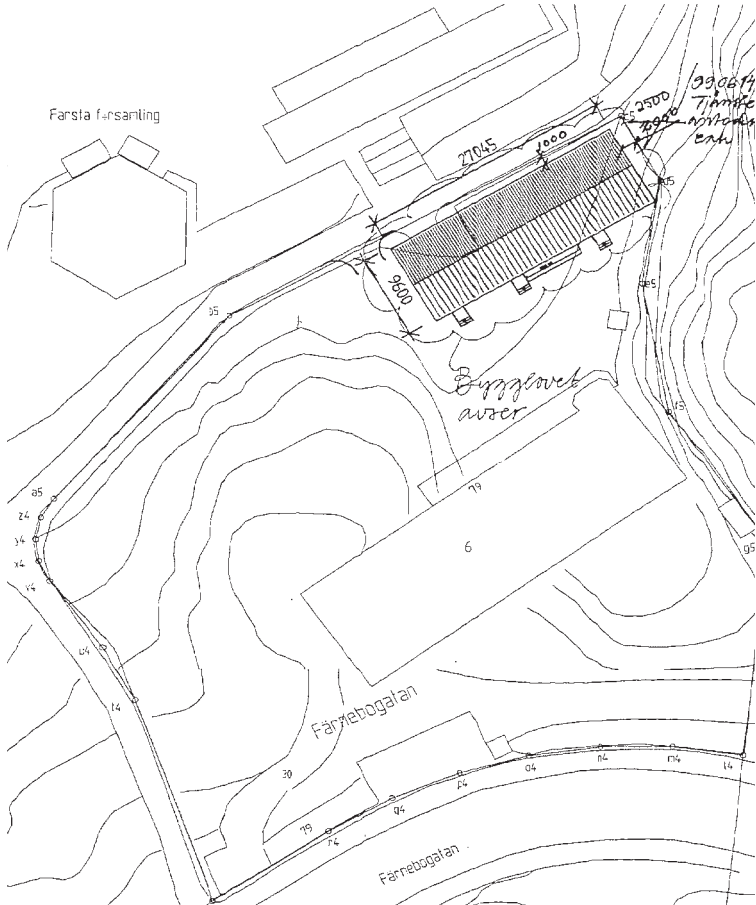
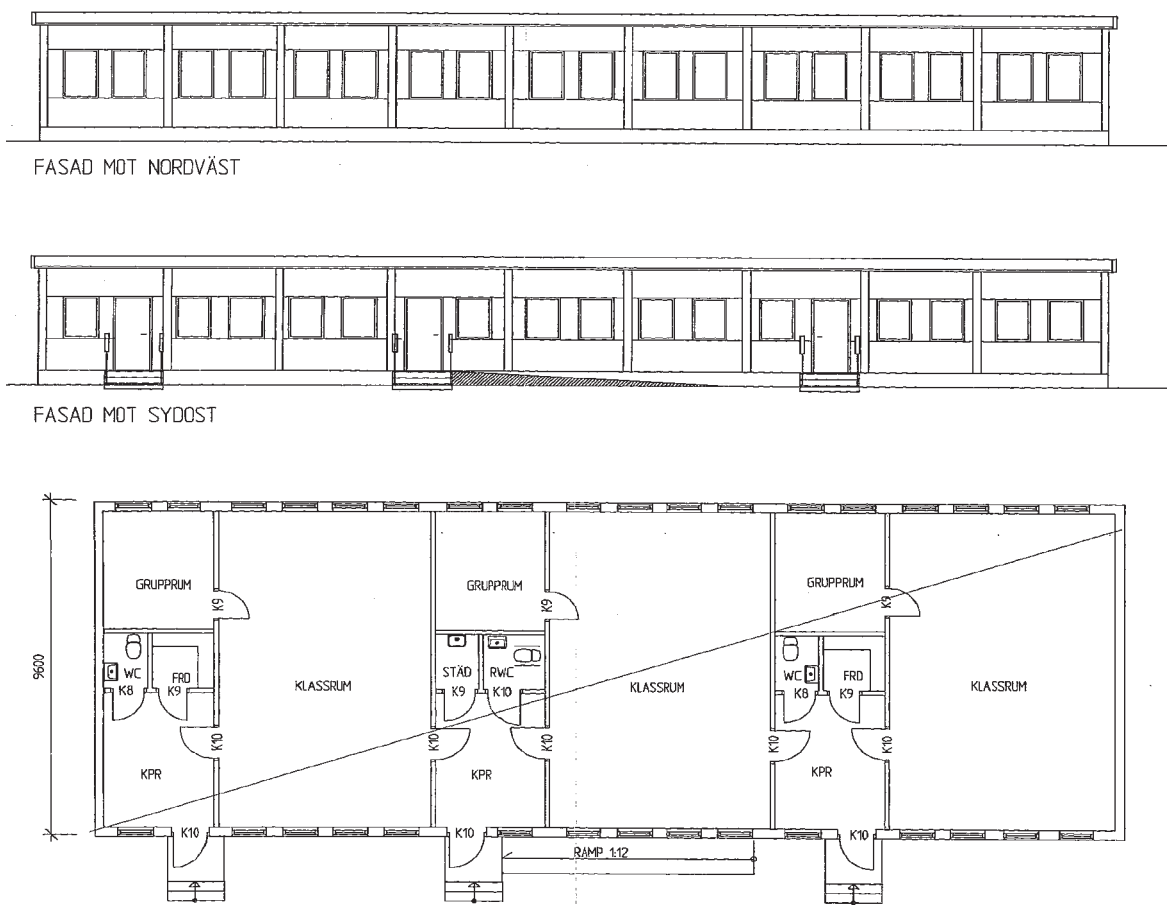

Planlösning daterad 1997, entréplan. Den sista daghemsavdelningen försvinner och byggnaden blir en skola med fritidshem. Färglagda ytor byggs om för att tillgodose skolans behov. *Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.*

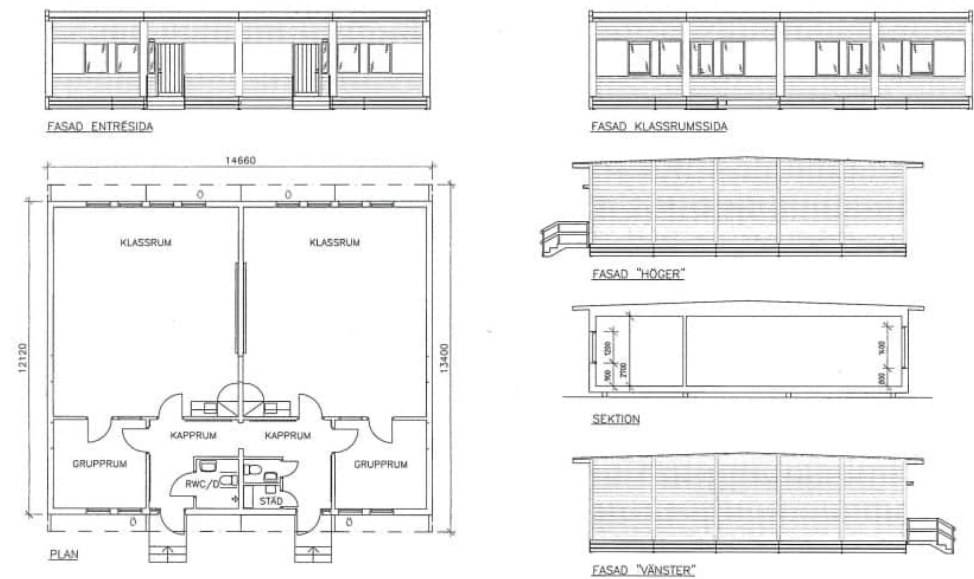

Planlösning 1998, entréplan. Ändrad planlösning. Flertalet lokaler byggs om. *Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.*

Nybyggnadsritningar, fasad- och planritning samt situationsplan över skolbyggnad, paviljong 1999. Byggnaden efter färdigställande har givits en något vriden placering än beviljat bygglov. Den syd-västra delen är något närmre skolhuset. *Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.*

Nybyggnadsritningar, fasad- och planritning samt situationsplan över skolbyggnad, paviljong, daterad 2009. *Stockholms stad, bygg- och plantjänsten.*

NATUROMRÅDENA DÄLDEN OCH FARSTAÄNG

Dalgången Dälden

Vid planeringen av Farsta behövs delar av f.d. åkermarken i dalgången mitt, som numera kallas Dälden och Farstaängen, öppen. Ordet Dälden betyder just en relativt liten fördjupning/sänka i jordens yta som är långsträckt, med andra ord en mindre dal.

Projekteringen av Dälden var klar under slutet av 1958, planen var att forma ett huvudstråk med anordnade lekplatser och gångstråk. Gångstråken ledde till entréer i de intilliggande byggnaderna och till gator som knöt ihop dalstråket med omgivande bebyggelse. Från dalen gick gångstråk ut mot Farstaäng under Färnebogatans viadukt.

Dälden kunde dock inte färdigställas när projekteringen var färdig utan fick anstå till dess att bostadshusen i kvarteren Lisö, Revskär och Eriksö var färdigställda.

Farstaäng under planeringsstadiet

Farstaängens lekplats skissades först (1963) upp av stadsträdgårdsmästaren Holger Blom tillsammans med hans underlydande arkitekter, bland annat Carl-Erik Månsson enligt ritning till höger. Lekplatsen utformades som en typ IV lekplats efter principritning. En lekplats med typ IV innebar att den innehöll parkavdelningens principalschema för lekpark typ I, typ II och typ III.

Typ I - En asfalterad lekytta med redskap om ca 1000 kvm, en sandlåda på ca 200 kvm, en leklokal med gårdsplattor och barnhage på 200 kvm vardera samt en gungplan på 100 kvm.

Typ II - Tillägg för gungplan om ca 100 kvm, en grusad bollplan om 1000 kvm samt en gräsyta på ca 5000 kvm för fri lek.

Typ III - Tillägg för lekstugeby på 200 kvm, en grusyta på 1000 kvm för fri lek samt ett terrängområde på ca 5000 kvm.

Typ IV - Tillägg för ytterligare en grusplan på 1000 kvm samt en plaskdamm på ca 300 - 1000 kvm. En typ IV lekplats beräknades att kunna nyttjas av max 300 barn samtidigt.

Utöver detta planerades även att Farstaäng skulle innehålla en kälkbacke, iskana och skidbacke i skogsdungen mot Färnebogatån, blivande Munsö.

Blom var en stadsträdgårdsmästare som under sin verksamma tid skapade parker i Stockholm med en speciell stilinriktning, den så kallade stockholmsskolan. Den kännetecknas av att utgångspunkten är den befintliga naturen istället för det vita pappret. Stockholmsskolan innebär att man hämtade inspiration från det omgivande landskapet. Det kunde yttra sig i ett bevarande av topografin och att äldre träd bevarades. Tillgängligheten till parken var viktig liksom att det fanns vatten som mindre

bemedlade och barn kunde svalka av sig i, eftersom parken anlades för folkets välmåga. I Farstaäng var parken inriktad på parklek men inom samma område fanns även en plaskdamm.

Arkitekterna utnyttjade de befintliga förhållandena och lyckades införliva de idéer som kännetecknar stockholmsskolan. Av en ritning över parken från år 1963 framgår deras idéer. Genom att skapa flera entréer in till parken möjliggjordes det att farstabor fick lättare kontakt med Farstaäng. Gångarna liksom planteringsytorna är organiskt utformade med inslag av bevarande av befintliga träd. Farstaäng har en stor variation mellan öppet och slutet, med dungar och öppna ytor.

Den första idéskissen genomgick flera revideringar, bland annat tillkom en barnteater i slänten mot Färnebogatans skogsdunge, lekstuga och skulpturer. Källbacken utgick som förslag 1969. Istället tillkom planer på en cykelbana i slänten invid kvarteret Våldö och en yta för bygglek samt en eldplats inom den centrala parkleken. I planeringsstadiet för Farstaäng och parkleken förekom fler involverade arkitekter utöver Holger Blom, bland annat Jan Gezeliuss och Bengt Hagbloms.

Tidig skiss över Farstaäng och parkleken. Signerad av bland annat Holger Blom och Carl-Erik Månsson, daterad 1963. *Gatukontorets arkiv - parkavdelningen.*

Parklekar

Inom större tätbebyggda områden ansågs att barnen saknade naturliga lekmöjligheter av landsbygdskaraktär och bland annat var stadens gatumiljöer en fara för lekande barn. Att anordna parklekar var nödvändigt för att kunna erbjuda barn en mer naturlig lek i en friare miljö. En parklek skulle således erbjuda barn en omväxlande och roande sysselsättning i lekparken. I parklekarna fanns det anställda specialutbildade lekledare som bland annat skulle ge barn en trygghet, tillsyn och bidra till stimulerande lekar. En parklek var inget tvång, utan barn kunde komma och gå som de ville. Det fanns dock undantag. Vissa barnhagar omhändertogs småbarn och fungerade som dagens förskoleverksamhet. En barnhage var ett inhägnat lekområde inom parkleken där barn i åldrarna 1,5 - 4 omhändertogs av särskild personal.

Parkleken hade som syfte att försöka förhindra att barn leker eller uppehåller sig i gatumiljöer och på andra olämpliga platser. De skulle också bidra till att lära barn använda sin fritid på ett stimulerande sätt och ägna sig åt en skapande lek i interaktion med andra barn.

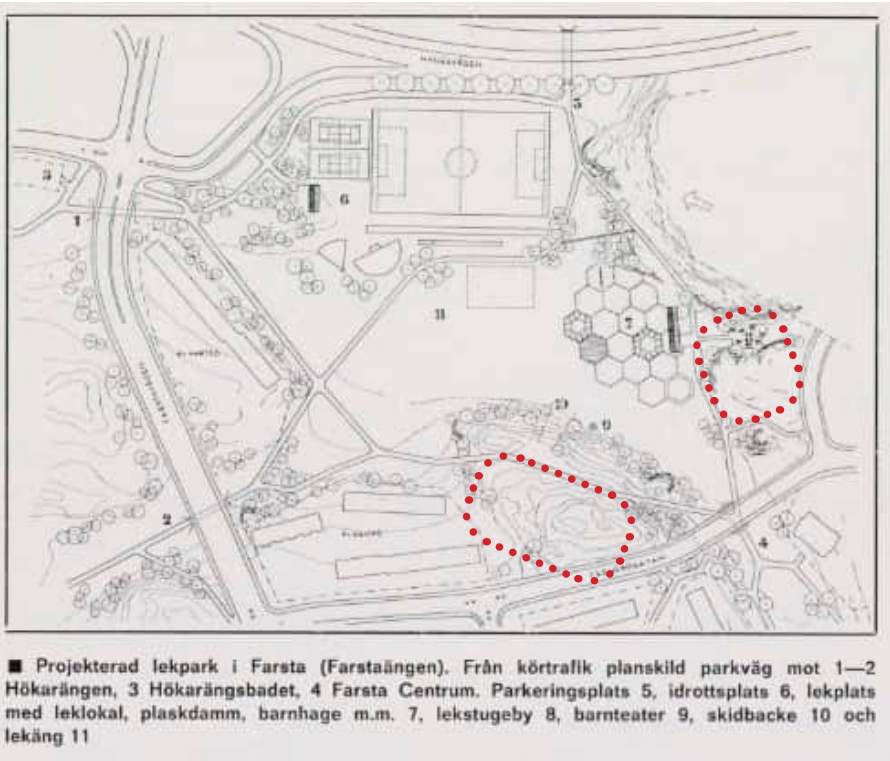
Utbudet av lekparkerna i Stockholm varierade, både till yta och utrustning beroende på dess yttre förutsättningar. I ytterstadens stadsdelar kunde större lekparker planeras in till skillnad från i innerstaden. Redan under generaplanestadiet hade behov av större lekområden redan implementerats, vilka skulle svara upp till rymliga och ändamålsenliga lekparker. En lekpark skulle ha en lekutrustning som var anpassat efter olika åldrar och behov. Lekparkernas utformning styrs av de topografiska förutsättningarna inom varje område och tillgängligheten på markutrymme. Inom parkavdelningen upprättades ett principalschema för en idealisk lekpark. Det centrala för en lekpark var en möblerad kärna. Ytan skulle rymma asfalterad plats för redskapslekar, sandlådor, gungor, bollplan, basketplan, grusplan för fri lek och i vissa fall en leklokal, barnhage och plaskdamm. Utöver detta fanns i vissa fall fria ytor i form av grus, gräs eller terrängområden.

Färdigställandet av Farstaäng

Under året 1967 anordnades 120 nya parklekar inom Stockholm på olika platser, av dessa var 57 öppna året om och resterande var öppna mellan den 15 april till 15 oktober. På 34 platser fanns möjlighet att förlägga verksamheten inomhus vid dåligt väder. Farstaängen var en av de parklekar som färdigställdes under 1967 och kom att innehålla även en leklokal, Lekhus typ C13.

Från planeringsstadiet för Farstaäng förverkligades inte allt, bland annat utfördes aldrig isbanan, bygglek eller cykelbanan invid kvarteret Våldö. Även utseendet på parkleken rektangulära former hade från 1963 ändrats till sexkantiga ytor i det färdiga förslaget.

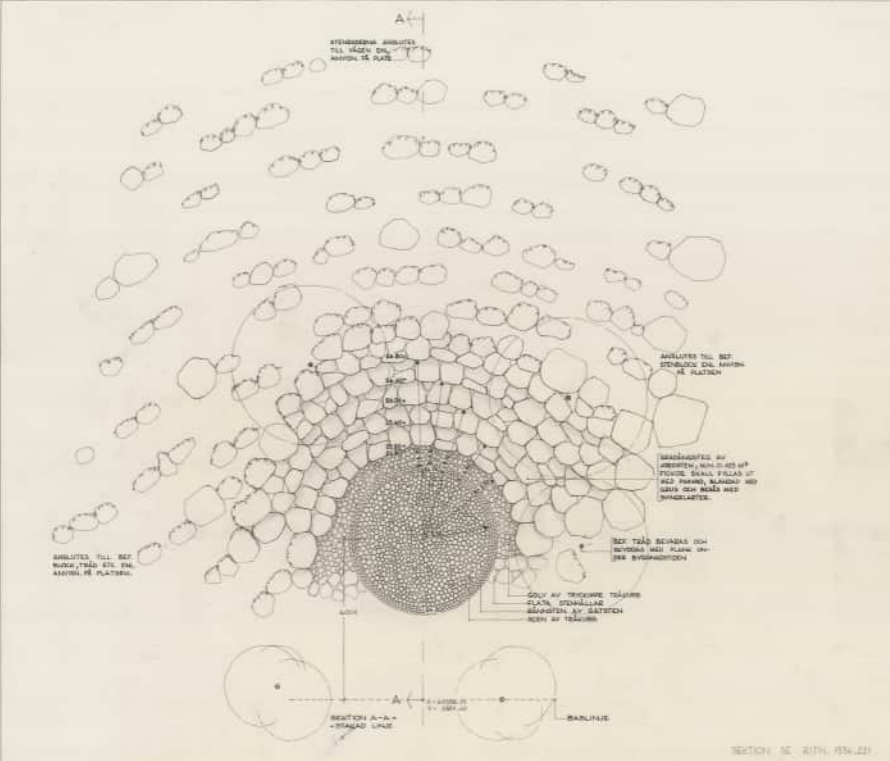
Av de intilliggande markytorna runt om parkleken var vid 1970-talet skogsbeväckda med bland annat ekar och tallar. Terrängen var väl kuperad. Fotbollsplan och tennisbanor anlades ut mot Nynäsvägen.

Ritning över de förslag som färdigställs över Farstaäng och dess parklek. De blivande fastigheterna Munsö och Våldö är markerade med rött. Kommunfullmäktigetrycket 1863-2009 1967 Bihang 13.

Lekledare framför barn i den mindre amfiteatern tillhörande lekparken Klippbacken i Farstaäng. Kommunfullmäktigetrycket 1863-2009 - 1963 Bihang 53.

Förslagsritning över Farstaängens "teater" efter ritningar av Bengt Hagblom, daterad 1968. Gatukontorets arkiv - parkavdelningen.

Vy över Farstaäng och parkleken, december 1968. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Husbyggnadsbyrå. Stockholms stad.

Vy över Farstaängen och parkleken, 1969. Plaskdamm i vänster bildkant, lekbyhitom bollplanen. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning. Stockholms stad.

Vy över Farstaängen och parkleken sommaren 1969. Centralt i bilden syns plaskdammen. Sandlådan är omgiven av de för parklekarna karaktäristiska gröna spjälstaketen. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning. Stockholms stad.

Vy över Farstaängen, hösten 1969. Amfiteatern anlades i skogsbrynet. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning. Stockholms stad.

Vy över Farstaängen hösten 1969. De sexkantiga formerna präglade parken. "Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning. Stockholms stad.

Vy över parkleken, september 1975. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning.

Vy över parkleken med typbyggnaden, september 1975. Trafikkontorets arkiv, Gatukontorets Parkavdelning. Stockholms stad.

Holger Blom (1906 - 1996)

Holger Edvard Maria Blom var en svensk arkitekt och landskapsarkitekt. Han är mest känd som stadsträdgårdsmästare vid Stockholm stads Parkförvaltning där han arbetade i 32 år, från 1939 till 1971.

Blom växte upp i Stockholm och utbildade sig vid Högre Realläroverket på Normalm, därefter vid Kungliga Tekniska Högskolan 1924-28 amt 1930-32 vid Kungliga Konsthögskolan i Stockholm, under blandandra Lars Israel Wahlman. År 1930 var han anställd på HollandscheKoopmansbank i Amsterdam och 1928-30 praktiserade och arbetade han hos Kreuger & Toll i Paris där han kom i kontakt med Le Corbusiers funktionalistiska idéer, vilka han tog med sig till Sverige och Stockholmsutställningen 1930.

Innan han fick anställning på Stockholm stads Parkförvaltning hade han bland annat praktiserat en tid på Lars Israel Wahlmans kontor, arbetat utomlands och sedan 1932 drev han ett eget arkitektkontor. År 1932 anställdes Blom vid Stockholms stadsplanekontor och samma år vid gatukontoret som arkitekt för tunnelbanearbetena 1932-1933 samt vid Slussområdets reglering 1933-1935. I utbyggnaden av Slussen arbetade han vid sidan av Tage William-Olsson med ansvar för bland annat affärsstråket "Blå bodarna", "Gula gången" och "Gröna gången". Han hade vid Gatukontoret även uppdrag för bland annat regnskyddet "Svampen" på Stureplan, tunnelbanestationerna Ringvägen och Södra Bantorget, busstationen "Rotundan" vid Norra Bantorget och stadens sopförbränningsanläggning vid Lövsta.

De funktionalistiska idéerna framträder tydligt i hans syn på park och landskapsplanering. Han formulerade och omsatte sociala riktlinjer för Stockholms parker och tillsammans med sin medarbetare Erik Glemme upplevde Stockholms parker en internationellt uppmärksammas storhetstid med det som skulle kallas Stockholmsstilen. Blom hävdade att parken i staden var lika viktig som bostaden. Med parkmiljön skulle ett utevardagsrum skapas för alla invånare, stor som liten, såväl i förorten som i innerstaden. Parkerna skulle vara till för invånarna, på deras villkor. De skulle vara stora och rymliga med plats för det mesta – "befolkningens rekreation med allt vad detta innebär av omväxling, nyttig och nöjsam".

Blom vidareutvecklade företrädaren Osvald Almqvist tankar om stadens "gröna fingrar", sammanknyttande gröna korridorer bestående av stadsdelarnas stora parker som med hjälp av grönstråk skulle sammanlänkas och inorporeras till en självklar del av den levande staden, inte bara gröna inslag. År 1946 presenterade han detta i ett parknätsprogram som fick stort genomslag. Hans vision var att man genom parkstråken skulle nå ut från staden mot landet, till fots, med cykel eller skidor och från motsatt håll skulle nå de stora städerna genom dessa naturkorridorer, befriade från bebyggelse och trafik.

I Bloms arbete ingick en utveckling av parkleken, det vill säga organiserade lekplatser med bemanning och pedagogiska program för barn. Som en följd av detta startade han 1942 parkteatern, tillsammans med Helge Hagerman. Han engagerade sig även i bevarandet av Stockholms natur och karaktär vilket bidragit till bevarandet av Skinnarviksberget, Münchenbryggeriet, Norrtulls tullhus, Cederdals malmgård, Skanskvarn och Blå Porten. Några exempel på Bloms parkplaner är Tengdahlsparcken, Norr Mälarstrands strandpromenad, Rålambshovsparken och Smedsuddsbadet, Tegnérlunden, Hässelby strand-

promenad och Trygg-Hansa husets trädgård. Han ligger även bakom utformningen av ett tiotal av de tillskapade höjderna runt om Stockholm, så som Hammarbybacken, Vårbergstoppen, Högdalstoppen m.fl.

Barn på gångbro över plaskdammen i kvarteret Bronsen, senare kallad Tengdahlsparcken. I fonden skymtar barnhemmet Eurenii minne. År 1940. Park ritad av Holger Blom. Fotograf: Waldö, Aftonbladet. *Stadsmuseet - Stockholmskällan*.

Lekplats och plaskdamm i Traneberg. År 1940-1949. Park ritad av Holger Blom. Fotograf: Lennart af Petersens. *Stadsmuseet - Stockholmskällan*.

FÖRÄNDRINGAR OCH FÖRTÄTNINGAR INOM FARSTA

Den första förtätningen som gjordes inom Farsta var utbyggnaden av barnstugorna som skedde successivt under 1960- till 1980-talet. Vid slutet av 1990-talet genomfördes en förnyelse av Farsta centrum.

Under mitten av 2010-talet påbörjades ett genomförande av programmet *Tyngdpunkt Farsta*. Stadsdelsområdet planerades att förtätas med ca 8000 nya bostäder, arbetsplatser och verksamheter i stadsdelarna Farsta, Farsta strand och Larsboda skulle tillkomma inom den befintliga stadsstrukturen. De större förtätningarna är lokaliserade främst till området omkring Nynäsvägen och inom den befintliga stadsstrukturen runt i Farsta avses att mindre förtätningar ska genomföras. I programmet för tyngdpunkten förespråkas att nya parker ska anläggas och befintliga parker rustas upp.

Stadslandskapet i Farsta börjar förändras under sent 2010-tal för att sedan förändras i en allt snabbare takt i början av 2020-talet. Ett område som redan har exploaterats är del av fastigheten Burmanstorp 1 och Våldö strax öster om Farstaäng. Området bebyggdes med sex nya lamellhus i 6 våningar.

Ett område som avses att förtätas är Televerksområdet som ligger nordöster om Farsta längst med Nynäsvägen. Området uppfördes som Televerkets huvudkontor med laboratorier och nyttjades senare av Telia som lämnade området 2016. Här avses att områdena Vitsand och Mårbacka ska förtätas med ca 2000 bostäder, en skola, fem förskolor samt lokaler för kontor och verksamheter samt övrig service.

Ett område norr om Nynäsvägen söder om Hökarängsbadet som heter Karlsviks strand avses att förtätas och innebär ca 780 bostäder, skola och förskolor. Ett annat område inom samma del av Farsta ingår i ett utbyggnadsprojekt, området Ekbacken vid f.d. Farsta sjukhem. Projektet innehåller ca 700 bostäder, förskolor och verksamhetslokaler. Sjukhemsbyggnaderna har rivits.

En mindre förtätning är lokaliserad invid Farstarondellen vid korsningen Farstavägen/Nykroppagatan med ca 75 bostäder och en verksamhetslokal.

Under tidigt 2020-tal har parkerna Dälden och Farstaängen genomgått en upprustning. Dälden försågs med nya planteringar, växtlighet, gräs och sittplatser. Vid upprustningen var visionen att skapa en så kallad finpark. Farstaäng försågs bland annat med en nytt gång- och cykelstråk, nya planteringar, mötesgårdar samt upprustning av fotbollsplan. Ett markområde iordningställdes för omhändertagande av regnvatten. Efter att Farstaäng genomgått upprustningen har den fått benämningen stadsdelsparken Farstaängen.

Söder om fastigheten Våldö 6, inom fastigheten Farsta 2:1, som ingår i samma detaljplanearbete som Munsö 1 och Våldö 6, föreslås en förtätning med två punkthus.

Flygfoto över Farsta 2006. Farsta under denna tid har inget genomgått några större förtätningar. Fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6 är inringade med rött. *dpwebmap Stockholm stad - Stadsbyggnadskontoret.*

Flygfoto över Farsta 2024. Fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6 är inringade med rött. Oranga markeringar är genomförda förtätningar inom stadsdelen från 2006. *Lantmäteriet.*

Utblick från Farstaäng mot Nynäsvägen. Här har ett nytt punkthus med sjutton våningar och ett lamellhus i fem våningar vid Ekebergabacken inom kv. Ekberga skapat en ny visuell inramning.

Del av fastigheten Burmanstorp 1 och Våldö 7, 8 och 9 strax sydöst om Farstaäng invid Nynäsvägen. Område är nyligen bebyggt med sex nya lamellhus i 6 våningar.

Ny bebyggelse inom området Ekebergabacken.

Ny förskolebyggnad vid Ekebergabacken inom Perstorp 2. Den tidigare barnstugan är riven.

MILJÖ- OCH BYGGNADSBESKRIVNING

BEBYGGELSESTRUKTUR

Farsta är en stadsdel med en tydlig och väl synlig stadsplaneringshierarki där lågt belägna delar nyttjas till ytor för gröna stråk och parker, slänter och höjder nyttjas till bostäder och vägar. Den rådande terrängen och grönskan har gett Farsta en tydlig karaktär av stad-i-park.

Flygbild över Farsta. Google Earth, med senare markeringar av Tyréns.

STADSLANDSKAPET

GATURUMMEN

Gatustrukturen i Farsta och i omgivningen omkring Dälden och Farstaäng är gator placerade där marken varit mest fördelaktig att nyttja till väg. Gatustrukturen följer den rådande terrängen och varierar i utförande från lätt böljande former till kraftigare svängar. I vissa lägen måste vägar korsas i dalgångar och för att följa den rådande strukturen görs det med hjälp av viadukter eller broar så att vägarna förblir fortsatt upphöjda i stadslandskapet. Viadukter bidrar till en ökad genomsiktighet med långa siktlinjer inom området samtidigt som dalstråket inte bryts.

Bebyggelse som förekommer invid gatustrukturen är placerad med grön förgårdsmark mot gatan och vissa byggnader är markant indragna från gaturummet. Längs gatorna förekommer avsnitt med grönska som skymmer den bakomliggande bebyggelsen.

GRÖNSTRUKTUR OCH PARKRUMMEN

Stadsdelsområdet Farsta är beläget inom ett typiskt sprickdalslandskap, där berg i dagen är synligt i stadslandskapet och området präglas av ett grönskande landskap med inslag av träd och gröna ytor invid bebyggelsen. Den före detta landsbygdskaraktären har delvis kunnat bevaras då anläggningar och bebyggelse har placerats med omsorg i landskapet för att låta grönskan vara fortsatt tongivande.

Det gröna promenadstråket Dälden sträcker sig från viadukten under tunnelbanan vid Farsta centrum ut under viadukten under Färnebogatan som sedan övergår till Farstaäng som sträcker sig ut mot Nynäsvägen i nordöst och Farstavägen i nordväst. För att besöka Farstaäng kan man också välja gång- och cykelvägar som ansluter från gångtunnlar eller från intilliggande gator som runt grönstråket.

PARKSTRÅKET DÄLDEN

Parkstråket Dälden börjar under viadukten vid Farsta centrum och via omhändertagna gångvägar går besökare ner i dalgången för att sedan vara inom dalgångens lägsta punkt. Dälden har karaktären av en öppen finpark med gångstråk, sittplatser och planteringar. Insprängt i miljön finns större träd som placerats invid bebyggelsen och mitt i dalgången.

Vid utblickar från Dälden mot Farstaäng går det att uppleva det nya punkthuset vid Nynäsvägen inom området Ekbacken.

FARSTAÄNG

Farstaängen är beläget i dalgångens lägsta punkt, vilket möjliggör att det från parken går att uppleva Farstas landskapsformer och långa siktlinjer. Farstaäng kan beroende på var man befinner sig även upplevas som en del av ett öppet jordbrukslandskap.

I parken finns rekreativsmöjligheter av olika slag exempelvis gångstråk, parklek, hundrastgård, basketplan, fotbollsplan och öppna, fria ytor.

I Farstaängs randzon finns två mindre bebyggelseområden med terränganpassade radhus (kv. Kampö och Hartsö). Mellan Farstaäng och dessa byggnader finns det en tydlig avgränsning i form av grönska.

Från Farstaäng upplevs att den omgivande bebyggelsen är placerad i skogsdungar där endast delar av byggnadskropparna sticker upp bland grönskan.

OMGIVNINGEN KRING FASTIGHETERNA MUNSÖ 1 OCH VÅLDÖ 6
Fastigheterna Munsö 1 och Våldö 6 är placerade nordväst om Farsta centrum och väster respektive öster om Farstaängens södra del.

Byggnaden inom Munsö 1 är diskret framträdande i stadslandskapet sett från Färnebogatan. Detta beror på att byggnaden har placerats indragen i en dunge med varierad terräng samt att byggnaden har fått en färgsättning som smälter samman med grönskan. Ut mot gatan finns berg i dagen. Från Farstaäng kan inte byggnaden upplevas under den tid på året då träden bär löv.

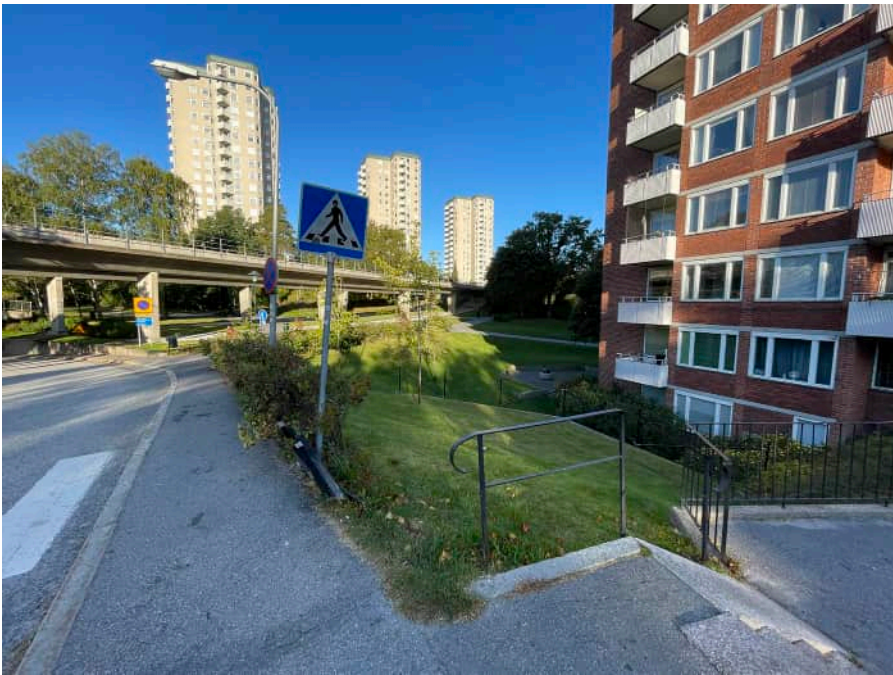
I den del av Farstaäng som ligger närmast Munsö 1 har inga större förändringar i bebyggelsemiljön gjorts under 2020-talets upprustningsarbeten.

Byggnaderna på Våldö 6 är beroende på från vilket väderstreck de betraktas i olika grad framträdande i från gatan. Från Färnebogatan syns endast delar av 1980-talsbyggnaden och den paviljong som ligger närmast gatan är inte framträdande. Byggnaderna på tomten är placerade efter den sluttande terrängen och nivåskillnaden på tomten är påtagliga. Från Farstaäng är byggnaderna inom Våldö 6 ett tydligt inslag i den omgivande miljön, särskilt den tvåvåningspaviljong som står i nära anslutning till parkleken.

Öster om Våldö 6 finns sedan 2020-talet ett nytt bostadsområde, bebyggelsen är dock inte synlig från Våldö 6.

PARKSTRÅKET DÄLDEN

Början av parkstråket Dälden som går från viadukten under det upphöjda tunnelbanespåret. Bortom spåret framträder tre punkthus inom Hjälmo 1 och 2, till höger i bild syns del av Revskär 4. Gång- och cykelstråk leder ner i dalgångens mitt.

Dälden med vy mot Revskär 4, till höger i bild Eriksö 3. Dälden är ett grönskande promenadstråk med inslag av buskage och träd.

Dälden med vy mot Eriksö 2, i fonden skymtas viadukten på Färnebogatån. Under viadukten leder gångvägen ut till Farstaängen.

Sittgrupp och nyplanterade träd i Däldens mitt, i fonden skymtas Eriksö 2 och Färnebogatåns viadukt.

Dälden med vy mot Farsta centrum, till vänster i bild del av Revskär 4 och till höger i bild skymtas del av Eriksö 3. I fonden framträder punkthuset inom Hjälmo 1.

Viadukt under Färnebogatån som leder ut mot Farstaäng.

FARSTAÄNG

Farstaäng sedd från gångvägen i höjd med Färnebogatan. Parklekens byggnader skymtas bland grönskande träd. I fonden framträder punkthuset vid Ekberga-backen.

Vy från Färnebogatan ut över Farstaäng, till höger i bild Våldö 6.

Vy från Farstavägen ut mot Farstaäng. På vardera sida skymtas bostadsområdena Kampö 1 och Hartsö 3 som är belägna i anslutning till Farstaäng.

Radhuslänga inom Kampö 1 vid Färnebogatan, invid Munsö 1.

Del av bostadsområde inom kv. Hartsö vid Farstavägen intill Farstaängs norra del.

Gångunnel under Farstavägen i norr, en av entréerna till parken.

Gång- och cykelstråk inom Farstaängs norra del. Vegetationen har i vissa delar runt ängen tätat.

Gruppen av enhetliga träd på den flacka ytan är ett tydligt tillägg till det naturliga landskapet och var ett grepp som ofta tillämpades under Holger Bloms tid.

Fotbollsplan och bollek inom Farstaängens norra del.

Vy mot bostadslänga inom Kampö 1 invid Färnebogatan invid Munsö 1, i dungen till vänster ligger Munsö 1.

Basketplan inom parkleken. Vegetationen gör att parken nu delvis är uppdelad i olika rum från att tidigare ha varit mer öppen och sammanhängande.

Vy över parklekens södra del. Öppenheten som präglar fotografierna från 1960-talet är nu inte lika tydlig.

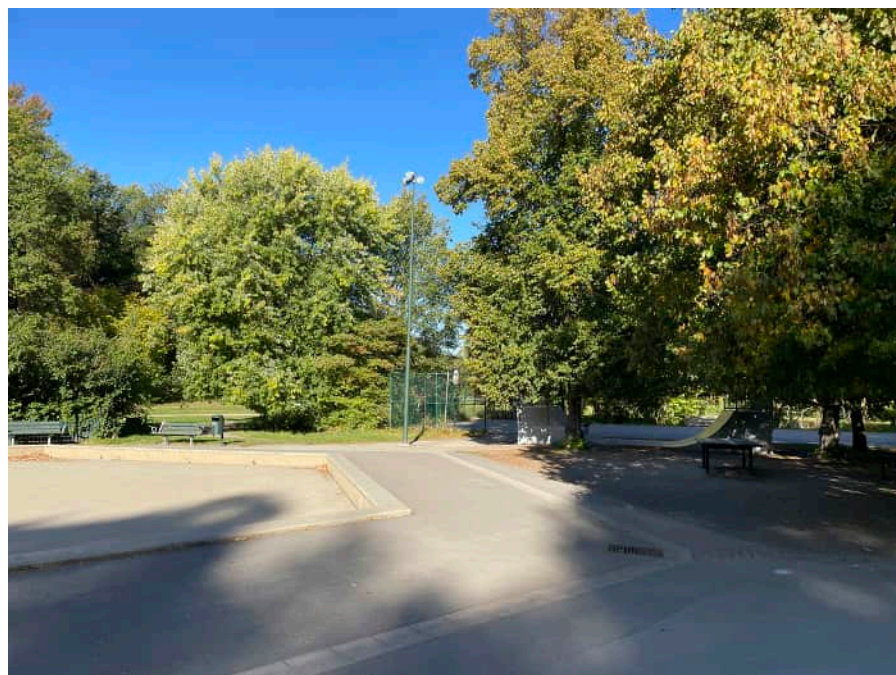
Gungställning inom parklek. Lekutrustningen har generellt förnyats.

Vy över parkleken. I fonden framträder byggnad inom Lisö 1. Gruppen av centralt placerade träd bryter siktlinjerna.

Parklek med utblick mot Våldö 6 där skolbyggnaden från 2009 har ett framträdande läge. Marken är belagd med asfalt och gatstenen bildar ett mönster i ytan.

Plaskdammen kantas nu av uppvuxen vegetation.

Parklekens centrala del med Färnebogatans viadukt och sluttningen mot Munsö till höger.

Amfiteatern i sluttningen mot fastigheten Munsö 1. Befintlig byggnad kan anas bakom grönskan.

OMGIVNINGEN KRING MUNSÖ 1

Vy från Färnebogatan in mot Munsö 1 med parkeringsplats och entréväg. *Nordiqus.*

Färnebogatan med vy mot dungen inom Munsö 1. Träden har en tydlig ridåverkan längs gatan.

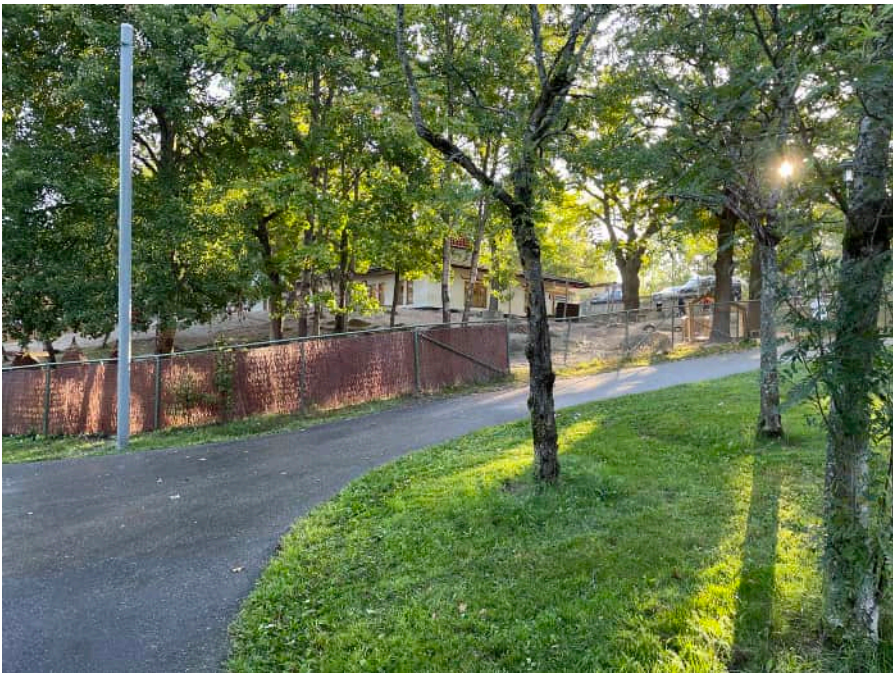
Lamellhusområdet vid Lysviksgatan genomgår en upprustning och förtätning. Här sett från Färnebogatan.

Munsö 1 från gångstråk inom Farstaäng. Från många punkter i omgivningen upplevs förskolebyggnaden dold och undanskymd, sannolikt på ett sätt som stämmer med intentionerna på 1970-talet.

OMGIVNINGEN KRING VÅLDÖ 6

Från Farstaängs södra del uppfattas hur den ursprungliga byggnaden inom Våldö 6 är belägen i sluttningen på behörigt avstånd från parken.

Från gångvägen som leder ner från Färnebogatan till Farstaäng har man god visuell kontakt med 1980-talsbyggnaden inom Våldö 6. Byggnaden upplevs hukande och marknära.

Marken söder om Färnebogatan vid Våldö 6 är ännu obebyggd och bidrar till att skolan på Våldö 6 upplevs som en solitär.

Vy från Farstaängs östra del mot parkleken och gångväg som senare når Våldö 6.

BYGGNADSBESKRIVNING

Munsö 1

Inom Munsö 1 bedriver Pysslingens Förskola Knatteborgen sin verksamhet. Tomten är i dagsläget ca 4500 kvm.

Den aktuella byggnaden färdigställdes 1980 och har inte genomgått några större förändringar sedan uppförandet. Den har en rektangulär planform och två våningar, delar är uppförda i souterräng.

Byggnaden står på en sockel av betong, platsgjuten med synlig avgjutning efter brädform. Sockelhöjden varierar runt om byggnaden. Fasaderna är av brunrött tegel i olika nyanser och satt i löpskift. Vid takfoten går en fris runt om byggnaden med träpanel med mönster i sektioner. Byggnaden har ett platt tak som markeras av en låg svart taksarg.

Fasaderna har bortsett från den östra utskjutande mittpartier och fasaden mot söder har en utvändig trätrappa som leder upp till andra våningen. Ovanför entréer finns skärmtak. Ett markant inslag är en balkongkonstruktion i trä på södra fasaden, avsedd för små barn att vila utomhus.

Fönstren har skiftande karaktär och form men en enhetlig färgsättning i en rödbrun kulör. Entrédörrar, entrépartier och altandörrar har olika utformning och är färgsatta i samma kulör som fönstren.

Fastigheten är inhägnad med staket och mot öster är det byggnaden som ramar in gården på en sträcka. Jämfört med 1980 har tomten för förskoleverksamheten expanderat inom dungen.

Idag är gården lummig och har en utpräglad naturkaraktär med berg i dagen. Mot norr avgränsas fastigheten av ett buskage med träd och buskar. Ursprungligen var skogsdungen naturlig naturmark som fungerade som friyta för barn, idag har delar av området närmast Färnebogatan förändrats och har en lekyta som fokuserar på barns balans och motorik.

Parkeringen, sophuset, det norra förrådet, det fristående skärmtaket, gångstråk till entréer och grinden in till förskolan har ursprunglig placering.

Fasad mot norr med grind ut mot gångstråk.

Fasad mot norr och den östra, släta fasaden som också utgör tomtgräns.

Fasad mot väster där hårdgjorda ytor ansluter till byggnaden. Nordiqus.

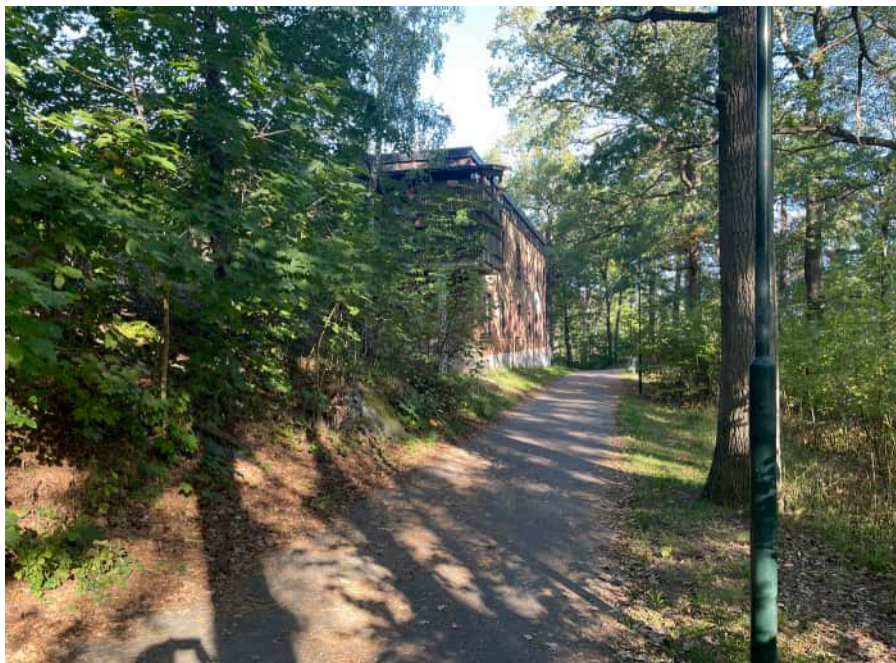

Fasad mot väster och söder där souterrängläget framgår. Nordiqus.

Fasad mot öster med balkongkonstruktionen på södra sidan.

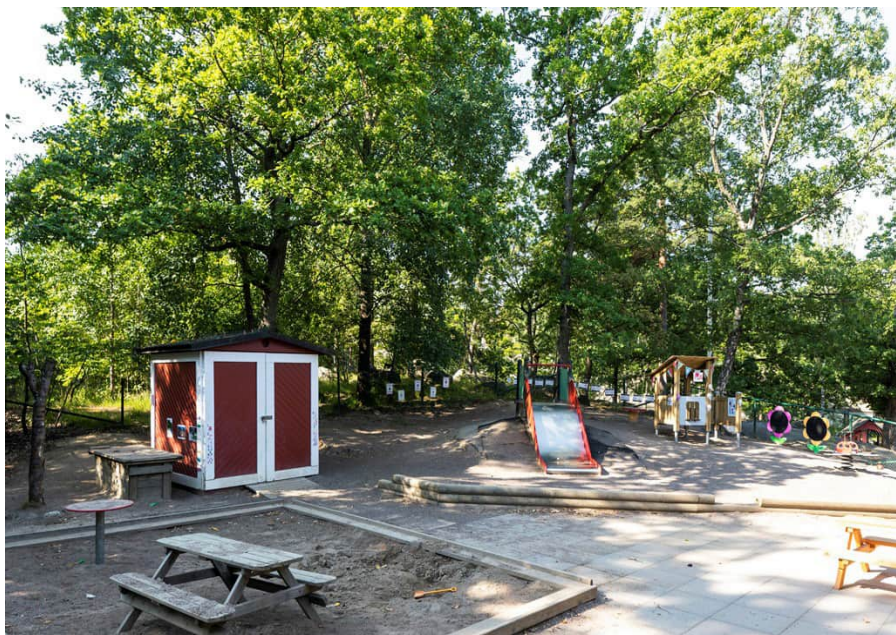
Mötet mellan parkstråk och Munsö 1. Grönskan till höger om gångstråket avskärmar från Farstaäng.

Förskolans entrésituation sedd från grinden vid Färnebogatan.

Till de två entréerna leder asfalterade angöringsvägar. *Nordiqus.*

Sandlådor och lekredskapsförråd. *Nordiqus.*

Lekyta belagd med konstgräs. *Nordiqus.*

Våldö 6

Inom fastigheten Våldö 6 finns idag tre byggnader som nyttjas av Innovita-skolan Farstaäng för grundskola för barn i förskoleklass till årskurs 6. Tomten är ca 4000 kvm.

Byggnad 1

Byggnad 1 är placerad ungefär i mitten av tomten och stod färdig 1984. Den har en långsträckt rektangulär byggnadsform placerad i souterräng med en hel våning och slutningsvåning. Byggnaden har inte genomgått några större utvändiga ändringar sedan den uppfördes.

Byggnaden står på en sockel av betong som är svartmålad. Fasaderna är av slammat tegel i som avfärgats i en kråmgul kulör. På fasad mot väster finns inskriften 1984 och ovanför fönster har en mönstermålning gjorts i en röd kulör.

Ovanför den stora entrén ut mot söder är taket förlängt över entrén som ett skärmtak. Ett större skärmtak finns över entrén ut mot norr. På den östra sidan finns en trappa som är placerad invid byggnaden.

Byggnaden har en ovanlig takform, som en hybrid av ett pagodtak och ett sadeltak. Taket är belagt med svartgråa tvåkupiga betongpannor. Under taknocken har taket skurits av, som en trekant, och fasaden är beklädd med ett rött raster i trä. Vindskivorna runt om trekanten är grönmålade. Den ovanliga lösningen kan tolkas som ett kreativt sätt att rymma en ventilationsanläggning inom volymen.

Fönster på byggnaden har skiftande karaktär, form och placering men har en enhetlig kulör i en brandgul ton. Ett fåtal fönster är försedda med ett vitt utanpåliggande galler. Entrédörrar, entrépartier och altandörrar har olika utformning men en enhetligt vit kulör.

Fastigheten är inhägnad med nätstaket och mot norr är det en av fastighetens byggnader som ramar in tomten till förskoleverksamheten. Inhägnaden av tomten är bevarad från 1984, även delar av gångstråk, sophus, parkering och grindar har ursprunglig placering. Barnen som går på denna skola har även en direkt utgång till parkleken i Farstaäng och kan nyttja denna under skoltid.

Idag är gårdens markskikt påtagligt slitet av flitig användning. Berg i dagen och stenar har en framträdande roll sett från Farstaäng. Stora lövträd ramar in byggnaderna, särskilt ekarna är tongivande.

Vy från Farstaäng upp mot huvudbyggnaden. Marken är intensivt använd.

Fasad mot sydväst. Här framgår den särpräglade ventilationslösningen som ger byggnaden sin unika takform. *Nordiqus.*

Fasad mot sydöst med entré vid hårdgjorda ytor. *Nordiqus.*

Fasad mot nordväst. Souterrängvåningen är täckt av ett långt skärmtak. *Nordiqus.*

Byggnad 2

Byggnad 2 är uppförd som en temporär skolpaviljong 1999 med en våning som sedan byggdes på med ytterligare en våning år 2000. Byggnaden är placerad i tomtgräns ut mot norr och invid dungen i nordost.

Byggnaden har en lång rektangulär byggnadsform med en mindre vinkeldel ut mot Farstaängen. Byggnaden står på plintar inbyggda bakom liggande träribbor. Fasaderna är av stående träpanel i en gul kulör med vita och gula listverk. Taket är platt med ett takkrön av svart falsad plåt som vinklar över takfoten i form av en taksarg. På den östra sidan finns en utvändig trappa och ovanför entrédörren finns ett skärmtak.

Fönster på byggnaden har en skiftande placering men har en enhetlig karaktär, form och kulör i en vit ton. Entrédörr och entréparti är har glasade dörrblad med spröjs i en vit kulör.

Fasad mot sydväst. Byggnaden är placerad i anslutning till stora hällar.

Fasad mot nordväst där byggnaden har ett direkt möte med Farstaäng.

Fasad mot sydöst. Nordiqus.

Fasad mot nordväst och mötet med Farstaäng och den gröna sluttningen.

Byggnad 3

Byggnad 3 uppfördes 2009 som en temporär skolpaviljong i en våning. Byggnaden är placerad i det sydöstra hörnet ut mot Färnebogatan. Modulbyggnaden har en rektangulär planform. Byggnaden står på en låg sockel av betong. Fasaderna är indelad i sektioner med liggande träpanel i en gul kulör eller en skiva i en grå kulör. Taket är ett flackt sadeltak med takpapp. Vindskivorna är vitmålade.

Fönstren är av enluftstyp. Entrédörrarna är täta och i en vit kulör.

Fasad mot väst. *Nordiqs*.

Fasad mot söder sett från den påtagliga nivåskillnaden från Färnebogatan.

FARSTA – PLANERING I FRONTLINJEN
MÖTER VACKER SÖRMLANDSNATUR

Den aktuella platsen representerar liksom resten av Farsta efterkrigstidens planering då lantliga och glest bebyggda ytterområden fylldes av rationellt uppförda flerfamiljshus, radhus och villor. Området är också representativt för Farsta eftersom den vackra naturen och varierande terrängen behölls i stor omfattning.

Det finns i Farsta generellt kulturvärden knutna till 1950-talets insats att bygga en komplett, högmodern stadsdel i planeringsteknisk och arkitektonisk framkant. Planeringen följer de generella huvuddragen för ytters-tadens efterkrigstidsplanering i och med upplägget att grannskap samlas i enheter som i sin tur är sammanfogade till en stadsdelsgrupp med ett storcentrum. Bebyggelsen placerades efter en tydlig uppdelning mellan olika typologier. Höga byggnader placerades runt Farsta centrum och tunnelbanan med en succesiv nedtrappning av skalan med grupper av rad- och kedjehus längre ut.

Farsta är också en av ABC-städerna, en stockholmsk innovation inom stadsbyggandet som rönt stor uppmärksamhet i arkitektur- och bebyggelsehistorien. Stockholms stadsbyggare hade genom Vällingby nått internationell ryktbarhet. I Farsta skulle bravumumret att bygga en komplett satellitstadsdel upprepas, här med beaktande av krav på högre exploatering, ett mer rationellt byggande och med anpassning till ett exploderande bilinnehav. Detta skulle genomföras i ett herrgårds- och naturlandskap med stora skönhetsvärden som det inte var okontroversiellt att exploatera.

Planeringen av Farsta blev också en milstolpe, genom skalan (bl a med kopplade punkthus och skivhus) den stora andelen småhus, monumentala och arkitektoniskt framstående punkthusrader i närheten av en exklusivt utformad centrumanläggning samt en arkitektoniskt medvetet planerad anläggning för Televerket.

I närheten av en värdefull helhetsmiljö

Den berörda delen av Farsta ligger just utanför den avgränsning av den kulturhistoriskt värdefulla miljö som Stockholms stadsmuseum har pekat ut i de centrala delarna av stadsdelen Farsta. Gränsen är dragen ungefär i Färnebogatan. Detta kan tolkas som att museet i första hand haft bebyggelsen i fokus, Arkitektkontoret Backström & Reinius två framstående punkthusgrupper Hjälmo och Lisö/Revsjär samt Televerkets Vitsandsanläggning är inkluderade inom avgränsningen.

Del i en karaktäristisk struktur

Även om planområdena ligger utanför den värdefulla helhetsmiljön ingår de i en för ytterstadens stadsdelar starkt representativ struktur. Grönstråket

som börjar vid Farsta centrum och fortsätter ut till Nynäsvägen i nordost är ett mycket gott exempel på en sådan parkkil som illustreras i Stockholms generalplan 1952 och som utgör en ryggrad i grannskapsenheter och tunnelbanestäder. I en helt bilfri miljö kan man röra sig från tunnelbanan genom den vackra dalgången Dälden vars form och riktning förstärks av bebyggelse, passera under Färnebogatan och nå ut i det f.d. flacka odlingslandskapets vidsträckta parkytor med parklek och idrottsytor, inom Farstaäng. Denna verkligt generösa grönstruktur tillhör det kulturhistoriskt mest intressanta i stadsbyggandet vid 1900-talets mitt. Holger Bloms parkprogram är nu fullt ut realiserat och det är systemet av parkstråk och gångvägar som är stadsdelens främsta blodomlopp, inte gatorna.

Under vandringen från centrum är det lätt att läsa hur stadsdelen är uppbyggd med ett stadsmässigt centrum, hög exploatering i en ring runt centrum och allt glesare bebyggelse med låga lamellhus och radhus längre ut i periferin. Den arkitektoniska kvaliteten på omgivande bebyggelse är i detta fall synnerligen hög, såväl Backström & Reinius punkthus som lamellhusen vid Östmarksgatan och radhusen i Kampö tillhör det bästa i den stockholmska arkitekturen från det sena 1950-talet.

Förtätningsprojekt med flerbostadshus i än mer perifer lägen som Våldö 7, 8 och 9 och Ekberga 1 har förändrat bebyggelsestrukturen runt Farstaängen men möjligheterna att avläsa 1950-talets struktur är ännu goda.

Parkavdelningens kreativitet och standardlösningar

Parkmiljön är formad av Holger Blom och hans medarbetare, särskilt intressant är att den framstående arkitekten Jan Gezelius medverkade i projekteringen. Gatukontorets parkavdelning projekterade den stora merparten av allmän platsmark i ytterstaden under 1940- 80-talen och den landskapsarkitektur som kontoret försåg stadslandskapet med är ofta lätt igenkännlig och av hög kvalitet. Eftersom ideologin som benämns stockholmsstilen var förhärskande under flera årtionden var många av kontorets lösningar seglivade. I Farstaängen är en av många likartade parkstråk med parklekar. Här blandades standardiserade lösningar som tex lekbyn och plaskdammen samt parklekens typbyggnad med kreativa och unika inslag som grundstrukturen med sexkantingar och mini-amfiteatern.

Farstaängen har rustats upp i omgångar och har inte så många ursprungliga inslag kvar. Men strukturen och enstaka element är bevarade och det finns nu en lång kontinuitet i användningen. Platsen har haft stor betydelse för många Farstabor, både barn och föräldrar, och kan tillmätas lokalhistoriska värden och identitetsvärden.

GRÖNSKA OCH EKAR OMGER LEKEN

Gemensamt för miljön inom utredningsområdet är grönskans närvaro. Runt Farstaängens lek- och idrottsytor lämnades naturmark som en skyddande och avgränsande zon. De kvarlämnade grönområdena i Farstaängens brynzoner gestaltades lätt med en struktur av gångvägar - viktiga element i tidens stadsplanering. Nuvarande Munsö och Våldö var två skyddande impediment som gav en obebyggd inramning och bevarade den öppna kilen som en alltigenom offentlig miljö.

Även på andra håll i Farsta märks landskapets ständiga närvaro. Den delvis storskaliga arkitekturen till trots upplevs Farsta och stadsdelarna i stadsdelsgruppen ändå som gröna stadsdelar. Ekarna är särskilt tongivande. Herrgårdslandskapet i Farsta och intilliggande områden som Ågesta dominerades av ekar och trots stora ingrepp i detta ger det historiska eklandskapet Farsta en särprägel.

Tidstypiska förtätningar gjorda med omsorg

Endast 10 år efter att Farstaängen var färdigställd naggades på den ekdominerade grönstruktur man varit så rädd om. I kv. Munsö uppfördes en tidig specialritad barnstuga, mycket tidstypisk i sin murriga sena 1970-talsarkitektur och återhållen enligt tidens sparsamma och jordnära ideal. Byggnaden har kvar sin ursprungliga karaktär och gården med blandskog (inslaget av ekar är stort) är välbevarad. Byggnaden har en ytterst diskret verkan från Färnebogatan och från Farstaängen men ligger desto mer synlig från ett parkstråk genom impedimentet.

Fem år senare blev även impedimentet Våldö bebyggt på liknande sätt, trots viss ångest hos Stockholms stad. Ekslutningen var inte helt lätt att placera en större förskolebyggnad i men man skred till verket och den byggnad som kom att uppföras här tillhör de mer fria och frejdiga. Här märks den rådande postmodernismen i form och fasad. Här finns inslag av tidens mer påkostade villabyggande. Byggnaden har tydligt släktskap med andra specialritade barnstugor i volymen och i fasadernas ljusa slamning men unika inslag i takformen och fasaddekoren.

Båda dessa barnstugor är specialritade till skillnad från typbarnstugorna och exponenter för ett grepp som Stockholms stad tillämpade i anslutning till betydelsefulla parker och i känsliga lägen. Oavsett arkitekturen är de delar av den mycket kraftfulla utbyggnad av barnstugorna som pågick från 1960-talets andra hälft och 20 år framåt. Denna utbyggnad utgjorde den första förtätningvägen i ytterstaden och Munsö och Våldö är representativa sett till sina lägen. Det var fördelaktigt att lägga barnstugorna i anslutning till de primära gångstråken och till lekparkar och friare områden som gav mer flexibilitet än den egna gården. Karaktäristiskt för tiden är även relativt rymliga gårdar, gårdarna växte och blev större ju längre barnstugeutbyggnaden pågick. Liksom alla andra barnstugor från perioden

har dessa samhälls- och socialhistoriska värden kopplade till efterkrigstiden samhällsbygge med utbyggd välfärd, kvinnors ökade grad av förvärvs-arbetande och stort fokus på barnens villkor. Likt parkleken har också barnstugorna, nuvarande förskolan och skolan, lokalhistoriska värden och identitetsvärden eftersom de haft och har stor betydelse för dagens och tidigare Farstabor.

Båda barnstugeanläggningarna är gulklassade av stadsmuseet, dvs det bedöms ha vissa men inte särskilda kulturvärden. Våldö är upplevelse-mässigt kraftigt påverkad av tillkomna paviljonger, där i synnerhet den som står mot parken är placerad på ett sätt som inte stämmer med intentionerna i varken 1950- eller 80-talets planer.

Parken i första rummet

I ett kulturvärdesperspektiv är det i detta fall tveklöst en prioritering av parkmiljö framför byggnader och det är den upplevelse som den som rör sig i gångstråket och möter Farstaängen har som är central för förståelsen av detta radikala sätt att bygga samhällen på. Bilvägen Färnebogatan är sekundär i denna bemärkelse trots att Farsta har en viktig roll i berättelsen om bilen med rationell trafikföring, inte minst till och från en utbyggd Nynäsväg.

Det är inte endast Dälden, Farstaängen och barnstugegårdarnas landskapsarkitektur som är kulturhistoriska värdebärare här. Eftersom stadsdelen är uppförd i ett ektominerat herrgårds- och jordbrukslandskap finns en underliggande struktur av åkrar, hagmarker och betespräglad skogsmark. Detta i århundraden brukade landskap sätter ännu sin prägel på stadsdelen och sambanden med omgivande miljöer. Vid sidan av landskapsstrukturen i stort är ekarna de främsta kännetecknen för detta kulturlandskap. Ekarna i miljön ska därför inte endast bedömas efter sin stora naturvärden utan också ses som kulturhistoriska inslag av stor betydelse. I detta fall har ekarna ytterligare en kulturhistorisk dimension eftersom de vördades och i stor utsträckning respekterades vid utbyggnaden av stadsdelen och vidare vid barnstugebyggena. Ekarna har format mycket av Farsta.

Flygfoto från 1999 över delar av Farstaäng sett mot sydost, i nedre vänstra hörnet skymtar taket på byggnaden inom Munsö 1, ovanför framträder parkleken och invid parkleken snett ovan till höger ligger Våldö 6. Hitom Nynäsvägen Telias område med sina fyra lamellhus och det numera rivna tornet. Denna del av Farsta är ett pedagogiskt exempel på det modernistiska idealet om stad-i-park. "Foto i Trafikkontorets arkiv. Foto Klaus Lukkonen, Bildmedia, 19990813".

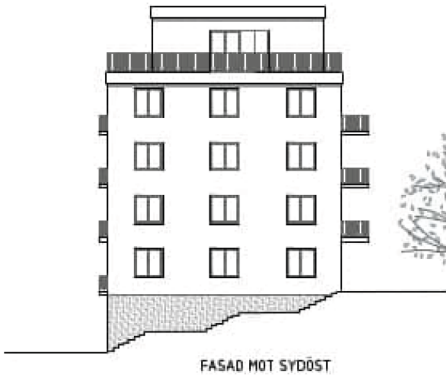
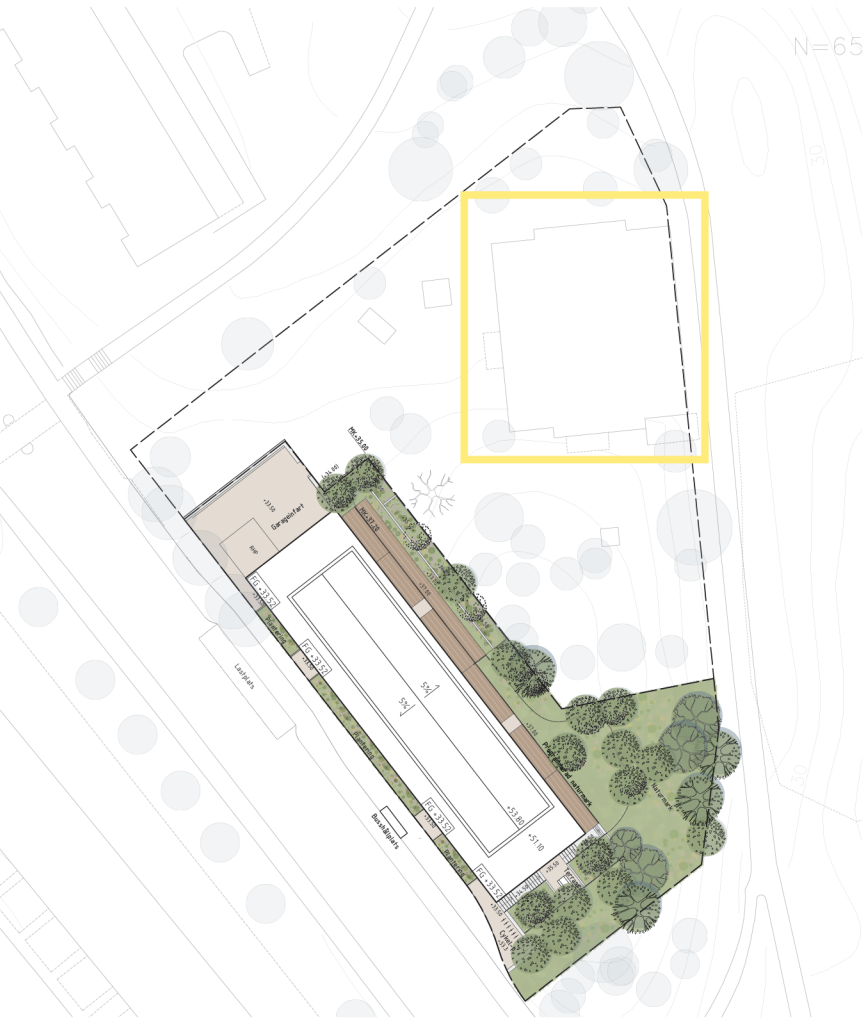

PLANFÖRSLAGET

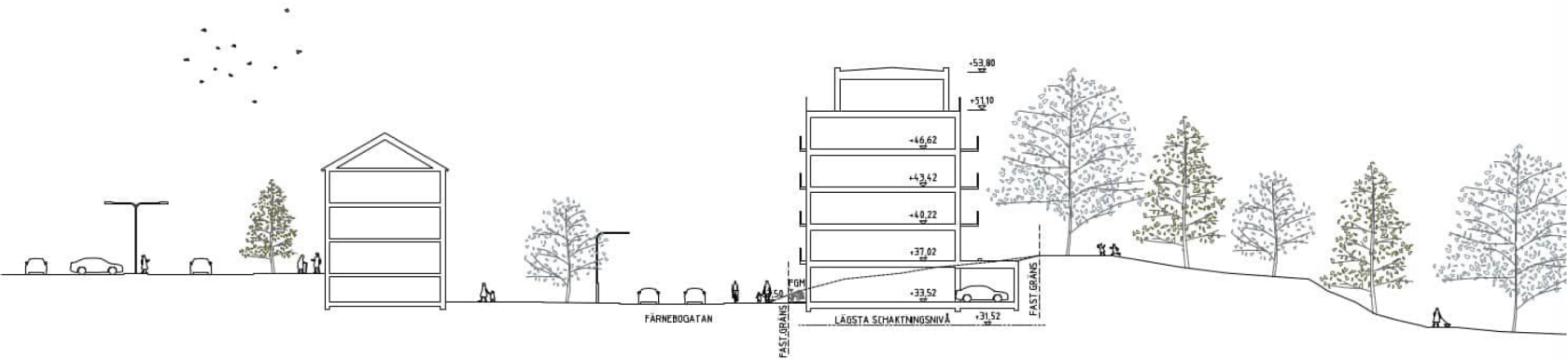
Munsö 1

Förslaget för Munsö 1 är en förtätning med ett bostadshus på ca 3000 kvm BTA bostäder med en bostadsgård på ca 1200 kvm. Den nya byggnaden föreslås att uppföras som ett lamellhus, vilket ska samspela med den omgivande bebyggelsen utmed Färnebogatan. Lamellhuset föreslås placeras i souterräng, med två entréer mot gatan innanför förgårdsmark. Ut mot gatan föreslås att bostäderna får grunda balkonger och mot bostadsgården får bostadslägenheterna djupare balkonger. Byggnaden föreslås utformas med en indragen takvåning med ett platt tak. Den totala höjden för byggnaden får en liknande höjd som omgivande trädtoppar.

Garage placeras i den mörka delen av entréplanet. Den befintliga förskolebyggnaden lämnas orörd men friytan för förskoleverksamheten reduceras och tomtgränsen justeras.

Föreslagen nytillkommen byggnad inom Munsö 1. *AndrénFogelström.*

Föreslagen situationsplan över nytillkommen byggnad, invid Färnebogatan och befintlig byggnad markerad med gult. *Outer Space arkitekter.* Tillägg av Tyréns.

Sektion över föreslagen nytillkommen byggnad invid Färnebogatan. *AndrénFogelström.*

Munsö 1, föreslagen nybyggnad invid Färnebogatan sedd mot sydväst. *AndrénFogelström.*

Munsö 1, föreslagen nybyggnad sedd från Farstaäng mot nordväst. *AndrénFogelström.*

Munsö 1, föreslagen nybyggnad invid Färnebogatan mot nordost. *AndrénFogelström.*

Väldö 6

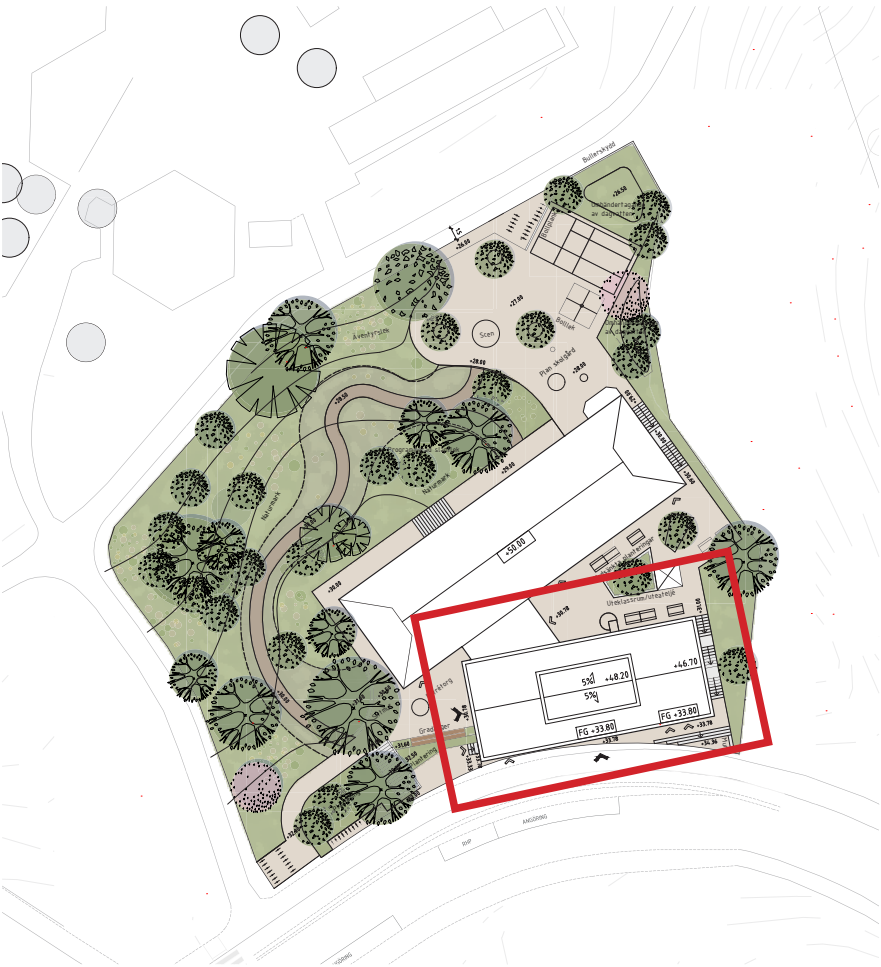
Inom Väldö 6 föreslås en förtätning med en ny tillbyggnad av befintlig skolbyggnad mot Färnebogatan på 1380 BTA. Den nya byggnaden uppförs med fyra våningar varav en i souterräng och den byggs samman med den befintliga byggnaden med en länkbyggnad i en våning.

Den nya skolbyggnaden placeras parallellt längs Färnebogatan. Placeringen inom tomten är gjord med hänsyn till befintliga träd så att träden i så stor utsträckning som möjligt kan stå kvar.

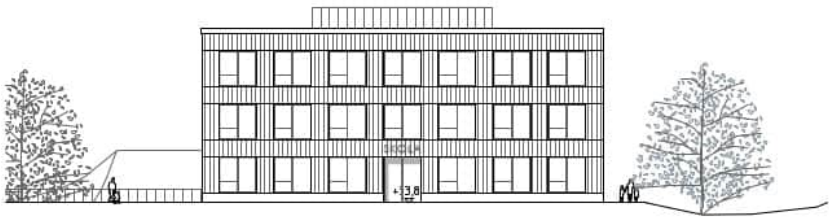
Den nya byggnaden föreslås få en fasad av trä som ska smälta samman med grönskan men även signalera att byggnaden är ett senare tillägg.

Ett nytt entrétorg ut mot Färnebogatan planeras.

Den befintliga förskolebyggnaden bevaras. De två befintliga provisoriska byggnaderna avses att rivas.

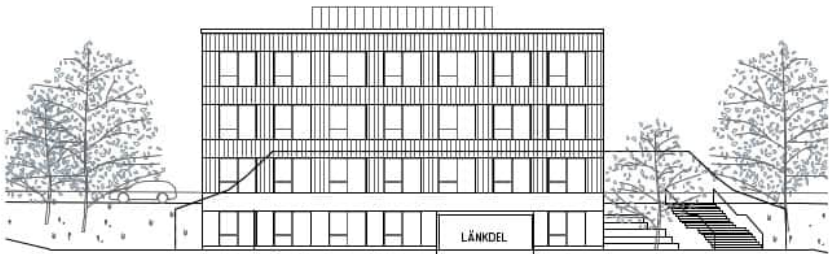
Föreslagen situationsplan över tillbyggnad inom fastigheten Väldö 6, markerad med rött, invid Färnebogatan. Outer Space arkitekter. Markering av Tyréns.

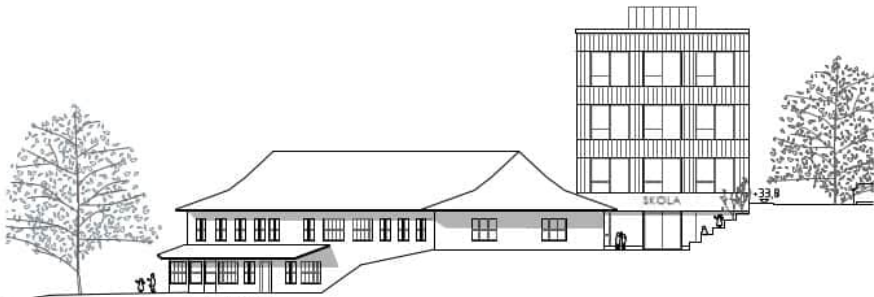
FASAD MOT SYD

FASAD MOT ÖST

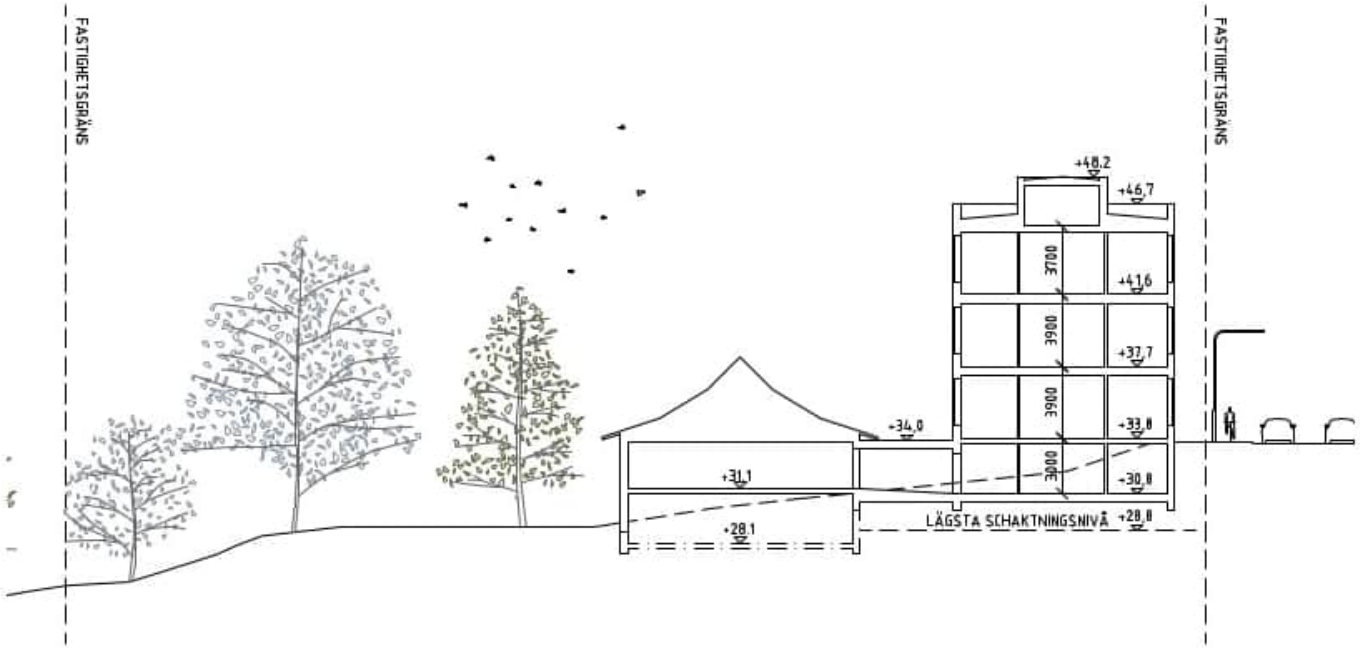

FASAD MOT NORR

FASAD MOT VÄST

Föreslagen tillbyggnad av skolhus inom Väldö 6. AndrénFogelström.

Sektion över föreslagen byggnad invid Färnebogatan. Sektionssnittet är taget från den föreslagna bebyggelsen på del av Farsta 2:1 ner till Farstaäng. AndrénFogelström.

Våldö 6, föreslagen tillbyggnad sedd från Farstaäng mot sydost. *AndrénFogelström.*

Våldö 6, föreslagen tillbyggnad sedd från Färnebogatan mot nordväst. *AndrénFogelström.*

Våldö 6, föreslagen tillbyggnad sedd från Färnebogatan mot nordost. *AndrénFogelström.*

Munsö 1

Farstas planstruktur

Den mark som idag utgör kvarteret Munsö lämnades i den ursprungliga stadsplanen obebyggd och kom senare, i takt med att behovet av förskoleplatser växte, att bebyggas på ett till parkmiljön hänsynsfullt sätt. Att ta delar av fastigheten i anspråk för ett nytt flerbostadshus följer därför inte ursprungliga intentioner kring byggandet av Farsta. För att undvika negativa konsekvenser för kulturmiljön är det av stor vikt att en utveckling av platsen görs på ett medvetet sätt som gör att 1950-talets stadsplan blir fortsatt väl läsbar.

I den ursprungliga Farstaplanen går gränsen för flerbostadshusbyggandet i Färnebogatan, bortom den vidtar zonen för radhus. Denna avtrappning vad gäller täthet och exploatering från kärnan ut mot periferin är en av tunnelbanestadens grundpelare och ett centralt karaktärsdrag för i stort sett samtliga tunnelbanestäder från 1950–70-talen.

Munsö omges idag av radhus i kv. Kampö och tre-fyra våningar höga lamellhus på andra sidan gatan i form av kvarteren vid Lysviksgatan. Ett sexvåningshus enligt förslaget innebär en växande skala istället för en nedtrappande enligt befintligt mönster. Detta tydliga mönster utmanas förvisso av pågående utveckling av kv. Ledarö där skalan växer genom bygget av ett nytt flerbostadshus. För att klara en anpassning till 1950-talets skalhantering skulle det nya bostadshuset ändå behöva hållas ned till två våningar vilket inte är rimligt av andra anledningar.

Strukturmässigt blir den nya byggnaden en solitär i en stadsdel där solitära flerbostadshus förvisso förekommer, exempelvis närliggande Kråkskär, men där flerbostadshusen enligt tidens ideal i regel ingår i grannskap och grupper.

I detta fall blir det en solitär ihop med en förskola, en kombination som också avviker från stadsdelens ursprungliga grammatik, men som kan - eftersom placering och utformning är anpassade till förutsättningarna - bli väl läsbar som en senare utförd medveten komplettering och vidareutveckling av stadsdelen.

Farstas grönstruktur

Ett nytt flerbostadshus inom Munsö innebär en förändring, om än begränsad, i Farstas tongivande park- och landskapskaraktär. Vid planerandet av Farsta lades särskild vikt vid att passa in den nya ABC-staden i kultur- och naturlandskapet. Den berörda platsen utgörs av naturmark med berg i dagen och sparad vegetation som bl. a. utgörs av tall och ek. Den tillhör dock inte de för stadsdelen så karaktäristiska mer renodlade eckbackarna. Att bygga på platsen minskar den gröna karaktären i stadsdelen och innebär en tydlig förändring av det gröna gaturummet som är särskilt kännetecknande längs Farstas för tiden breda och rationella gator. Den förgårdsmark som föreslås mellan byggnaden och Färnebogatan utgör en anpassning till befintlig karaktär men skillnaden i fråga om grönska längs gatan blir avsevärd.

Grönskan vid Färnebogatan tillhör Farstas grundkaraktär men är ändå av underordnad betydelse jämfört med Farstaängen och parkstråket Dälden. Genom att byggnaden orienteras längs gatan och inte mot parken blir påverkan på parklandskapet runt parkleken begränsad. En väl tilltagen barriärzon med grönska bevaras mot parken och gångvägen öster om fastigheten. Det ger ett respektavstånd till parkleken och innebär att den utpräglat offentliga karaktären i parkmiljön inte påverkas långtgående.

Byggnaden placeras med gaveln i sydost i samma liv som motsvarande gavel inom Sävö 1 på motsatt sida Färnebogatan. Det innebär att den nya byggnaden inte snävar in öppningen mellan Dälden och Farstaäng mer än i begränsad omfattning. Den för kulturmiljön så betydelsefulla vyn från Dälden mot Farstaäng bedöms därmed inte påverkas mer än från zonen närmast viadukten. Befintliga lamellhuset Eriksö 2 skärmar av den föreslagna byggnaden fram till det att man närmar sig passagen under Färnebogatan.

Läsbarheten påverkas

På ett strukturmässigt plan, sett till lokalisering och skala, bryter ett solitärt flerbostadshus på denna plats mot de grundläggande planeringstankarna för Farsta och tunnelbanestäderna. Läsbarheten kring detta idémässigt tydliga och konsekvent genomförda stadsbyggande påverkas. Det blir fortsatt möjligt att se och läsa av den ursprungliga bebyggelsens trappning från tätt till gles, från höga punkthus via de typiska lamellhusen till radhus och öppen parkmark, men det blir inte lika tydligt.

Kvarteret Munsö gränsar till en kulturhistoriskt värdefull helhetsmiljö, en miljö vars avgränsning inte bör betraktas som absolut eftersom viktiga funktionella och visuella samband överskrider den på kartan utritade gränsen. Den sett till upplevelsen viktigaste kulturmiljöföreteelsen i området, parkstråket Dälden som vidgar sig till den vidsträckta parken Farstaängen, bedöms påverkas i liten utsträckning av förtätningen inom Munsö. Den föreslagna byggnadens placering och fotavtryck har anpassats till förutsättningarna.

Eftersom höjdskalan inte kan hållas till två våningar enligt befintlig struktur och byggnaden oundvikligen blir en solitär är det av stor vikt att anpassningar till platsen görs genom utformning av byggnaden. I fråga om skala bedöms inte påverkan på läsbarheten kring den ursprungliga strukturen skilja sig väsentligt om byggnaden uppförs i fyra eller åtta våningar (även om en högre höjd gör att byggnaden inverkar mer på upplevelsen av parkmiljön). Föreslagen skala innebär att byggnaden relaterar till trädtopps-höjden och den bedöms därmed inte ge ett dominant intryck sett från parken.

Avgörande är att den nya byggnaden som solitär bör skilja sig från omgivningens bebyggelse på rätt sätt för att uppfattas som en varsamt inplacerad förtätning. På så vis kan påverkan på läsbarheten kring både den ursprungliga planeringen och den senare utvecklingen av Farsta

förstärkas. En förebild i detta avseende är den befintliga barnstugebyggnaden som i sin tidstypiska, kubiska och murriga gestalt utformades på ett sätt som avviker från 1950-talsbebyggelsen samtidigt som den är varsam mot park- och skogskontexten.

Den föreslagna utformningen av det nya lamellhuset gör att det inte riskerar att framstå som ett uppförstorat lamellhus av 1950-talstyp. Genom en form och materialverkan som skiljer sig från närliggande bostadsbebyggelse och som istället tar fasta på platsens park- och naturkontext minskar de negativa konsekvenserna för kulturmiljön av att bebygga ytan markant. En sådan utformning underlättar förståelsen för de ursprungliga planeringstankarna. I detta skede är inte material och kulörer studerade ingående men det står klart att byggnaden genom sin tydligt markerade sockelvåning, i fönstersättning, placering och utformning av balkonger samt genom den indragna takvåningen med takaltaner avviker avsevärt från omgivningens byggnader.

Den nya byggnaden kan med fördel utformas med fasader i trä, mörkt tegel eller betong för att ytterligare understryka förankringen i skogs- och parkkontexten.

Våldö 6

Farstas planstruktur

Barnstugan inom Våldö 6 har med tiden utvecklats till en mindre grundskola och denna utveckling föreslås nu få en fastare form. En småskola (klass 1-3) på platsen finns med i generalplanen för Farsta. Läget är enligt 1950-talets planeringsideal lämpligt - trafikseparerat och i anslutning till parkstråk där olika grupper av bostadsbebyggelse möts.

Den nya skolbyggnadens direkta möte med gatan och entrésituationen med direkt ingång från Färnebogatan har däremot ingen koppling till Farstas övergripande bebyggelsemönster eller till skolbyggandet i stadsdelen. Barnstugor likt den befintliga har alltid planerats som friliggande byggnader och att bygga en ny typ av byggnad tätt inpå och länka samman innebär en påtaglig förändring av förhållandena på platsen. Den nya byggnadens placering och utformning bedöms dock ge goda möjligheter till att avläsa den befintliga byggnadens arkitektur. Den befintliga byggnaden ligger centralt på tomten och upplevs stega ned mot Farstaängen medan den nya byggnaden vrider sig mot gatan och vänder sig uppåt. Länkbyggnaden ger en lågmäld och logisk koppling mellan byggnaderna.

Farstas grönstruktur

Ekarna på platsen har styrt bebyggelseutvecklingen hittills. Förslaget till placering och utformning av byggnaderna bedöms vara väl avpassat till ekarna. Byggnaden kommer att ha ekar tätt inpå östra gaveln och

underordna sig trädtoppshöjden. Ekar och andra träd kommer fortsatt upplevas som starkt tongivande. Den mark som tas i anspråk för den nya byggnaden utgörs av en brant slänt med begränsad betydelse för park- och naturkaraktären och av hårdgjord yta.

Rivningen av paviljongen på den norra delen av tomten innebär att bebyggelsen åter drar sig tillbaka från den kulturhistoriskt intressanta parkmiljön. Det stärker den offentliga prägeln i parkmiljön och bedöms ge positiva konsekvenser för kulturmiljön. Att placera den nya byggnaden i anslutning till Färnebogatan innebär att dess påverkan på parkmiljön och parkstråket från Dälden blir begränsat.

Väl anpassad förtätning

Den föreslagna utvecklingen av Våldö 6 med ny permanent bebyggelse bedöms vara väl anpassad till sammanhanget och kulturmiljön. Det är positivt för fastigheten och miljön i stort att provisoriska paviljonger kan utgå och att skolfunktionen istället kan inrymmas i lokaler i en byggnad speciellt framtagen för ändamålet.

Strukturmässigt har platsen många av de egenskaper som kännetecknar skollägena och den är ungefärligen belägen på en plats som var avsedd för en småskola i generalplanen för Farsta. På platsen bedöms läsbarheten också bli god att det är en barnstuga som vidareutvecklats till skola. Orienteringen mot gatan bryter mot de gröna gaturummens princip men ger byggnaden en dignitet som stämmer väl med funktionen. Viktigast är att byggnaden i detta läge innebär minsta möjliga påverkan på Farstaängen och anslutande parkstråk. Byggnadens skala och utformning bedöms vara väl lämpad till platsen och funktionen. Ekar och andra lövträd blir fortsatt tongivande.

KÄLLFÖRTECKNING

Källor

Génetay, C. & Lindberg, U. (2015). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Samfundet S:t Erik (2017). *Parkstaden: Stockholms landskap och stadens rum*. (Första upplagan). [Lund]: Historiska media.

Skolverket. (2000). *Barnomsorgen i Sverige*. <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a653a07/1553956847210/pdf632.pdf>

Stockholms stad. (u.å.). *Bygg- och plantjänsten*. <https://etjanster.stockholm.se/Byggochplantjansten/start>

Stockholms stad, Farsta stadsdelsförvaltning. (2017). *Parkplan Farsta Stadsdelsområde Del 2 - Beskrivning park för par och naturområden*. <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/sa-arbeta-staden/natur-parker-och-gronomraden/parkplan-farsta---beskrivning-av-parker.pdf>

Stockholms stad & nivå Landskapsarkitekter. (2018). Program för Farstaängen 2018-12-21. <https://edokmeetings.stockholm.se/welcome-sv/namnder-styrelser/farsta-stadsdelsnamnd/mote-2019-05-23/agenda/bilaga-1pdf?downloadMode=open>

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2012). *Stadsbyggnadsstrategi tyngdpunkt farsta*. <https://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=120708>

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2016). *Program för tyngdpunkt Farsta*. <https://etjanster.stockholm.se/byggochplantjansten/pagaende-plan-arbete/planarende/2012-09102>

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2020). *Stockholms byggnadsordning*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad.

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2022). *Stockholms arkitekturpolicy*. Stockholms Stad.

Stockholms stad. (2018). *Översiktsplan för Stockholms stad*. Stockholm.

Sundin, E. & Theorell H. (2015). *FARSTAS NYA STADSPARK – utredning av placering och ett gestaltungsförslag*. [Kandidatuppsats, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala]. Epsilon Archive for Student Projects. <https://stud.epsilon.slu.se/8257/>

Söderström, G. & Bernhardsson, S. (red.) (2003). *Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden*. Stockholm: Stockholmia.

Reichmann Antikvarier AB. (2017). *Förskoleprojektet Typritningar*.

Prop. 1975/76:92. Om utbyggnad av barnomsorgen. <https://data.riksdagen.se/fil/4640BD03-8FA4-4F7B-B8A0-068F90566103>

Arkiv

Gatukontorets arkiv - Parkavdelning (SE/SSA/0558 - D XIII, 1336. Farsta, stadsdel)

Lantmäteriet - historiska kartor

Kommunfullmäktigetrycket 1863-2009

Stockholms stad - Stadsmuseet

Trafikkontorets arkiv. Gatu- och Fastighetskontorets Parkavdelning

Trafikkontorets arkiv. Gatukontorets Husbyggnadsbyrå

Trafikkontorets arkiv. Gatukontorets Parkavdelning

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

TYRÉNS